

FLEEING THE “HAREM,” EMBRACING EUROPE: SPACE, IDENTITY AND
DISCOURSE IN MELEK HANIM’S AUTOBIOGRAPHICAL TEXTS

FATMA ŞEVVAL KÜÇÜKTURAN

BOĞAZİÇİ UNIVERSITY

2023

FLEEING THE “HAREM,” EMBRACING EUROPE: SPACE, IDENTITY AND
DISCOURSE IN MELEK HANIM’S AUTOBIOGRAPHICAL TEXTS

Thesis submitted to the
Institute for Graduate Studies in Social Sciences
in partial fulfillment of the requirements for the degree of
Master of Arts
in
Turkish Language and Literature

by
Fatma Şevval Küçükturan

Boğaziçi University

2023

“HAREM”DEN KAÇMAK, AVRUPA’YI KUCAKLAMAK: MELEK HANIM’IN
OTOBİYOGRAFİK METİNLERİNDE MEKÂN, KİMLİK VE SÖYLEM

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Yüksek Lisans

Fatma Şevval Küçükturan

Boğaziçi Üniversitesi

2023

Fleeing the “Harem,” Embracing Europe: Space, Identity and Discourse
in Melek Hanım’s Autobiographical Texts

The thesis of Fatma Şevval Küçükturan
has been approved by:

Assist. Prof. Olcay Akyıldız
(Thesis Advisor)

Assist. Prof. Nazlı İpek H ner Cora

Assoc. Prof. Iclal Vanwesenbeeck
(External Member)

June 2023

DECLARATION OF ORIGINALITY

I, Fatma Şevval Küçükturan, certify that

- I am the sole author of this thesis and that I have fully acknowledged and documented in my thesis all sources of ideas and words, including digital resources, which have been produced or published by another person or institution;
- this thesis contains no material that has been submitted or accepted for a degree or diploma in any other educational institution;
- this is a true copy of the thesis approved by my advisor and thesis committee at Boğaziçi University, including final revisions required by them.

Signature.....

Date

ABSTRACT

Fleeing the “Harem,” Embracing Europe: Space, Identity and Discourse in Melek Hanım’s Autobiographical Texts

This thesis problematizes the construction of the discourse through identity and space in Melek Hanım's autobiographical texts, *Thirty Years in the Harem* (1872) and *Six Years in Europe* (1873), which was published under the name Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa’s wife. It argues that as the place shifts, the identities of the narrator also change, and Melek Hanım's discourse takes shape depending on these variables in the aforementioned autobiographical narratives. The shifting identities of Melek Hanım in Eastern and Western spaces have been discussed while asserting that the spatial practices and self-representations in the texts are in a mutual relationship with the construction of the discourse in *Thirty Years in the Harem*, Melek Hanım reveals her life in the Ottoman lands using the pile of her subjective memory. It was built on an orientalist discourse in which an Ottoman elite narrates Eastern societies and her life experience. Nevertheless, the narrator’s voice embodies a victimized woman's identity in *Six Years in Europe*, which covers the six-year period that Melek Hanım had spent and experienced after fleeing to Europe. This thesis attempts to elucidate how the construction of discourse among Melek Hanım’s autobiographical texts differs depending on the representations of space and identity.

ÖZET

“Harem”den Kaçmak, Avrupa’yı Kucaklamak: Melek Hanım’ın Otobiyografik

Metinlerinde Mekân, Kimlik ve Söylem

Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa’nın karısı vurgusuyla yayımlanan Melek Hanım’ın *Thirty Years in the Harem* (1872) ve *Six Years in Europe* (1873) adlı otobiyografik metinlerine odaklanan bu çalışmada, kimlik ve mekân dolayımı ile inşa edilen söylem sorunsallaştırılır. Bahsi geçen otobiyografik anlatılarda mekân değişikçe anlatıcı kimliklerinin de farklılaştığı, Melek Hanım’ın söyleminin bu değişkenlere bağımlı olarak şekil aldığı iddia edilir. Metinlerdeki mekân pratiklerinin ve benlik temsillerinin, söylemin inşasıyla müşterek bir ilişki içinde olduğu öne sürülerek Melek Hanım’ın Doğulu ve Batılı mekânlardaki başkalaşan kimlikleri tartışılır. Melek Hanım’ın öznel hafızasının birikiminden faydalanarak Osmanlı topraklarındaki yaşamını aktardığı *Thirty Years in the Harem*; bir Osmanlı elitinin Doğu toplumlarını ve kendi hayat deneyimini naklettiği oryantalist bir söylem üzerine kurulmuştur. Bunun yanı sıra Melek Hanım’ın Avrupa’ya kaçtıktan sonra orada geçirdiği ve tecrübe ettiği altı yıllık dönemi konu edinen *Six Years in Europe*’taki anlatıcı sesi, mağdur bir kadın kimliğinin tezahürüdür. Bu tezde Melek Hanım’ın otobiyografik metinleri arasındaki söylem inşasının mekân ve kimlik temsillerine bağımlı olarak nasıl farklılaştığı açıklanmaya çalışılmıştır.

TEŞEKKÜR

Bu tezi tamamlamamda bana yol gösterdiği için en büyük teşekkürü sevgili danışmanım Dr. Olcay Akyıldız'a borç bilirim. Tez yazma sürecimde kapısını aşındırdığım ve beni daima yazmaya teşvik eden Dr. İpek Hünner Cora'ya, yüksek lisansa başvurmam konusunda beni cesaretlendiren Dr. Veysel Öztürk'e ve tez jürimde olmayı kabul eden Doç. Dr. İclal Vanwesenbeeck'e minnettarım.

Tezimde incelediğim *Six Years in Europe*'un eksik üç sayfasını benimle paylaşan British Library'ye ve 2210-A Genel Yurt İçi Yüksek Lisans Burs Programı ile bana bu tezi yazma imkânı sunan TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

Akademik hayatım boyunca kararlarım saygı duyan ve beni destekleyen annem Zeynep Küçükturan'a, her zaman yanımda olan ablam Serra Ömeroğlu'na müteşekkirim.

Bu zorlu süreçlerin üstesinden birlikte geldiğimiz ve çalışmamın her aşamasında bana yardımcı olan Sümeyye Topkara'ya teşekkür ederim. Lisans yıllarından beri sorularımı sabırla cevaplayan, tecrübelerini paylaşarak bana yol gösteren sevgili Şule Pire'ye de teşekkürü borç bilirim.

Son olarak 2021 yılında kaybettiğim, bu çalışmanın tamamlanmasına şahit olmasını dilediğim, yalnızca yirmi dört seneyi birlikte geçirebildiğim babam Ahmet Metin Küçükturan'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1: GİRİŞ.....	1
1.1 Kadın otobiyografilerinde kimlik ve mekân	2
1.1.1 Öz yaşamı kadınca yazmak.....	2
1.1.2 Mekân.....	5
1.1.3 Kimlik	8
1.2 Harem edebiyatı	10
1.3 Melek Hanım'ın otobiyografik metinleri: <i>Thirty Years in the Harem</i> ve <i>Six Years in Europe</i>	13
BÖLÜM 2: <i>THIRTY YEARS IN THE HAREM</i>	24
2.1 Öz yaşam öyküsünü yazan bir harem sakini: Melek Hanım.....	26
2.2 Osmanlı topraklarında Melek Hanım.....	35
2.3 Bir Osmanlı eliti Melek Hanım'ın kimlikleri	54
2.4 Doğu'dan Batı'ya harem edebiyatı: <i>Thirty Years in the Harem</i>	79
2.5 Sonuç.....	92
BÖLÜM 3: <i>SIX YEARS IN EUROPE</i>	93
3.1 Avrupa'ya sığınan Melek Hanım'ın öz yaşam öyküsü	94
3.2. Avrupa'da değişen mekânlar boyunca Melek Hanım	103
3.3 Batı'yla Doğu arasında benliği yeniden kurmak: Melek Hanım ve kimlikleri	128
3.4 Sonuç.....	149

BÖLÜM 4: SONUÇ.....	151
EK A: UZUN ÖZET (EXTENDED ABSTRACT)	146
EK B: DAVA KAYITLARI	149
EK C: GAZETE HABERLERİ.....	155
KAYNAKÇA.....	172

KISALTMALAR

A. } AMD.	Sadâret / Âmedî Kalemi
A. } MKT.	Sadâret / Mektûbî Kalemi Evrakı
A. } MKT.DV	Sadâret / Deavi Evrakı
A. } MKT. MVL	Sadâret / Meclis-i Vâlâ Evrakı
A. } MKT. NZD.	Sadâret / Nezâret ve Devâir Evrakı
BOA	Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi
MVL.	Meclis-i Vâlâ
R.	Rebiülahir
Ra.	Rebiülevvel
S.	Safer
Ş.	Şaban

BÖLÜM 1

GİRİŞ

Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın eşi Melek Hanım imzasıyla yayımlanan *Thirty Years in the Harem* (1872) ve *Six Years in Europe* (1873) isimli metinlere odaklanan bu tezde anılarını yazan Melek Hanım'ın deneyimlediği mekânlar ile büründüğü kimliklerin sonucunda inşa ettiği söylem, otobiyografik yazın özellikleri çerçevesinde sorunsallaştırılır. Bu metinlerdeki anlatıcı Melek Hanım'ın kimlik temsillerine bakıldığında, anlatıdaki mekânlar (ve zaman) değiştikçe söylemin de bağlamdan kopmadan yeniden üretildiği gözlemlenir. Tezin amaçlarından biri *Thirty Years in the Harem* ile *Six Years in Europe* adlı otobiyografik metinlerdeki söylemin, anlatıcı Melek Hanım'ın bulunduğu farklı mekânlara ve kimliklerine bağlı olarak nasıl değiştiğini göstermek ve açıklamaya çalışmaktır. Öz yaşam öyküsünü anlattığı zaman aralığında Melek Hanım hem Doğu'da (Osmanlı toprakları) hem de Batı'da (Avrupa) birden fazla şehirde bulunur. Osmanlı topraklarındaki deneyimini aktardığı *Thirty Years in the Harem*'de Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın karısı olarak elit bir kimliğe sahipken metindeki söylemi oldukça buyurgan ve oryantalisttir. Avrupa'ya kaçıp Doğu'daki hayatını geride bırakan Melek Hanım'ın *Six Years in Europe*'ta mağdur pozisyonuna bürünerek yarattığı söylem ise mahzun ve bir o kadar ajitatiftir. Tezde, Georges Gusdorf'un (1980) öz yaşam öykülerinin kurmacalığını vurguladığı "Conditions et limites de l'autobiographie" başlıklı makalesinden hareketle Melek Hanım'ın metinleri otobiyografik yazının dinamikleri ekseninde tartışılmış, metinlerin mekân ve kimlik bağıntısı göz önünde bulundurularak anlatıcının inşa ettiği söylemin nasıl değiştiği açıklanmaya çalışılmıştır.

1.1 Kadın otobiyografilerinde kimlik ve mekân

Kadın otobiyografileri ekseninde bir tartışma başlatmadan önce otobiyografiye dair genel bir çerçeve çizmek yerinde olacaktır. Yunanca’da *autos* “öz”, *bios* “hayat”, *graphie* “yazmak” anlamına gelir; bu sırayla bir araya getirildiğinde autobiography [otobiyografi], “öz yaşamı yazmak” manasını taşır (Olney 1980; aktaran Smith & Watson, 2002, s. 1). Bireylerin doğumlarından başlayarak kendi hayat hikâyelerini yazmaları geçmişe dönük bir anlatının üretilmesine sebep olmuştur.

Otobiyografilerin edebi bir tür olarak kendine özgü nitelikleri ve tarihsel gelişimi vardır. Bunun yanında otobiyografik yazında geçen mekânlar ile anlatıcının temsil ettiği kimlikler karşılıklı ilişki içindedir. Anlatıcının söylemi bu mekân ve kimliklerden faydalanarak öz yaşam öyküsünü oluşturur. Birçok değişkenin olduğu bu denklemde kadınların otobiyografik yazını da kendine ait dinamiklere sahiptir. Bu değişkenler kadın yazarların toplumsal konumuna, hayat hikâyesini anlatma güdüsüne, yöntemine, hedef okur kitlesine göre belirlenir ve değişkenlerin kadın otobiyografileri incelenirken göz önünde bulundurulması gerekir.

1.1.1 Öz yaşamı kadınca yazmak

Otobiyografi bireyin belleğinden faydalanarak kendi hayatını kaleme alması anlamına gelir. Yazar hafızasına ve kişisel deneyimine dayanarak kamuya açtığı “benliğini” öznel bir perspektiften anlatısı aracılığıyla temsil eder. Hakikati anlatma tartışmaları bakımından edebiyat tarihinin ve toplumsal-kültürel tarihin otobiyografiye eleştirel yaklaşımları oldukça farklıdır. Fransız filozof Georges Gusdorf (1980), “Conditions and Limits of Autography” başlıklı çalışmasında otobiyografinin kurmacalığına işaret eder. Özne, inandığı ve olmak istediği kişiyi anlattığı için otobiyografilerin sanat eseri ve edebi tür olarak değerlendirilmesi

gerektiğini söyler (s.45). Bu şekilde anlatıcı, deneyimi üzerinden kendi hakikatini ve kimlik temsillerini yaratır. Bu türde objektiflik aranmaz, yazarın kendini kamuya nasıl tanıttığı kurduğu söylem ve benlikle belirlenir. Anlatıcı “ben” ile tarihi “ben”in ikircikli konumu sorunsallaşır ve yazarın tarih içindeki kendine özgü varlığı kaybolarak metinde okurun karşısına bütünü kurmaca nitelikte ikinci bir “ben” çıkar (Aksoy, 2009, s. 29-30). İkinci “ben” bildiği, deneyimlediği gerçekliği üretir ve söylemiyle kendini temsil eder.

Otobiyografiyi, kişinin kendi yaşam öyküsüne temel vurgu yaptığında kendi varoluşuyla ilgili meydana gelen retrospektif düzyazı anlatısı olarak genişleten Fransız teorisyen Philippe Lejeune ise otobiyografik yazını, okurla yazar arasında bir sözleşme/pakt olarak tanımlar (Lejeune, 1989, s. 19). Bu özel isimle mühürlenmiş kimlik anlaşmasında okur; yazarın (kitabın kapağında adı geçen isim), anlatıcının ve hikâye kahramanının aynı kişi olduğunu en başta kabul eder. Lejeune’ün pakt teorisine göre ima edilen ve otobiyografiyi gerçekten okumuş olan okur metnin anlam üretimi süreçlerinde faildir.

Sidonie Smith ve Julia Watson, *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives* (2001) isimli çalışmalarında otobiyobiyografik öznenliğin kurucu süreçleri arasında kimliği de vurgular. Kimlikler cinsiyet, ırk, etnik köken, cinsellik, milliyet, sınıf, nesil, soyağacı, dini ve politik ideolojiler gibi birçok kategoriye ayrılır ve bunlar, insan deneyimini organize eden maddi ve sembolik farklılıklardır (s. 33). Ancak sembolik etkileşimler ve sosyal organizasyonlar her zaman değişkendir bu sebeple de kimlikler geçicidir. Bir gün ve bir bağlamda anlamlı olabilen kimlik, başka bir bağlam veya zamanda kültürel ve kişisel olarak uygun olmayabilir (s. 33). Buradan hareketle Watson ve Smith, inşa edilen kimliğin süreçselliğinin dil içinde geliştiğini ve söylemsel olduğunu belirtir. Zira toplumsal

gruplar kendi dilleriyle bilinçlendikleri için otobiyografik özneler de ait oldukları grupların söylemiyle çevrelenir, zaman ve mekâna göre akışkan kimliklerin söylemleriyle harmanlanan öz yaşam öykülerini icra eder. O hâlde, otobiyografi anlatımı çoklu kimlik ve deneyim üzerine yapılandırılmış olduğundan kendilik temsilleri öznenin çoksesli söylemleriyle şekillenir (s.37).

Diğer yandan otobiyografi çalışmaları kendini eril, yüksek zümreye ait ve elit kanon üzerine inşa etmiş, uzunca bir süre öznesi kadın olan öz yaşam örneklerini reddetmiştir. Tarih yazan erkeklerin hikâyeleri karşısında evde çocuk bakmak zorunda bırakılan kadınların hayat öykülerinin önem arz etmemesi şaşırtılacak bir durum değildir. Otobiyografiyi, kurumsallaşmış erkekmerkezciliğin bir söylemi ve hiyerarşi içinde sıralanmış bir sosyal yapı olarak inceleyen Judy Long, *Telling Women's Life* (1999) isimli kitabında tarihi şemada “iyi” kadının yokluğuyla tanımlandığını iddia eder (s.27). Oysaki otobiyografilerini yazan kadınlar, geleneksel erkek özneyi merkezleştirerek kanonik hegemonyaya başkaldırır (s.43). Bu tür sayesinde kadınlar bir “ses” kazanarak gizli yazılarını kamuyla paylaşıyor. Long, kalem kadınlara yasak bir silah olduğu için aslında bu gizli yazıların potansiyel intikam anlatıları olduğunu öne sürer (s.32). Onları görmezden gelen, aşağılayan, ezen, susturan ataerkiye meydan okuma, karşı gelme, bireyselliğini ilan etme çabasıdır esasen.

Bu doğrultuda Sidonie Smith ve Julia Watson’ın editörlüğünü yaptığı *Women, Autobiography, Theory* (1998) adlı kolektif çalışma, kadın otobiyografilerine dair detaylı bir rehber niteliğinde olup tür, tarih gibi biçimci kategorilerden deneyim, öznellik, cinselliğe kadar geniş bir alanda feminist perspektifin mümkün kıldığı tartışmalar sunar. Kadın otobiyografilerinin, yüzyıllar boyunca dolaşıma girmiş, geniş çapta okunmuş olmasına rağmen bir tür olarak kabul

edilişı 1970’lere dayanır (s. 4). Bunun sebebi, kadın öz yaşam öykülerinin ciddiye alınmaması, otobiyografik tipolojiye uygun bulunmaması ve hatta kanonun onları bir kenara atmaya, silmeye ve yanlış tanımlamaya devam etmesidir. Eril tahakkümün geleneksel yaklaşımını idame ettirdiğı ve sınırlarını çizdiği edebiyat kanonu kadınları otobiyografik yazın söz konusu olduğunda da dışarıda bırakmıştır. Ancak bir başkaldırı formunda kamuya açılan kadın otobiyografileri alternatif bir kanon oluşturmayı başarmıştır. Smith, bu dışlanmayla baş etmek için kadınların otobiyografiyi “karşılık vermek”, özneliğı somutlaştırmak ve bir dizi subjektif “ben” yerleşkesini kurmak için nasıl araçsallaştırdığını araştırır (s. 16). Bu da ancak faal söylemle gerçekleşen ve gücü üreten kadın otobiyografik anlatılarıyla mümkün olur. Görünmeyen ve aldırış edilmeyen kadınlar kendi seslerini kazanır ve bu söylemler deneyimin şeffaf gerçeklik iddiasını taşır. Estelle C. Jelinek, kadın ve erkek otobiyografilerini karşılaştırırken içerik farkına dikkat çeker. Erkekler, onları kahraman kalıplara sokan ve yaşamlarını idealleştiren otobiyografilerde kendilerini yüceltirken kadınlar, tam tersine özfarkındalıklarını ortaya koyan ve açıklama, anlaşılma için hayatlarını gözden geçirme ihtiyacını ortaya koyan hikâyelerde kendilerini doğrulamaya çalışır (s. 9). Bu anlamda kadın otobiyografilerinin ciddiye alınmadığı, büyük adamların hikâyelerini yazıya dökmedikleri ve belki “sıradan” oldukları için edebiyat eleştiri tarihinde feminist yaklaşımla birlikte değer görmeye başladığı söylenebilir.

1.1.2 Mekân

Fransız düşünür ve sosyolog Henri Lefebvre’nin mekân kuramı üzerinden yürüttüğü kavramsal ve yapısal tartışmalar sosyal bilimler alanında uzamın yeniden yorumlanmasını sağlamıştır. Lefebvre’in (2014) ileri sürdüğü mekân tahayyülü,

Üretim ilişkilerinin ortaya çıkardığı alanlardır. Mekân, ekonomik ve toplumsal ilişkiler tarafından üretilen bir kavramdır. Bu kavram zihinsel olanla kültürel olanı, toplumsalla tarihseli birbirine bağlar, karmaşık bir süreç oluşturur (s. 25). Elbette ki bu mekânsal tahayyülün zamanla olan ilişkisini göz önünde bulundurmak gerekir. Sosyal ilişkilerin yanı sıra “zaman” ilerledikçe mekân da bu değişime bağımlı olarak dönüşür. Bunun sonucunda, vakit geçtikçe bireylerin mekân algısı da değişir.

Mekânın epistemolojik temellendirmesini üretim pratiği içerisine yerleştirmeye gayret eden Lefebvre; fiziksel, zihinsel ve toplumsal alanı “birlikçi (niter) teori” olarak adlandırır (s. 42). Böylece mekân bilgisini tekil bir kavramın altına yerleştirmekten kaçınır ve her biri diğerini içeren, geçirgen yapıda alanlarla uğraşır. (Toplumsal) mekân (toplumsal) bir üründür (s. 56). Bu totolojiyi açıklamak gerekirse, (toplumsal) mekân sosyal ilişkilerin toplum tarafından üretimsel bir sonucudur ve sınırları belirlenmiş bir uzamın insan etkileşimini birleştiren bir terimdir. Her toplum kendi mekânını üretir ve üretilen toplumsal mekân aile, cinsiyet, yaş ilişkilerini ve hiyerarşikleşmiş toplumsal işlevleri içeren faal bir keşişme noktasıdır. Sosyal ilişkilerin mekânı ürettiği bu birleştirici teori üç katmanlı yer diyalektiğini önerir: *Mekânsal pratik*, *mekân temsilleri* ve *temsil mekânları* (s. 64). Mekânsal pratikler, öznelerin günlük hayatta bulundukları alanla ilişkileriyle, uyumları ve yeterlilikleriyle bağlantılı olan mekânsal performansları ifade eder. Mekân temsilleri ise üretim ilişkilerinin dayattığı düzenin mekân kavramsallaştırılmasında bilgi biçimleri, kodları, ideolojileri içeren zihinsel olarak tasarlanmış mekânlardır. Son olarak temsil mekânları, imgeler ve semboller aracılığıyla yaşanan mekânı tasvir eder. Böylelikle, özneler bulundukları bölgeyi anlamlandırmaya çalıştıklarında Lefebvre’in mekânsal üçlüsünü (algılanan, tasarlanan, yaşanan) deneyimler.

Mekânın sosyal ilişkiler ve pratikler çerçevesinde inşa edilmesinin sonucunda toplumların kültürel eğilimleri ve bireylerin kimlikleri şekillenir. Ancak mekân odak noktası ya da nedenselliğin merkezi değildir, onun kimliklerin kurulumunda aracı bir etkisi vardır (Shields, 2013, 57). Nedensel güce insan sahiptir. Yani mekân, öznelere benliklerinin yaratımında bir vasıta görevi görür. Bunun gerçekleşmesiyle bireylerin deneyimledikleri mekân içinde inşa ettikleri kimliklerine bağlıdır. Kimlik, bireylerin ulus, sınıf, cinsiyet, cinsellik, meslek, nesil, bölge, etnik köken, bölge ve din gibi toplumsal üyelik biçimlerinden kaynaklanan, sosyal olarak inşa edilmiş ve atanmış niteliklerin birleşimidir/karmaşasıdır (Schick, 2016, s. 14). Kesin ve durağan bir kimlikten söz edilemez. O da mekân gibi sürekli bir üretim ve inşa halindedir. Birbirleriyle olan ilişkileri de bu sürecin parçasıdır. Eğer mekân sosyal bir ürünse; bireylerin kimlikleri, aidiyet duyguları ve temsilleri bulundukları uzamı tanımlar. Bu durum müşterek olarak gerçekleşir, mekân kimlikleri yaratır, kimlikler mekânları etiketler. Kendiliklerini inşa eden öznelere bulundukları mekânın kültürel, sosyal, toplumsal unsurlarını içselleştirirler. Böylelikle mekânın diğer üyeleriyle “bizi” temsil etmeye başlarlar. “Başkasını” deneyimleyene kadar “biz” mekânın sunduğu kimliğin bir parçası haline gelir. Diğer bir deyişle imgelem olarak “buradan” ayrılan bireyler, “orayı” keşfettiklerinde kimliklerini en azından söylemsel düzeyde “biz” ve “onlar” dikotomisi arasında kurgular.¹ Mekân ve kimlik etkileşimine geri dönmek gerekirse mekân ile mekânın üyeleri arasında duygusal, mesleki ve hiyerarşik bir bağ kurulur. Bunun sonucunda üyeler sosyal ilişkiler yoluyla devinim halinde olan kimliğin yıkılıp yeniden inşa edilmesine şahit olur. Lefebvre’in birlikçi (üniter) teorisi tekrar gözden geçirildiğinde mekânın üyelerine sunduğu kimlikler mekân pratikleri ile pekiştirilir ve benliğin çevrelendiği ortamdan etkilenecek gelişmesine hizmet eder.

¹ Mekânın tahayyül edilmesi ve neticede mekânla karşılaşma anına dair karşılaştırmalı bir çalışma için Olcay Akyıldız’ın “Seine’i Uzaktan Sevmek: Hayalde ve Hakikatte Paris” isimli makalesi incelenebilir.

Bireysel deneyimle mekânın sembolik, mitik, tarihi imaları özdeşleştirilir; böylelikle mekânın pratikleri deneyim kisvesi altında kimliğe bürünür. Aynı zamanda sahiplenilen kimlikler o topluluğun (mekânı var eden) bir parçası olur ve “biz” fikrine sarılır. Sarılma anı aidiyet ihtiyacından kaynaklanır, ait olunan yer öznel için güvenli bölge haline gelir. Bu durumda sürekli sosyal ilişkilerle mekânsallaştırılan “burası” ve “orası” komünal kimliğin anlamını, rollerini ve davranış biçimlerini belirler.

Rob Shields (2013) sosyal mekânın ve kimliklerin kurulumundaki bireysel faktörleri tartışırken mekânsallaştırmanın söylem ve ideoloji yoluyla özneli şekillendirme yöntemlerine değinir. Mekânsallaştırmanın çizgisel bir süreç olmasından ziyade mekânsal pratikler, alışkanlıklar ve içselleştirme deneyimiyle bireyleri o alana ait kılar. Hafıza, anılar, duygular sosyal mekânın kişiselleştirilmiş tecrübesini ve üretilen kimliğini temsil eder. Sonuç olarak bir grubun üyeleri edindikleri bu bilgi birikimi (duygusal ya da mantıksal) dolayısıyla kendi kimliklerini kurgulamış olur. Aidiyet ve birlik fikriyle de pekiştirilen kimlik çeşitleri (ulus, yaş, cinsiyet, cinsel yönelim, din vb.) “burada” olanların söylem ve tutumlarını yaratır. Bu noktada, bireylerin psikolojik gelişimleri mekân kimliği çatısı altında dönüşüme uğrar.

1.1.3 Kimlik

Kimlik bireylerin kendilerini tanımlarken kullandığı, bir toplulukla aitlik kurduğu ve kendini anlamlandırma görevi taşıyan temsiliyetlerdir. Etnik köken, ırk, cinsiyet, sınıf, bölge, din, sınıf gibi aidiyeti pekiştiren niteleme unsurları bu temsillere örnek olarak verilebilir. Bireyler ortak bir özelliğin etrafında birleşerek topluluk hâline gelir ve o topluluğun içindeki üyelerle dayanışma kurar. Bu da benliğin sosyal

ilişkiler ve pratiklerle kurulduğunun göstergesidir. Ian Burkitt, “The Shifting Concept of The Self” (1994) başlıklı makalesinde kimlikleri dil ve söylemle ilişkilendiren Jacques Derrida ve Michel Foucault’nun teorilerini, Nöbert Elias’ın değişen benlik anlayışının güç ilişkilerindeki dengelere ve insanlar arasındaki karşılıklı bağımlılıklara (*interdependence*) tabi olduğu yaklaşımını kıyaslar. Bu minvalde bireyin kimliği, sosyal ilişkilerden ve deneyimden ayrı düşünülemez. İnsanlar bulundukları sosyal çevre içinde/tarafından tanımlanır ve bu pozisyonlarına göre davranışlarını şekillendirerek kimlik kazanır. Kısacası bireylerin kimlik inşası yalnızca söylem ve dil ile değil, diğer insanlarla kurdukları bağ ve sosyal deneyimle de yakından ilişkilidir.

Aidiyet, korunma ve beraberlik etrafında kenetlenerek meydana gelen kimlik üretimi “öteki” ile “ben/biz” zıtlığı üzerine inşa edilir. “Ben”in sınırının bittiği yerde “öteki”nin alanı ve başkalığın inşası başlar. İrvin Cemil Schick (2002), kimlik ve başkalığın “biz” ve “onlar” kavramlarının yanı sıra mekân algısıyla, yani “bura” ve “ora” kavramlarıyla yakından ilgili olduğunu öne sürer. Bu anlamda mekân varoluşun, dolayısıyla da kimliğin temel ögesidir; benlik mekânda serpilir ve o nedenle “bura” dediği yerin silinmez izlerini taşır (s. 21). Edward W. Said’in 1978’de yayımladığı *Orientalism* başlıklı kült çalışması da mekân temelli Doğu/Batı söyleminin pratikleriyle ilintilidir. Batı, öteki pozisyonuna taşıdığı Doğu’yu kurgulayarak egzotik, müfrit ve politik bir söyleme indirger. Batı’nın metinleri Doğu’ya dair bilgiyi üretmekle kalmaz, betimlemek üzere ortaya çıktıkları gerçeğin kendisini de yaratır (Said, 2017, s. 104). Bu doğrultuda “biz” söylemini oluşturan Batılı kimliklerin diğerlerinden üstün olduğu fikrini yaymak için Doğulu “öteki”nin kimlikleri araçsallaştırılır. Kendini temsil edemeyen Doğuluya bir kimlik biçilir: şehvet düşkünü, barbar, anormal. Batılı ise daima Doğuluya kimliğini veren, ussal,

ölçülü ve “normal” olandır. Bu bağıntı, etken ile edilgen arasında örülmüş bir hiyerarşik yapıyı ihtiva eder. Doğu ve Batı yalnızca yön, mesafe, coğrafya, mekân olarak ayrılmış iki aykırı uç değil, Batı’nın hegemonyasını sağlamlaştırmak için ürettiği (Doğulu-Batılı) kimlik işaretleridir.

1.2 Harem edebiyatı

Doğu’ya ziyarete giden Avrupalı seyyahlar gezdikleri yerleri farklı türde metinler ve görseller aracılığıyla anlatırken Doğu’yu romantik-egzotik bir biçimde tasvir etmiş dolayısıyla bu topraklara olan merakı arttırmıştır. Avrupa merkezli bir icat olan bu Doğu/Şark imgesi yeni bir temsil yaratmış; Şarklıların kültürü, dili, alışkanlıkları Batılıların edebi üretimlerinde de malzeme hâline gelmiştir. Şarklıya biçilen ilkel, aşırı, anormal roller ve yüklenen anlamlar sonradan nesnel gerçeklik kazanmış ve Avrupa’nın coğrafyalar arasında kurmak istediği iktidar ve üstünlük için araçsallaştırılmıştır (Said, 2017, s. 63). Doğu’ya dair kurmaca bilginin yazıya dökülmesi, yani metne dayanması, yaratılan temsillerin daha hızlı yayılarak Batı’da kabul görmesine yol açmıştır. Bilhassa seyahatnameler, romanlar ve diğer edebi üretimler Şark’ın söylemsel düzeyde inşa edilmesine, keyfi ayrıştırmalara ve “ötekinin” şehvani betimlemesine öncülük etmiştir.

Batılının Doğu’ya dair merak ettiği, tükettiği mükerrer tema “harem” de bu söylemsel inşadan nasibini almıştır. Dindirilemez arzu, nesneleştirilmiş kadın ve sapıklıklarla ilişkilendirilen harem, Avrupa sömürgeci anlatılarda coğrafi bölgelerle cinsellik arasındaki “katmanlı simgesel bağlantıların” öğeleri/iletkenleri konumundadır (Schick, 2002, s. 43). Böylece harem ve harem anlatıları cinselleştirilerek egzotik ve erotik bir mit hâline gelmiş, Batılı erkek hegemonyasının fetişist nesnesi yapılmıştır. Harem bilgisi oryantalist gezgin, bürokratların ürettiği

emperyalist deneyim ve erkekmerkezciliğe dayanır. Bu bilgi; hegemonyanın söylemi olarak empoze edildikten sonra nesnel, değiştirilemez Şarkiyatçılık kodları hâline gelir.

Billie Melman'ın 18. ve 19. yüzyıllarda Doğu'yu ziyaret eden kadın seyyahların anlatılarını incelediği *Women's Orient: English Women and the Middle East, 1718-1918* (1992) adlı çalışmasında harem kavramı detaylıca ele alınır. Melman, harem yaşamı üzerine üretilen literatürün Lady Mary Worthley Montagu'nun mektupları ortaya çıkmadan önce Batılılar için *terra incognita* yani keşfedilmemiş/bilinmeyen bölgeler hakkındaki etnografik kanıt bütünlüğünü oluşturduğunu söyler (s. 64). Ancak erkeklerin harem üzerine yazıları yerinde görülen, gözlemlenebilir bir gerçekliğe dayanmaz, birkaç istisna dışında harem Avrupalı erkeklere kapalıdır (s. 64). Kadın yazılarının kültürel açıdan en önemli özelliği ise bunların görgü tanığı anlatımları olmasıdır. Batı merkeziliğin ürettiği oryantalist hegemonik tartışmanın aksine Batılı kadınların Şark deneyimleri oldukça farklıdır. Fakat bunun öncesinde erkeklerin yanında kadınların “bilinmeyen” Doğu'ya nasıl ve ne şekillerde seyahat ettiklerini incelemek gerekir. Deniz ve kara taşımacılığındaki gelişmeler, seyahati burjuva sınıflar için daha uygun hâle getirmiştir. Maddi değişiklikler, seyahat olanaklarının artması, Doğu-Batı ilişkilerinin politikleşmesi, Osmanlı merkezi otoritesinin hoşgörüsü, modernleşme, Batılılaşma gibi faktörler Avrupalı kadınların Doğu deneyimini kolaylaştırmış, bu seyyah kadınlar harem hakkında yazılanlara karşı bir söylem oluşturarak yeni bir türü meydana getirmişlerdir (s. 10-11). Melman'ın harem edebiyatı olarak adlandırdığı bu gelenekte, büyük ölçüde veya tamamen Müslüman kadınların yaşam koşulları ve günlük ev içi deneyimleri seyyah kadınlar tarafından kaleme alınsa da bu tür metinler seyahatname değildir. Çünkü harem edebiyatı adından da anlaşılacağı

gibi kamusal, sivil ya da politik olandan çok özel hayata odaklanır (s. 16). Bu kadar kapalı, münzevi ve mitleştirilmiş bir mekânın birincil tecrübesinin kadınlara ait olması oryantalist erkek gürhunun kurduğu söylemsel arketipi baltalayan bir gelişmedir.

Peki harem konulu metinler neden satar? Reina Lewis (2004) Batılı erkeklere yasak olan alanı gerçekten görme imkanının Avrupalı kadınların kitaplarına benzersiz bir satış başarısı getirdiğini iddia eder (s. 12). Seyahat ve seyahat umutlarının, Batılı okurun koltuklarından yabancı topraklar ve toplumları tanıma arzusunu ateşlediği açıktır ama harem anlatılarını öne çıkaran belli başlı temalar vardır. Çok eşlilik, cariyelik/kölelik, tecrit sistemi, peçe bunlar arasında sıvrılan başlıklardır. Harem edebiyatı Osmanlı ev hayatının teşhirine ve deneyimine dayanır ve metalaşarak marketin en popüler ürünü hâline gelir. Ancak bu yalnızca Batılı kadın yazarlara değil, 19. yüzyılda başlayan bir silsileyle Doğulu kadın yazarlar için de alternatif bir pazar olmuştur. Bu kadınlar seçkin bir sınıfa müntesipti çünkü Orta Doğulu kadınların okuma yazma bilmesi ve Avrupa kültürüne aşinalığı için elit bir geçmiş ön koşuldu (s. 16). Osmanlı kadın yazarların bu markete girişi, harem edebiyatının en tesirli yayılma dönemini geride bıraktığı vakte denk gelse de ilgiyle karşılanmıştır. Doğu hakkındaki ön yargıları, yanlış kanıları düzeltmek ve cinselleştirilmiş temsillerine müdahale etmek isteyen kadınlar harem edebiyatında yeni bir bölüm açsa da yine Batılı edebi geleneklerin ve yayıncılık endüstrisinin dışında yazamamışlardır (s. 17).

1.3 Melek Hanım'ın otobiyografik metinleri: *Thirty Years in the Harem* ve *Six Years in Europe*

Bu tezde incelenen, Melek Hanım'ın yazar imzasını taşıyan ve iki ciltten oluşan *Thirty Years in the Harem: or The Autobiography of Melek-Hanum Wife of H. H.Kibrizli-Mehemet-Pasha* (1872) [Haremde Otuz Yıl: ya da Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Karısı Melek Hanım'ın Otobiyografisi] ve *Six Years in Europe: Sequel to Thirty Years in the Harem* (1873) [Avrupa'da Altı Yıl: Haremde Otuz Yıl'ın Devamı] isimli otobiyografik metinlerin her ikisi de Chapman & Hall tarafından yayımlanmıştır. Metinler Melek Hanım'ın doğumundan 1873 yılına kadarki hayat hikâyesini kronolojik ve bütünlüklü olarak konu edindiği için bu bölümde bir arada ele alınmıştır. Sırası ile 1872 ve 1873 yıllarında yayınlanan kitapların ilk nüshaları tez boyunca esas alınmıştır. Alıntılar yapılırken orijinal metinlerin imla kurallarına sadık kalınmıştır. Alıntıların Türkçe çevirileri bana aittir ve dipnot olarak sayfa sonlarında belirtilmiştir. *Thirty Years in the Harem* 1872'de Londra'da Chapman & Hall, New York'ta Harper & Brothers, Berlin'de A. Asher tarafından İngilizce olarak üç baskı yapmıştır. 1873 yılında Costenoble tarafından Almanca, 1875 ve 1897 yıllarında Dentu tarafından Fransızca, 1876'da M.W. Wallbergs Forlag tarafından İsveççe çevirileri yayımlanmıştır. 1888 yılında Kalküta'da Lewis yayınevi bir başka İngilizce baskı yapmıştır. Türkçe ilk ve tek baskısı ise (*Haremden Mahrem Hatıralar*) 1999 yılında Oğlak Yayıncılık tarafından yayımlanmıştır.² Editörlüğünü Teresa Heffernan ve Reina Lewis'in yaptığı *Cultures in Dialog* serisi içinde Gorgias Press (New Jersey) tarafından İrvin Cemil Schick önsözüyle 2005 yılında Harper & Brothers, 1872 baskısının tıpkıbasımı olarak yayımlanmıştır. *Six Years Europe: Sequel to Thirty Years in the Harem* adlı ikinci cilt ise 1873 yılında yine Chapman &

² *Thirty Years in the Harem*'in Türkçe baskısı olmasına rağmen tercümelerin benim tarafımdan yapılmasının sebebi, tezde kullanılan 1872 (ilk) baskısındaki bazı bölümlere bahsi geçen Türkçe edisyonda yer verilmemesi ve yine Türkçe edisyonun Fransızca'dan çevrilmesidir.

Hall tarafından Louis Alexis Chamerovzow editörlüğünde yayımlanmıştır. *Six Years in Europe, Thirty Years in the Harem* gibi pek çok dile çevrilmez. İlk cildin “hareml” iddiası onu ilgi nesnesi hâline getirmiş, Avrupalı okurun dikkatini çekmiştir. Ancak ikinci cildin daha isminden mekânın Avrupa olduğunu beyan etmesi, harem vurgusu kadar merak uyandırmamıştır. *Thirty Years in the Harem*, Melek Hanım’ın doğum yılı 1814’ten Avrupa’ya yerleştiği 1867 yılına kadar olan elli üç yıllık periyodu konu edinir. *Six Years in Europe* ise 1867 yılından 1873’e kadar uzanan Melek Hanım’ın Avrupa’da geçirdiği altı yıllık süreyi kapsar.

Hazine kethüdâsı Mehmed Emin Ağa’nın kardeşi Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, 1813 yılında Kıbrıs’ta doğmuş, enderûndan yetişerek Hassa 2. taburuna yüzbaşı olmuştur (İnan, 2013, s. 1037). Londra ve Paris’e gidip eğitimini tamamladıktan sonra 1834’te Osmanlı topraklarına geri dönerek kolağası ve daha sonra Hassa beşinci alayına binbaşı, 1839’da ise miralay olarak Tophane’ye memur olmuştur. Mehmed Emin Paşa Kudüs mutasarrıflığı, Akkâ ve Belgrad muhafızlığı, Londra elçiliği, Halep ve Edirne valiliği gibi farklı coğrafyalarda ve konumlarda görev almış bir bürokrattır. Abdülmecit döneminde 1854-1861 yılları arasında üç kez sadrazamlığa getirilerek toplam bir yıl on bir ay on bir gün görev yapmıştır (s. 1038). İlk eşi Melek ismini alan Marie Dejean’ı boşamış, Ali Rızâ Paşa Paşa’nın kızıyla evlenmiştir (s. 1038).

Mehmed Emin Paşa’nın eski eşi kimliğiyle *Thirty Years in the Harem* ve *Six Years in Europe* isimli otobiyografik metinlerini yayımlayan Melek Hanım, 1814 yılında Rum anne ve Ermeni-Fransız bir babanın kızı olarak Marie Dejean ismiyle İstanbul’da dünyaya gelir (Melek Hanım, 1873, s. 9). On yedi yaşındayken ilk eşi Julius Michael Millingen isimli bir doktor ile İstanbul’da evlenir, bu evlilikten Evelyn ve Frederick isimli iki çocuk dünyaya gelir. Çift Roma’ya yerleştikten sonra

kayınvalidesiyle ve eşiyle anlaşmazlıklar yaşayan Marie Dejean'ın iddiasına göre Millingen; onu çocuklarından ayıran bir anlaşmaya mecbur bırakmıştır (s. 15). İlk eşinden boşandıktan sonra Paris'e geçen Marie Dejean, burada Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa ile tanışır. Bu tanışma evlilikle sonuçlanır, Marie Dejean Müslüman olup Melek adını alır. Bu evlilikten Ayşe Sıdka, Muharrem ve Mustafa Cihad isimli üç çocuk dünyaya gelir ancak Muharrem bebekken ölür. Mehmed Emin Paşa, 1848 yılında Londra elçiliğine atanması sebebiyle Melek Hanım ile çocukları İstanbul'da kalır ve ailenin kaderini değiştirecek olaylar yaşanır. Melek Hanım'ın iddiasına göre Mustafa Cihad'ın sağlıklı bir çocuk olmaması ve Mehmed Emin Paşa'nın soyunu devam ettirmek istemesinden dolayı, eşinin de bilgisi dahilinde bir bebek değiştirme planı devreye girer (s. 180). Sağlıklı bir bebek Mustafa Cihad ile değiştirilecek böylece Paşa erkek çocuk sahibi olmak için yeni bir evlilik yapmak zorunda kalmayacaktır. Bu tasarının yürütülmesi için haremın kâhyası Fatma ile hadım Beşir plana dahil edilir. Ancak Melek Hanım, Mustafa Cihad'ın iyileştiğini ve bebek değiştirme planına gerek kalmadığını söyler (s. 1888). Yine de Fatma ve Beşir'in bu sırdan ötürü Melek Hanım'ı tehdit etmesi ve haremın hâkimi olmak için birbiriyle yarışmaları cinayetle sonuçlanır. Beşir ve Fatma evin mutlak gücünü elinde bulundurmak isteyen iki rakip olarak hane sakinlerinin huzurunu bozmaya başlar fakat Melek Hanım evin hanımı olmasına rağmen sırrının ifşa olmasından korktuğu için bu çatışmaya müdahale edemez. Çekişmenin sonunda Fatma, haremın bir başka hizmetlisi Ömer'i yanına alarak Beşir'i boğarak öldürür (s. 192). Bebek değiştirme meselesi ve cinayetin duyulmasıyla Melek Hanım azmettirici olarak Konya'ya sürgüne gönderilir ve Mehmed Emin Paşa kendisinden boşanır. Konya ve çeşitli şehirlerde geçen sürgün yıllarından sonra Mustafa Cihad ve Ayşe'yi yanına alarak

Avrupa'ya kaçar. Burada geçirdiği altı yılı, Hristiyan olma süreçlerini, Batı deneyimini, otobiyografisini yayımlama kararını *Six Years in Europe*'ta anlatır.

İrvin Cemil Schick, *Cultures in Dialog* serisi içinde tekrar yayımlanan *Thirty Years in the Harem* (2005) için kaleme aldığı "Introduction" [Giriş] bölümünde; kitabın yazarının kim olduğunun şaibeli, Melek Hanım'ın aklı dengesinin şüpheli olduğundan bahseder ve bu külliyyatın (*Six Years in Europe* ile birlikte) ne kadarının dengesiz bir —hatta *birkaç*— aklın rastgele atıp tutmaları olduğunu sorgular (Schick, 2005, s. viii-xii). Schick'in yazarlık noktasındaki şüphesi Melek Hanım'ın herhangi bir Avrupa dilinde yazmayı bilmediği için anılarını dikte ettirdiğini söylemesinden kaynaklanır (Melek Hanım, 1873, s. 292-293). Bir diğer sebep ise Melek Hanım'ın oğlu Frederick Millingen'in öne sürdüğü iddialara dayanır. Frederick'in savına göre, kitap yayımlandığında Julius Millingen ve Benjamin Disraeli hükümeti yordakçılarının yasal olmayan işlerini ortaya serdiği için sakıncalı yerler makaslanmış ve Melek Hanım'ın otobiyografik metnlerinin yayımlanmış hâlleri ortaya çıkmıştır (Schick, 2005, s. ix). Bu tezde Melek Hanım'ın otobiyografik yazını tarihi bir belge olarak değil, edebi metin olarak değerlendirildiği için hakikat iddiaları ispatlanmaya veya yanlışlanmaya çalışılmamıştır. Ancak *Thirty Years in the Harem* ve *Six Years in Europe*'un yazarı kabul edilen Melek Hanım'ın tarihsel varlığına dair resmî belgeler ve gazeteler incelenmiştir. Melek Hanım'ın Mehmed Emin Paşa'dan boşandıktan sonra alacaklarının tahsil talepleri (BOA A.} AMKT.NZD. 127/31), Mehmed Emin Paşa'nın alacak iddialarına yanıtı (BOA A.} AMKT.NZD. 136/52), mürafaa için Melek Hanım'ın vekil talebi (BOA A.} AMKT.NZD. 149/7), Arap Beşir'i öldürenlerin hapisle cezalandırılması (BOA A.} AMKT.NZD. 22/38), Mehmed Emin Paşa'nın mutallakası hanımın Arap Beşir'i öldürmesinde yardımcı görünenlerin aldığı cezalar (BOA A.} AMD. 27/53) gibi

Melek Hanım'ın otobiyografisinde bahsi geçen meselelere dair kayıtlı belgeler Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. Nitekim, Melek Hanım'ın otobiyografik metinlerinde bahsettiği, cinayeti işleyen Fatma'ya Akkâ'da kadınlara mahsus hapisanede yedi yıl ceza verilir, Ömer ise Tersane-i Âmire'de on sene kürek cezasına çarptırılır (BOA A.} AMKT. NZD. 24/37). Yine aynı belgede Melek Hanım'ın, Fatma ve ebe Hatice aracılığıyla bazı mahallelerden çocuk celbetmesi, bir tanesinin telefne sebep olması ve Arap Beşir cinayetinin azmettiricisi olması dolayısıyla Konya'ya sürgüne gönderilmesi kararı verilir (BOA A.} AMD. 27/53). Beşir, Melek Hanım'ın da belirttiği gibi köle olduğundan kısas uygulanmaz. Sonuç olarak Melek Hanım'ın otobiyografik anlatısını dayandırdığı bebek değişim planının, Mehmed Emin Paşa'dan boşanmasının, Konya'ya sürgün edilmesinin tarihsel gerçekliği vardır. Melek Hanım, yaşamış gerçek bir karakterdir ancak metinlerin hakikatle ilişkisi elbette ikirciklidir. Bu tezde metinlerdeki gerçeklik iddialarına itimat edilmeksizin kurguya dair bir inceleme yapılmış, metinlerin detaylıca ele alındığı bölümlerde bu konuya dair tartışmalar genişletilmiştir.

Six Years in Europe'ta (1873) Paris'e Ayşe ve Mustafa Cihad'la birlikte kaçtığını öne süren Melek Hanım'ın Avrupa'daki varlığına dair bu tez kapsamında yapılan araştırmada Osmanlı Arşivi'nin yanı sıra Fransız ve İngiliz gazeteleri incelenmiştir. *La Petite Presse*, 31 Ocak Perşembe 1867 tarihli sayısında Melek Hanım ve çocuklarının Paris'e geldikleri haberini yayımlar (Memoires d'un Caissier, 1867). 30 Ocak 1867 tarihinde *Figaro* gazetesinde Ayşe'nin erkek kardeşi ve annesiyle Paris'e geldiği haberi yayımlanır (Hier-Aujourd'hui-Demain, 1867). *Le Nord* adlı gazeteden aktarılan bu haberde iki odalığın Paris'e geldiği, Ayşe'nin üvey kardeşi Şevket'le zorla evlendirildiği için haremde kaçtığı, erkek kardeşi Osman (Frederick) ve annesi ile şimdi bir arada olduğu, aynı zamanda bu üçlünün İslam'ı

bırakıp Katolik olacağı iddiaları yer alır. *Le Nord* gazetesine atfı yapılarak aynı haber metni 11 Şubat 1867’de *Le Courrier du Gard* gazetesinde de yayımlanır (Roucole, 1867). *Le Nain Jaune* gazetesinin 3 Şubat 1867 tarihli haberinde ise önceki günlerde Katolik olmak için Paris’e gelen iki hanımdan bahsedilirken Ayşe’nin erkek kardeşiyle evlendiği haberi düzeltilmiş, Ayşe’nin Fransız kanununda ensest olarak nitelendirilen suçu işlemediği açıklanmıştır (Ceyras, 1867). Haberin devamında ise Ayşe’nin annesiyle birlikte yoksul bir durumda Paris’te olduğu bilgisi verilir. Önemli dava kayıtlarını bir araya getiren *Revue des Grands Procés Contemporains* (1902) isimli kitaptaysa “Les Mariages D’Aissé” [Ayşe’nin Evlilikleri] bölümünde 1901 yılında Seine Sivil Mahkemesi tarafından yürütülen davada Ayşe’nin üçüncü kocası Alphonse Decourdemanche’in, 1900’de ölen Ayşe ile yaptığı evliliğin geçersiz kılınması için talepte bulunduğu dava kaydı yer alır (Chevalier-Marescq, s. 51). Bunun sebebi Alphonse’un *Six Years in Europe*’u okuduktan sonra Ayşe’nin 1868 yılında Mösyö Questel ile evliliğini öğrenmesi ve ardından resmî belgelere ulaşmasıdır (s. 52). Davada Melek Hanım’ın otobiyografik metinleri *Thirty Years in the Harem* ve *Six Years in Europe* kanıt olarak sunulur. Üstelik *Six Years in Europe*’ta belirtildiği şekilde Alphonse; Melek Hanım’ın anılarını dikte ettiğini ve kendisinin de yazıya geçirdiğini, bu vasıta ile Ayşe’yi tanıdığını kabul eder (s. 52). Nitekim bu dava kaydı Londra’daki diğer gazetelere de sirayet etmiştir. Sonuç olarak Melek Hanım’ın Batı’daki tarihsel varlığı, *Six Years in Europe*’ta anlattığı birçok meselenin hakikatini tesciller (“Romantic Marriage Case”, 1901; “Strange Story From Paris”, 1901; “Thirty Years in a Harem”, 1901).

Melek Hanım’ın 1873’te intihar haberini kamuoyuyla paylaşan kişi ise Frederick Millingen, kendisini tanıttığı adıyla Osman’dır (Osman Bey, 1873). Frederick Millingen, Melek Hanım’ın Julius Millingen’den olan oğludur. Melek

Hanım Frederick'ten yalnızca *Thirty Years in the Harem*'de bahseder. Melek Hanım Konya'da sürgündeyken annesini kurtarmak için gelir, bir daha da kendisinden bahsedilmez. Ancak gazete haberlerinde yazıldığı üzere Avrupa seyahatlerinde Frederick'in de Melek Hanım, Ayşe ve Mustafa Cihad'ın yanında olduğu iddia edilebilir. Frederick, Julius Millingen'in oğlu olmasına rağmen Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın oğlu olduğunu öne sürerek kendi kendine Osman adını alır. *Les Anglais en Orient, 1830—1876: Vraie version du livre "Trente ans au harem"* (1877) isimli kitabında Frederick; sürgünde olan annesinin yanına, Konya'ya gitmeden önce Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'yı ziyaret ettiğini, Paşa'nın ona kol kanat gerdiğini ve kendisinin de Müslüman olmaya karar verdiğini söyler (s. 294). Müslüman olduktan sonra Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın onun için seçtiği Osman-Seyfi ismini aldığını ve Türk toplumunda Kıbrıslı'nın evladı olarak kabul gördüğünü de öne sürer (s. 295). Nitekim metnin ilerleyen sayfalarında Mehmed Emin Paşa'dan "mon beau-père" [üvey babam] olarak bahseder (Osman Bey, 1877). Schick'in paranoid psikoz teşhisi konulabilecek bir hasta olarak değerlendirdiği Frederick'in müellifi olduğu başka yayımları da vardır (Schick, 2005, s. vii). *La Turquie sous la règne d'Abdul-Aziz* (1862-1867) (1868), *Wild Life among the Koords* (1870), *La Conquête du monde par les Juifs: Essai d'histoire et d'actualité* (1874), *Les Femmes en Turquie* (1878), *Les Imams et les derviches: pratiques, superstitions et moeurs des Turcs* (1881) bunlardan bazılarıdır.

Melek Hanım, otobiyografisinin ilk cildi *Thirty Years in the Harem*'i (1872) yayımladığında Batı'nın harem merakından ötürü oldukça ilgi görür. Çeşitli gazetelerde kitap hakkında eleştiri yazıları çıkar. *Pall Mall Gazette* (1872) kitabın entrika, flört, cinayet, boşanma, gaddarlık ve şehvet üzerine kurulduğunu; Melek Hanım'ın rüşvet aldığını aktardığı sahnelerde dürüst olduğunu ancak kendisinin

adalet anlayışının oldukça Doğulu olduğu belirtir (“New Books New Editions”, 1872). Kitapta inanmakta güçlük çekilen yerler olsa da Ayşe’nin evlilik esaretinden kaçmasının en ilginç nokta olduğu ileri sürülür. *The Morning Post* (1872) ise *Thirty Years in the Harem*’e yer verdiği köşe yazısında, kadın cinsiyetine hak ettiği yeri sağlayan bir ülkede oldukları için bu kitabı okuduktan sonra [İngiliz] kadın okurların doğdukları topraklara şükretmeleri gerektiğini öneren bir yorum getirir (“Thirty Years in the Harem”, 1872). Kitabı büyüleyici bir roman gibi bulan *The Evening Standard* (1872), Lady Mary Worthley Montagu gibi şahsiyetler, uzun ya da kısa vadede harem ziyareti yapmış olsa da bu kitabın bir uzman kaleminden çıktığını söyler (“Literature”, 1872). *The Illustrated London News* (1872) kitabın eski moda romanları anlattığını belirtirken (“New Books”, 1872) *The Echo* (1872) *Thirty Years in the Harem*’in çok eşliliğin muazzam kötülüğünü gösterdiğini ancak mutlak ilkesizlik ve devlet makamlarının rüşvet temayüllerinin bu denli skandalvari olmasından dolayı bazı yerlerin abartılı olduğu konusunda kitabı eleştirir (“Thirty Years in the Harem”, 1872). İlginç bir anekdotla kitap incelemesini açan *The Globe* (1872), yirmi yıl önce Londra elçisiyken apar topar İstanbul’a dönen ve adı çocuk hikâyelerine karışan Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa’yı okura hatırlatarak başlar (“Thirty Years in the Harem”, 1872). Köşe yazısında *Thirty Years in the Harem*’in Türklere karşı ön yargısı olan biri tarafından kaleme alınmış aldatmaca gibi görünse de hiçbir İngiliz erkeğinin bir kadının ağzından böyle bir şey yazamayacağını, kitabın çok eğlenceli olduğunu hatta başlığında vadettiği şehvet ve uygunsuzluktan tatmin edici bir şekilde arındığını belirtir. Üstelik kitabın sunduğu içerikten ahlakın ırk ve iklim teorisiyle doğrudan ilişkili olduğu iddia edilir (“Thirty Years in the Harem”, 1872). *Six Years in Europe* ise Avrupa’da bu kadar popüler olamaz. *Pall Mall Gazette* (1873) *Six Years in Europe*’un; *Thirty Years in the Harem* kadar

eğlenceli olmadığını, bu kitapta Doğulu iki kadının geçim kaynağı olmadan Türk entrikaları, sefahatleri ve cinayetleri yerine saygın ama sıkıcı bir toplumdaki zorluklarının anlatıldığını söyler (“New Books and New Editions”, 1873). *Six Years in Europe*’u eleştiren *The Globe* (1873) ise bu anlatının eğer kurmacaysa çok zayıf olduğunu, kurmaca değil de gerçek temelliyse yazarın gerçek bir hikâyeyi nasıl anlatacağını bilmediğini öne sürer (“Books of Travel and Adventure, 1873).

Melek Hanım’ın otobiyografisinin ilgi çektiği mecralardan biri de Fransız basınıdır. Melek Hanım, birçok Avrupa şehrinde bulunsa da en uzun süre Paris’te kalmış ve orada bir çevre edinmiştir. *Thirty Years in the Harem*, 1875 yılında *Trente ans dans les HAREMS d’Orient* ismiyle Paris’te Fransızca olarak yayımlanmıştır. *Le Pays* (1874), *Thirty Years in the Harem*’in kendi gözleriyle gördüklerini anlatmaya cüret eden bir kadının yazdığı, sansasyonel ve yeni türden bir kitap olduğunu öne sürer (“Trente ans dans les Harems d’orient”, 1874). Kitabın Türk hayatından hayal bile edilemeyecek sahneler sunduğunu söyleyen *Les Gauloises* (1875) gazetesi de Melek Hanım’ın doğal ve keskin bir biçimde anlattığı hikâyenin ancak bir gözlemci tarafından böyle aktarılabileceğini ifade eder (Lers, 1875). Aylık edebiyat ve kültür dergisi *Revue des Deux Mondes*’in (1874) *Thirty Years in the Harem* hakkındaki incelemesi oldukça çarpıcıdır. Melek Hanım’ın benzeri görülmemiş bir intikam anlatısı yazdığı, yaşadığı ıstırapları anlattığı ve hâlâ haremde olan kız kardeşleri için üzüldüğü iddia edilir. Melek Hanım’ın zekâsını hile ve yalan için kullandığını ve başarısının iki yüzlülüğünden geldiğini belirten dergide; kitabın içeriğinin padişahın savurganlıkları, cariyeler, lüks, entrika gibi temalardan oluştuğu eklenerek kitaptan alıntılar kullanılır (Bentzon, 1874, s. 307-341). Kitabın; *Le Figaro* (1876) harem mimari yapısına ve aile meselelerine değindiğini (“La Vie des Harems”, 1876), *Le Petit Journal* (1874) kadın için aşağılayıcı bir kurum olan çokeşliliği anlattığını (“La

Femme d'un Sultan", 1874), *La Bibliographie Comtemporaine* (1875) romandan çok politik olduğunu ve Melek Hanım'ın romantik oryantalistlerin bakış açısını benimsemediğini aktarır (Chazeaud, 1875). Kitaba dair bir başka ilginç değerlendirme *La Presse*'e (1874) aittir. Melek Hanım'ı, Doğu'da kadınların zavallı hayatına karşı çıkan bir Hristiyan olarak tarif eden köşe yazısında, kitapta kahramanın haremdeki yozlaşmayı protesto ederken kendisinin bu zehre bulaştığı ifade edilir (M. De Lescure, 1874).

Sonuç olarak Melek Hanım, çocukları ve hayat hikâyesi Avrupa'da ilgi görmüş; otobiyografik metinleri birçok dile çevrilmiştir. Bu tezde Melek Hanım'ın öz yaşam öyküsü, hakikati anlatıp anlatmamasına bakılmaksızın (kendisi gerçekleri anıları yoluyla anlattığını öne sürer) edebi bir metin olarak incelenecek ve yazarı kitaplarda yer aldığı üzere Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın karısı Melek Hanım olarak kabul edilecektir. İncelemenin tutarlı ve bütünlüklü olması adına Melek Hanım'ın otobiyografisinde iddia ettiği olayların dava kayıtları, gazete haberleri gibi somut belgeler gözden geçirilerek Marie Dejean/Melek Hanım'ın tarihsel varlığı ispatlanmıştır.

Thirty Years in the Harem'in incelendiği ikinci bölümde Melek Hanım'ın anlatısı boyunca Osmanlı coğrafyasında bulunduğu bölgeler ve bu bölgelerde benimsediği kimlikleri, metnin kapsadığı tarihsel periyodun sınırları içinde incelenmiş ve yine metnin harem edebiyatıyla olan ilişkisi tartışılmıştır. Burada mekâna atıfta bulunmak üzere kullanılan "Doğu" kavramı 1814-1867 yılları arasındaki Osmanlı toprakları içinde kalan bölgeleri kapsar. "Orta Doğu" kavramı ise yine 1814-1867 yılları arasında Melek Hanım'ın bulunduğu Osmanlı sınırları içerisinde yer alan Kudüs, Akkâ, İskenderiye ve Kahire şehirleri için kullanılmıştır. *Six Years in Europe*'u konu edinen üçüncü bölümde bu kez Melek Hanım'ın

Avrupa’da bulunduğu şehirlere göre değiştirdiği kimlikleri izah edilmiştir. Bu kez “Batı” kavramıyla ifade edilen mekânsal betimleme Avrupa’daki çeşitli şehirleri kastetmektedir. Sonuç kısmını içeren dördüncü bölümde ise *Thirty Years in the Harem* ile *Six Years in Europe*’ta yer alan mekânların değişimine bağlı olarak Melek Hanım’ın iki metni kıyaslanarak anlatılarındaki öz temsillerinin ve anlatıcı pozisyonunun nasıl değiştiği ortaya konulmuştur.

BÖLÜM 2

THIRTY YEARS IN THE HAREM

Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın eşi olarak da bilinen Melek Hanım'ın otobiyografik anlatısı *Thirty Years in the Harem* 1872 yılında İngilizce olarak üç baskı (Londra: Chapman & Hall, 1872; New York: Harper & Brothers, 1872; Berlin: A. Asher, 1872) yapmış; ardından Almanca (Jena: Costenoble, 1873), Fransızca (Paris: Dentu, 1875), İsveççe (Norrköping: M.W. Wallbergs Forlag, 1876) ve Türkçeye (İstanbul: Oğlak, 1999) çevrilmiştir. Metnin ilk baskısı (1872) otuz dört bölüm, dört yüz yirmi yedi sayfadan oluşmaktadır. Bu çalışmada esas alınan metin Chapman & Hall tarafından Londra'da basılmış, 1872 tarihli nüshasıdır. Eser, Melek Hanım'ın 1814-1867 yılları arasında coğrafi ve kültürel bağlamlarda birbiriyle ilişkilendirdiği öznel tarihini ve Osmanlı Devleti'nin siyasal gelişmelerini kronolojik olarak içerir. *Thirty Years in the Harem*'in yazıldığı tarihte Melek Hanım Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'dan boşanmış, tekrar Hristiyan olmuş ve Osmanlı topraklarından kaçarak Avrupa'ya sığınmıştır. Ancak otobiyografik metninde esas alınan anlatı zamanı doğumundan Avrupa'ya kaçışına kadarki dönemi kapsamaktadır. Bu sebeple Melek Hanım'ın metnin anlatı zamanındaki ile metinde anlatılan zamandaki konumları arasında mekânsal, siyasal ve ekonomik farklılıklar bulunmaktadır. Nitekim, bu farklılıklar Melek Hanım'ın hangi bağlamda ve motivasyonlarla *Thirty Years in the Harem*'i —ve devamı olarak *Six Years in Europe*'u— yayımladığı hakkında ipuçları vermektedir. Özellikle, 19. yüzyılda gerek elçiliklerle gerekse yeni gelişen teknolojilerin sağladığı seyahat konforuyla Batı ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler iyice pekişmiş; Doğu'ya adım atan seyyahlar, elçiler ve bürokratlar tecrübelerini yazılı olarak kamuya paylaşmışlardır. Bu anlatılar içinde kadın

seyyahlar Osmanlı hanelerine ve hatta saraylarına erişim sağlayarak seyahat edebiyatı içinde harem anlatıları alt türünü oluşturmuş hatta buna teşvik edilmişlerdir. Batılı seyyah ve yazarların asırlardır yazmaktan vazgeçmediği ama Batılıların merakının dinmediği bir tür olarak harem edebiyatı, bilhassa 18. yüzyıldan itibaren hareme gerçekten girebilen kadın seyyahlar tarafından genişletilmiş ve popülerliğini daha da arttırmıştır. Daha geniş anlamda oryantalizm, hegemonik ve hiyerarşik ilişkiye dayanan bir “öteki” temsiline uzandığından toplumsal cinsiyet farkının üzerine inşa edilen Doğu deneyimi, harem edebiyatında kadınların kimlik ve söylem üretimini özgünleştirmiştir (Melman, 1992, s. 6). Haremin Batılı erkeklere kapalı olması, Avrupalı kadınların harem deneyimini biricik kılmış ve oryantalizmin stratejik söyleminden ayrılarak kendilerini harem edebiyatı içinde bilirkişi olarak konumlandırmalarını sağlamıştır. Melek Hanım’ın da bu popüler edebiyat üretimini lehine çevirip *Six Years in Europe*’ta açıkça belirttiği üzere harem ve öz yaşam anlatısını maddi bir getiri motivasyonu ile yayımladığı söylenebilir. Batı’nın Doğu’ya dair “harem ve harem anlatısı” üretiminin siyasal ve sosyal bağlamlarda bir edebiyat türü ve tüketim marketi haline gelmesi, Melek Hanım’ı hayat hikâyesini yazmaya teşvik eden kimseler tarafından avantaja dönüştürülmüştür. Böylece Batı, merakla takip ettiği harem edebiyatını hâlihazırda orada yaşayan ama öteki olmayan (yani Müslüman ve Türk) bir harem sakinin sesinden duyma imkanına sahip olur. Bu bölümde Melek Hanım’ın *Thirty Years in the Harem* isimli öz yaşam öyküsünün otobiyografik özellikleri, anlatıcının hikâyede büründüğü kimlikleri ile değişen mekânlardaki davranış kalıpları, son olarak eserin harem edebiyatı metinleriyle kesişen ya da ayrılan yönleri tartışılacaktır.

2.1 Öz yaşam öyküsünü yazan bir harem sakini: Melek Hanım

Otobiyografi, ferdin kendi hayatını doğumundan başlayarak öznel ve bireye özgü bir bakışla kamuoyuna sunduğu kurgusal metinlerdir. Modernizmi takip eden süreçlerde bireyselleşme; kimlik temsilini, öznel tarihi ve öznenin ontolojik kaygılarını gündeme getirmiştir. Otobiyografik yazım, öznenin kendi gerçekliğini yine kendi içinden aktardığı bir tür olarak alınırsa da anlatıcı aslında yarattığı karakterin temsili fikrine bürünür ve onu “ben” olarak topluma takdim eder. Nitekim bunu yapmasında ekonomik, sosyal, siyasal ve belki de edebi sebepler yatmaktadır. Nazan Aksoy (2009), *Kurgulanmış Benlikler: Otobiyografi, Kadın ve Cumhuriyet* isimli çalışmasında bireylerin hangi sebep ve itkilerle otobiyografi yazmayı tercih ettiklerinden bahsederken bunun bir kendilik portresi olduğunu öne sürer.

Bir kimseyi kendi hayatını kağıda geçirmeye yönelten çeşitli güdüler olabilir, ama bu güdüler ne olursa olsun, bir benlik meselesi vardır ortada. . . . [İ]tiraf etme, kamuya açma, ifşa etme, teşhir etme, günah çıkarma, şifa arama, aklanma, meşrulaştırma, gerçeği gizleme, kayıt altına alma, ölümsüzleşme gibi. Yazılan metin anıların, gözlemlerin, tanıklıkların, dostlukların, hayal kırıklıklarının, kısacası hayatın çözümleyici, irdeleyici bir bakışla anlatılan hikayesi olabilir. (Aksoy, 2009, s. 13)

Melek Hanım’ın hayatını kamuoyuyla paylaşma güdüsünün, ikinci kitabı *Six Years in Europe*’ta belirttiği üzere ekonomik kaygılardan kaynaklandığı söylenebilir.

Ancak Melek Hanım’ın da Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa’nın karısı, Ayşe’nin annesi ve iftiraya kurban gitmiş zavallı bir kadın olarak büründüğü çeşitli kimlikleri (personaları) vardır. Bu kimlikleri sergilerken —kendi söylemiyle— uğradığı iftiraların ve aldığı tehditlerin karşısında yeni bir karşı söylem oluşturur. Toplumsal bilginin aksine kişisel tarihini oluşturarak yansıtmak istediği “ben”i otobiyografik anlatısında yaratır Melek Hanım. Öz yaşam öyküsünü anlattığı zaman diliminde Osmanlı topraklarından ve boşandığı eşi Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa’dan kaçarak Avrupa’ya sığınmış, eril tahakküme ve esarete başkaldırmaya çalışmıştır. Aslında bu

eser harem edebiyatı motiflerini, otobiyografik öğeleri, anıları ve öznel gerçekliği içinde barındıran bir tür intikam anlatısıdır. Fakat eserinde, herhangi bir Avrupa dilinde yazma becerisine sahip olamadığı için anılarını dikte ederek bir araya getirttiğini belirtir (Melek Hanum, 1873, s. 400). Bu durum, Melek Hanım'ın anlatısında yer verdiği hakikatler hakkındaki ihtilafları (Schick, 2005) şiddetlendirse de neticede otobiyografik yazın örneklerinin edebi bir tür olarak da tasnif edildiğini vurgulamak gerekir.

Sidonie Smith ve Julia Watson'ın (2001) otobiyografik eleştirel yaklaşımlar içinde ikinci dalga olarak sınıflandırdığı James Olney, Francis R. Hart ve Georges Gusdorf'a göre öz yaşam anlatısı bireyin öznel deneyimlerinden bir kimlik şekillendirmeye çalıştığı süreçtir (s. 125). Bu süreç, belleğin öznel zaman algısına ve anlatıcının yaratıcılığına dayanır. Gusdorf, otobiyografinin edebi bir tür olarak sanatsallığına ve kurmacalığına dikkat çeker (Gusdorf, 1980, s. 43). Anlatıcı, kendi hayatını ele alırken içeriden bakar, yarattığı benlik üzerinden hakikati kurgular. Bu sebeple de otobiyografi, gerçeklerin arandığı tarihten ziyade edebi bir anlatıdır ve özerk bir benlik planını temsil eder. Melek Hanım'ın otobiyografik metinleri de ben merkezinden dışarıya ve kendine bakan, deneyim ve hafızasının öznelliğine yaslanan bir çeşit kimlik yaratım sürecidir. Gerek Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın eşi olması gerekse toplumda epey yankı uyandıran hadiselerle karışması bakımından Melek Hanım'ın öz yaşam anlatısı bir tür günah çıkarma provasıdır. *Thirty Years in the Harem*'e şu cümlelerle başlar:

My maternal grandmother, who was from the isle of Chios, married an Armenian, a banker patronized by the then reigning Sultan Selim III. (1789—1807). He was very rich and —what is always a perilous matter in the East— he was known to possess a fortune. (Melek Hanum, 1872, s. 3)³

³ Sakız Adası'ndan olan anneannem, o zamanki Sultan III. Selim'in himayesinde bir bankacı olan Ermeni ile evlendi (1789—1807). Çok zengindi ve -Doğu'da her zaman tehlikeli bir mesele olan- bir servete sahip olduğu biliniyordu.

Kitabın ilk cümlelerini oluşturan bu paragraf Melek Hanım'ın metin boyunca takındığı tavrın ve onun için önemli olan ayrıntıların ipuçlarını verir niteliktedir. Anneanesiyle başlattığı soy anlatısı yine anneannesinin III. Selim himayesindeki “varlıklı” dedesiyle olan evliliğiyle devam eder. Soyunun zengin ve yüksek bir konumdan ilerlediği bilgisini veren Melek Hanım, tüm bu varsıllığın Doğu'da bir tehlike oluşturduğunu da ekler. Kitap boyunca Melek Hanım'ın mahiyetinden bahsettiği, tekrar eden iki unsur vardır: para ve mevki. Ancak bunların tehlike oluşturduğu yer Doğu'dur çünkü ilerleyen bölümlerde Melek Hanım başına gelenlerin sorumlularını —parası ve konumuyla ilişkili olarak— Doğulular olarak addeder. Melek Hanım'ın bu genellemesi oryantalizmin muğlak Doğu algısıyla örtüşür. Nitekim anlatının giriş sayfasından başlayarak bu vaziyet hissettirilmektedir.

Zengin ve mevki sahibi olduğu için yeniçeriler tarafından öldürülen dedesi anneannesine iyi bir miras bırakmış, Melek Hanım'ın annesi varlıklı bir evde büyümüştür. Melek Hanım'ın Ermeni-Fransız olan babası Charles Dejean ile evlenen annesi Constance, Rum asıllıdır. Babası vebadan ölmüş ve onu hiç görmemiştir. Melek Hanım doğumuna dair ilginç bir hikâyeyle devam eder metnine. Annesi doğum yapacağı sırada hizmetçisi etrafta doktor ya da ebe bulmak amacıyla dışarı çıkar. Yaşlı bir kadına rastlar ve bir ebe tanıyıp tanımadığını sorar. Kadın doğrudan geleceğini söyleyip hizmetçiyi takip eder. Doğum sırasında Melek Hanım'a dualar okuyup takdis eder ve evin merdivenlerine, etrafa buğday taneleri saçarak oradan ayrılır. Annesi tekrardan kadına ulaşmaya çalışsa da bulamaz. Melek Hanım bu hadiseye dair yorum yaparken buğdayın bolluk ve bereket getirdiğine inandığını belirttikten sonra devam eder:

My poor mother, who had but too frequent cause to correct me for my wild doings, always ended her reprovls by saying, “ I can do nothing with you ; I

am certain that old woman bewitched you at your birth, for you are not like other children.” I readily own to being of a very remarkable nature, endowed with a restless temperament and untiring energy—qualities that have enabled me to endure many hazardous events and vicissitudes that any ordinary mortal would certainly have succumbed to. (Melek Hanım, 1872, s. 8)⁴

Ömrü boyunca başına gelen talihsiz olaylara göğüs germesini bu şekilde gerekçelendirir. Yaşlı kadının onu efsunlamış olduğuna ve bunca tehlikeli tecrübe karşısında enerjisi tükenmeden ayakta kaldığı düşüncesine kendisini inandırır çünkü sıradan bir faninin katlanamayacağı şeylerdir bunlar ona göre. Aslında Melek Hanım hayat öyküsünü paylaşmadan önce kendine insanüstü nitelikler ve olağanüstü güçler yükleyerek yeni bir kimlik üretir. Bu, bir anlamda kendini yüce gösterme kaygısı ve ötekiyle arasında üstünlük kurma çabasıdır. Philippe Lejeune (1989), *Le Pacte Autobiographique* isimli eserinde otobiyografinin okur ve anlatıcı arasında bir sözleşme görevi gördüğü konusunda ısrar eder ve otobiyografiyi, kişinin varoluşuyla ilgili hikâyesini geçmişe dönük düzyazı anlatısı olarak tanımlar (Lejeune, 1989). Lejeune hem ima edilen hem de kanlı canlı gerçek okuru, otobiyografik yazının anlam üretim süreçlerine dahil eder. Bu sebeple okur ile yazar arasındaki sözleşme yazar adı, anlatıcı ve kahraman arasındaki birlikten oluşur (Sidonie & Watson, 2001, s. 140 ve 9). Melek Hanım’ın anlatısında da bu sözleşmeye ve anlam üretimine açık noktalar vardır. Örneğin Melek Hanım’ın kitabın daha ilk sayfalarında kendine keramet, olağanüstülük gibi özellikler yüklemesi okurun; bir roman gibi kurmaca nitelikte askıya alınmış hakikat iddiaları ve öznel tarih anlatısıyla karşı karşıya olduğunu göstermektedir (s. 9).

⁴ Benim zavallı annem, beni çılgın davranışlarım için sık sık uyarmak zorunda kaldığı zamanlarda her zaman şöyle derdi: “Seninle hiçbir şey yapamam, eminim ki doğduğunda seni o yaşlı kadın büyülemiş çünkü sen diğer çocuklara benzemiyorsun.” Sıradan bir faninin kesinlikle yenik düşeceği birçok tehlikeli olaya ve değişime dayanmamı sağlayan nitelikler olan, hareketli bir mizaca ve yorulmak bilmeyen bir enerjiye, olağanüstü bir doğaya sahip olduğumu kabul ediyorum.

Melek Hanım kardeşlerine göre hem fiziksel olarak hem de ahlaki olarak “farklı” olduğundan bahseder. Babasının ölümünün ardından kardeşleri, kuzenleri ve annesiyle birlikte anneannesinin evinde yaşarken bu on iki çocuklu evin en küçüğü olmasına rağmen onlar üzerinde tahakküm kurduğunu belirtir. “Though the youngest, I assumed a certain authority over all the others ; they listened to me, and obeyed me more readily than their own parents” (Melek Hanum, 1873, s. 12).⁵ Melek Hanım, iktidarına vurgu yaparak bunun küçüklüğünden beri böyle olduğunun altını çizer. Kendini ötekilerden —kuzenlerinden ve kardeşlerinden— bilinçli olarak ayırır anlatısında. Bu tekrar eden iktidar-muktedir ilişkisi metnin birçok yerinde okurun karşısına çıkar.

Abdülmecid döneminde Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî’de görev yapan Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, 1843 yılında rütbesi mîriümerâlîğe dönüştürüldüğünde altı ay kadar açıkta kalır (İnal, 2013, s. 1037). Bu dönemde eşinin kendini eve kapattığını ve maddi olarak zor zamanlar geçirdiklerini belirten Melek Hanım, kendisine düşman olan kimseler tarafından kocasının rütbesinin düşürüldüğünü dönemin seraskeri Hasan Rıza Paşa’ya izah eder ve yeniden görevlendirilmesini ister. Paşa’nın hayır cevabını kabul etmeyen Melek Hanım, talepleri karşılanana kadar Hasan Rıza Paşa’nın evini terk etmeyeceğini söyler. Kararlılığını koruyup orada on gün kadar kaldıktan sonra Mehmed Emin Paşa’ya Akkâ Kalesi kumandanlığı verilir.

He returned me no answer ; I therefore remained at his house, in a chamber which his favourite wife, Seraîli-Hanum, had provided for me in the suite reserved for herself. Morning and night I went to renew my application to Riza-Pasha. In the meantime I had left with my husband a personal friend to take care of him. On the tenth day the Seraskier cried out, as soon as he saw me : “ I see you are a determined woman, and it will be impossible to escape from you. To satisfy you, I appoint Mehemet-Pasha governor of Akiah (St.

⁵ En küçüğü olmama rağmen diğerleri üzerinde belirli bir otoriteye sahiptim, beni dinlediler ve kendi ebeveynlerinden çok bana itaat ettiler.

Jean d'Acre) ; he will receive his nomination without delay” (1843). (Melek Hanım, 1872, s. 62)⁶

Melek Hanım’ın anlatısına göre kendisi hem eşi hem de erişebildiği bürokratlar üzerinde iktidar kurmuş ve bir kadın olarak stratejik hamlelerle gücünü ortaya koymuştur. Siyasal uygulamaların nasıl ve ne şekilde yürütüldüğünü pekâlâ farkında olarak mevcut fırsatları kullandığı ve hükmetmekten hoşlandığı söylenebilir. Ancak kadın olarak bu kadar güçlü bir pozisyonda olması ve eril bir yapının boşluklarından faydalanması bakımıyla Melek Hanım, kendini ve hayat hikâyesini ötekiler üzerinde kurduğu bir tahakküm alanı olarak yansıtır.

İktidar ve güç kabiliyetlerini sonuna kadar kullanan Melek Hanım’ın bu duruşu yalnız eşi ve bürokratlara karşı değil, aynı zamanda yönetici vasfıyla halka da yöneliktir. Mehmed Emin Paşa’nın Kudüs mutasarrıflığı yaptığı dönemde Araplar isyan çıkarır. Eşinin evde olmadığı bir anda şal ile yüzünü ve saçlarını örten Melek Hanım, merdivenlerin başına çıkarak halka ne istediğini sorar. İçlerinden biri şehrin kapılarına getirdikleri mallar için henüz onları satmadan gümrük vergisi ödediklerini, üstelik bu verginin Fransız bir kâfir tarafından toplanmasını istemediklerini söyler. Merdivenin başındaki Melek Hanım ise eşinin bu durumla ilgisi olmadığını, İstanbul’a bu verginin kaldırılması için mektup yazdıklarını ve iki üç gün içerisinde cevabın geleceğini halka duyurarak yalan söyler. Toplanan grup tatmin olmuş bir şekilde ayrılır. Ancak Melek Hanım ertesi gün çavuşbaşına, isyana karışanların sürülmesini emreder ve Paşa’nın yokluğunda adeta erkini ilan eder. “They were forthwith sent into exile, and were not permitted to return[.] . . . In the East these nice distinctions are not attended to ; guilty and innocent are arrested, and chastisement

⁶ Bana cevap vermedi; bu nedenle onun evinde, en sevdiği karısı Seraîli (saraylı?) Hanım’ın bana ayırdığı odada kaldım. Sabah akşam Rıza Paşa’ya müracaatımı yenilemeye gittim. Bu arada, kocama bakması için bir arkadaş bırakmıştım. Onuncu gün Serasker beni görür görmez haykırdı: “Görüyorum ki sen kararlı bir kadınsın ve senden kaçmak imkânsız olacak. Seni memnun etmek için Mehmet Paşa’yı Akkâ valisi olarak atadım, atamasını gecikmeden alacak.” (1843)

inflicted upon them” (s. 102).⁷ Bu alıntıdan hareketle Melek Hanım’ın otorite kurmak ve itaat görmek için ne kadar acımasız bir kimliğe büründüğünü söylemek gerekir. Otobiyografik anlatısı boyunca güç kullanmaktan ve zulmetmekten çekinmeyen Melek Hanım için muktedir olmak önem taşır. 19. yüzyıl Osmanlı topraklarında bir kadın olarak nüfuzunu kullanması, masum-suçlu demeden adaleti sağladığına inanması onun örtük iktidar hamlelerinin ve güç hayranlığının ayyuka çıktığı ifadelerindendir.

Melek Hanım’ın öz yaşam öyküsünde tekrar eden bir diğer unsur yarattığı dürüstlük algısıdır. Olayları aktarırken her ne kadar öznel hafızasından yararlı olsa da kendi hatalarını, hırslarını ve maddiyata olan düşkünlüğünü çekinmeden aktarır. *Thirty Years in the Harem*’in en can alıcı sahnelerinden biri kuşkusuz Melek Hanım’ın hasta oğlu Mustafa Cihad’ı başka bir bebekle değiştirmesi ve evinde işlenen cinayetin faillerinden biri olmasıdır. Kitapta 1848 yılı olarak belirtilen, Mehmed Emin Paşa’nın görev için Londra’ya gittiği tarihte Melek Hanım öleceği düşünülen oğlu Mustafa Cihad’ı sağlıklı bir bebekle değiştirme planını gerçekleştirmek ister. Böylece ölen ilk oğlu Muharrem Bey’in acısının üzerine yeni bir kayıp yaşanmayacak, Paşa’nın soyu erkek çocuğunun üzerinden devam edecektir. Ancak planı uygulamak için yardımcılara ihtiyaç duyar ve hizmetçisi Fatma ile harem ağası Beşir’e başvurur. Melek Hanım’ın bu skandalı açıkladığı sayfalardaki iddiasına göre Mustafa Cihad iyileşmiştir ve bebekleri değiştirmeye gerek kalmaz. Fakat Fatma ve Beşir haremde söz sahibi olmak ve hükmetmek adına yarışa girer, Melek Hanım da planlarının ortaya çıkmasından korktuğu için bu yarışın sebep olduğu huzursuzluklara ses çıkaramaz, bir bakıma onlara itaat eder. Diğer çalışanların şikayetlerinin artması üzerine mecbur kaldığı için Fatma’ya yüklü bir

⁷ Derhal sürgüne gönderildiler ve geri dönmelerine izin verilmedi[.]. . . Doğu’da bu ince ayrımlara pek dikkat edilmez, suçlu ve suçsuz tutuklanır ve onlara ceza verilir.

meblağ vererek evden gönderir. Fatma'nın gidişinden bir ay kadar sonra, Ayşe'nin Kur'an'ı hatim etmesini kutlamak için Melek Hanım haremde bir davet verir. Bu davete Fatma da katılmak ister, Melek Hanım da konukların arasında bir tatsızlık yaşanmaması adına bunu kabul eder. Önceden çalıştığı bu evi çok iyi bilen Fatma, selamlıkta görev yapan Ömer'den yardım alarak banyoda Beşir'i canice katleder. Bunun sebebi Beşir ile rekabet içinde olan Fatma'nın, evden gönderildikten sonra intikam almak istemesidir. Melek Hanım tüm bu olayları ve çocuk değiştirme tasarısını itiraf ederken adeta kamuya açar ve günah çıkarır. Anlatı boyunca egemen ve otoriter bir güçlü kadın personası yaratsa da yaptığı hataları farkındadır ve bunları ifşa ederken eylemlerinin sonuçları bakımından pişmandır da.

And, in the meantime, I was the woman whose intellect was vaunted and admired by every one ; she whom all were ready to consult as if she were an oracle ! But such is the weakness of the human mind, which from the loftiest height may fall into the abyss of insanity and blind infatuation ! It is an acknowledged truth that the more brains one has, the more follies one commits. That my folly was morally inexcusable I admit, and this conviction has led me to endure with resignation the twenty years of suffering to which I have been condemned. (Melek Hanım, 1872, s. 187)⁸

Alıntıdan hareketle Melek Hanım'ın ahlaki bir yanlışın içinde olduğunu itiraf ettiği cümlelere, kendi zekasını öven narsistik söylemleri sinmiş olsa da kendisi bu kadar büyük bir suçu ve cinayeti dünyayla paylaşacak cesarete sahiptir. Her ne kadar Mustafa Cihad'ı başka bir bebekle değiştirip değiştirmediği gerçeği bilinemeyecek olsa da kendi perspektifinden bir hakikat yaratır. Bu öznel hakikat, sahiden de çarpıcı ve bir o kadar cüretkârdır. Aldığı rüşvetleri, planladığı entrikaları, karıştığı cinayeti ve kurduğu tuzakları hep doğrudan kendi gerçekliğiyle anlatır. Hafızasında yarattığı hakikatin sınırlarında oldukça da dürüst olduğu algısını yaratır.

⁸ Ve bu arada, ben herkesin övdüğü ve hayranlık duyduğu bir kadındım, sanki bir kahinmiş gibi herkesin danışmaya hazır olduğu kişi! Ancak insan zihninin zayıflığı budur, en yüce yükseklikten delilik ve kör bir saplantıya düşebilir! Kabul edilen bir gerçektir ki ne kadar akıl sahibi olursanız, o kadar çok saçmalık yaparsınız. Aptallığımın ahlaki olarak affedilemez olduğunu kabul ediyorum ve bu kanaat beni mahkûm edildiğim yirmi yıllık acıya teslimiyetle katlanmaya yöneltti.

Thirty Years in the Harem'de Melek Hanım'ın bulunduğu mekânlar ve büründüğü kimlikler bağlamında söylemini oluşturduğu bir başka pozisyon mağdur olma halidir. Cinayet sorgulamasından sonra Konya'ya sürülür ve sahip olduğu mal varlığı elinden alınır. Konya'da gönderildiği yer, pencereleri bile olmayan bir harabedir. Herhangi bir geliri yoktur, sağlığı bozulur ve kendi sözcükleriyle dört yıl burada “zulüm” görür. Hayatını tamamen değiştiren bu olayların ardından Melek Hanım haksızlığa uğramış ve iftiraya kurban gitmiş bir kadın olarak okurun karşısına çıkar. Nitekim siyasal, sosyal ve dini uygulamaları çok iyi bilen Melek Hanım hakkını aramak için dönemin sadrazamı Koca Mustafa Reşid Paşa'ya başvurur ve servetinin iadesini ister. Koca Mustafa Reşid Paşa ise Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın rakibi olduğu için Melek Hanım'a yardım eder. Yasal yollara başvuran Melek Hanım'ın gidişatı olumlu olarak ilerlese de siyasal alandaki değişimler — Reşid Paşa'nın istifa etmesi, Mehmed Emin Paşa'nın Tanzimat mahkemesi reisliğine atanması— yüzünden şeyhülislamın aleyhine karar vermesiyle sonuçlanır. “But at this stage of the proceedings a political turmoil sprang up which overthrew my fair prospects. . . Within forty-eight hours, from a triumphant suitor, I was reduced to the condition of a victim of despotism” (s. 247).⁹ Birikimini elde edememekle kalmaz kızından da koparılır, tekrardan hapse girip çıkar, en yüksek makamdan düşürülür, sevdiği kocası tarafından reddedilir. Anlatının devamında tuzak kurulmuş ve toplumdaki soyutlanmış bir mağdur kadın konumundadır.

Judy Long (1999) öz yaşam anlatıları hakkında bir çerçeve çizmeye çalışırken özne, anlatıcı, okur ve metin ilişkilerinin öznelarasılık merkezine oturduğunu öne sürer. Yani birinci kişi anlatılarının çıkış noktaları özneliktir ve bu özelliğin bir değeri vardır. Çünkü kamusal bir gerçekliğin ya da tarihin yokluğunda, özellikle

⁹ Ancak yargılamanın bu aşamasında, adil beklentilerimi alt üst eden siyasi bir kargaşa çıktı. . . Kırk sekiz saat içinde galip bir davacıyken bir despotizm kurbanı konumuna düştüm.

kadınların kişisel anlatıları onların temsilcileri haline gelir. Kadınlar hakkındaki üçüncü şahıs anlatılar ise susturulmuş bir grubun öznelliğini veremez ve onları anlamak için bizim bu öznelliğe ihtiyacımız vardır (s. 6-8). Kadınların kişisel deneyimlerine dayanan otobiyografik anlatılarını kulak ardı etmek ve önemsiz kılmak amacıyla türsel sınırlandırmalar, kanonik kurallar ve yalnızca kadınlara atfedilen öznelliğin reddi getirilmiştir. Bu sebeple Judy Long, otobiyografiyi erkek egemen (androcentric) edebi üretimde sosyal kontrolün prototipi olarak tanımlar (s. 9). Duyguların ve iç dünyanın bastırılması erkek otobiyografilerinin tanımlayıcı özelliklerindendir. Kanonun seçkin öz yaşam anlatılarında mahremiyet ve kendini ifşa etme yoktur (s. 20). Ancak Melek Hanım'ın otobiyografik anlatısı tüm bu yerleşik kısıtlamalara meydan okur; gizliliği ihlâl eder, ortaya döker, öznelliğe dayanır, türsel geleneğin tekilliğine kafa tutar, sistemi sorgular, ataerkiyle hesaplaşır, hata yapar ve hatalarını açıkça anlatır. Bunun sonucunda da kanona giremez, güvenilir anlatıcı ilan edilmez, örnek edebiyat olarak gösterilmez. Melek Hanım'ın *Thirty Years in the Harem* ile başlayan otobiyografik metinleri yazılışında ekonomik endişeleri taşısa da önceleri güçlü sonradan çaresiz duruma düşen kadının, öznel penceresinden aktarılan kişisel ve kurmaca tarih anlatısıdır. Eleştirilse, yalanlansa, gerçek olmamakla suçlansa da Melek Hanım'ın otobiyografisi, susturulan kadınların penceresinin ve öznelliğinin anlaşılması bakımından önemli bir metindir.

2.2 Osmanlı topraklarında Melek Hanım

Henry Lefebvre (2014), ünlü eseri *La production de l'espace* [Mekânın Üretimi] isimli çalışmasında mekânı insan ilişkilerin ürettiğini ve bu üretimin durağan olmayan süreçlerden oluştuğunu öne sürer. Mekânın anlamının inşası bireyin deneyimine ve söylemine dayanır, böylece mekâna isnat edilen bilgiler de ilişkilerin

ürünüdür. Sosyal ilişkilerin ürettiği mekân deneyimini üç momentte açıklamaya çalışır: *mekânsal pratik, mekân temsili ve temsil mekânı*. Yani, “algılanan, tasarlanan, yaşanan” mekân (s. 68). Mekânsal pratik maddi ve gerçek mekânsal kümelerken, mekân temsili zihinsel olarak düşünülmüştür ve mekânsal pratikle nesnel duruma getirilir. Ancak temsil mekânı öznel ve imgelemin ve sembolizmin nüfuz ettiği bu mekanların kökeni tarihtir; bir halkın ve bu halka mensup her bir kişinin tarihidir (s. 70). Melek Hanım’ın *Thirty Years in the Harem* ve *Six Years in Europe* adlı otobiyografik metinlerinde de olayların geçtiği mekânlar “yaşanan” ve Melek Hanım’ın deneyimine ev sahipliği yapan uzamlardır. Kitaplarındaki söylemi dolayısıyla anlatıcı, tecrübelerinin ürettiği mekânları akışkan süreçler olarak temsil mekânları çerçevesinde aktarır. İrvin Cemil Schick, “ben” ile “öteki” arasındaki farkın inşasının “bura” ile “ora”nın arasındaki farkın inşasıyla başladığını söyler (Schick, 2002, s.11). Böylelikle kimlik kurulumunun, mekânın ontolojik ve epistemolojik üretimiyle doğrudan temas halinde olduğunu hatırlatmak gerekir. Benlik inşası bir mekânda gerçekleşir ve Lefebvre’in belirttiği üzere mekân toplumsal ilişkilerin üretimidir. Deneyim ve söylemini temsil mekânlarından hareketle oluşturan özneler, bu üretim ilişkileri içinde kendi kimliklerini mekâna ve süreçlere bağımlı olarak yaratırlar.

Melek Hanım ise otobiyografik yazınında kendi deneyim ve söylemlerini mekân çerçevesinde kurgular. Yer değiştikçe ve zaman ilerledikçe, Melek Hanım’ın kimliği ve benliğiyle arasına çizgi çektiği “öteki” hep değişir. Anlatı boyunca mekânlara attığı anlamlar, bu mekânlarda edindiği tecrübelerin gelişimiyle değişir. Tekil bir mekân anlatısının yerine Lefebvre’in bahsettiği üzere akışkan ve dinamik temsil mekânları görülür. Melek Hanım’ın zaman geçtikçe mekân üzerinden kurduğu söylem; onun kendisi ve “diğerini” siyasal, sosyal ve jeopolitik zeminde nereye

konumlandığını tarif eder. *Thirty Years in the Harem*, daha adından başlayarak bir harem anlatısı olduğunu iddia etse bu metnin harem edebiyatına dahil edilip edilmeyeceği ilerleyen bölümlerde tartışılacaktır. Ancak Melek Hanım'ın anlatısında vazgeçilmez iç mekânı haremdir ve söylemini haremle ilişkilendirerek kurar. Bu sebeple metnin anlamını ürettiği ve bir noktada pazarladığı haremli coğrafi tasnife tabi tutmadan önce harem ve harem algısından bahsetmek gerekmektedir.

Schick (2002), *Batının Cinsel Kıyısı Başkılıkçı Söylemde Cinsellik ve Mekânsallık* isimli kitabında; Avrupa'nın cinselliği araçsallaştırarak "öteki" ve "ben" arasındaki farkı, "ora" ve "bura" üzerinden nasıl kurduğunu tartışır. Doğu, bir mekândır ve bunun toplumsal inşası Batı'nın tekelindedir. Avrupa kendini tanımlama çabasına girmiş, edebi temsil ve söylemler dolayısıyla cinselleştirilmiş, egzotik bir Şark tahayyülü geliştirmiştir. Böylece "ora" ve "bura" yani "biz" ve "öteki" arasında hiyerarşik ve hegemonik bir ideolojiden kaynaklanan dünya algısı yaratılır. Avrupa için uzak bir kültür sayılan Şark, edebiyat ve mekânsallık aracılığıyla belirli bilgi kodlarına sıkıştırılarak metinselleştirilmiştir. Bunlar kimi zaman seyahatnameler, romanlar ve benzeri türlerdir. Söylemden gücünü alan bu kimlik yaratımı, Batı'yı normal, Doğu'yu anormal kılmak üzere ötekilik mekânlarını icat edilmiştir. Schick'e göre harem de cinselleştirilerek başkalaştırılan mekânlardandır. Haremler, hamamlar ve benzeri yerler efsaneleştirilerek Avrupa sömürgeci söyleminde kalıplaştırılmış ve Şark'ın cinsel mekân temsili haline gelmiştir (s. 44). Bunun sebebi, harem merak uyandıran gizeminin yanında ırkçı düşüncede cinselliğin ötekilik mekânlarını egzotikleştirerek "normal" olan ahlak kurallarını üretmesidir. Sonuç olarak harem; Batı'da şehvet uyandıran, heves edilen ama ayıplanan bir tipoloji haline gelmiş, mitleşmiştir. Harem edebiyatı başlı başına unsurları ve gelişimi itibarıyla ilerleyen bölümlerde ele alınacak olsa da Melek Hanım'ın hedef okurunun —otobiyografisini

İngiltere’de ve İngilizce olarak yayımladığı hatırlanırsa— Şark ve harem algısından bahsetmekte fayda vardır. Bu sebeple *Thirty Years in the Harem*’de Melek Hanım’ın mekân olarak İstanbul, Âkka, Kudüs, Belgrad, Konya deneyimi; kimliklerinin bu şehirlerdeki değişim ve dönüşümü göz önünde bulundurularak incelenecektir. Bu tez boyunca “Doğu” olarak ifade edilen uzam, Melek Hanım’ın anlatısının zamansal çerçevesi dahilinde geçen Osmanlı topraklarına işaret etmektedir.

2.2.1 Başkent İstanbul

Bir mekânın fiziksel varlığı kadar sosyal ilişkiler tarafından kurulan bir gerçekliği de vardır. Bu sebeple mekân, davranış ile karşılıklı olarak birbirine bağımlıdır ve içindeki insanların kim olduğunu etkiler (Ardener, 1981, s. 11-12). Bireyin toplumdaki konumu tartışılırken bulunduğu mekân içindeki sosyal ilişkileri de göz önünde bulundurulmalıdır. Bir mekân olarak haremın sistematik yapısında ise tarihsel, fiziksel ve sosyolojik etmenler bulunmaktadır. Osmanlı Devleti’nin Kanuni Sultan Süleyman ile katılaştıran dini kuralları ve harem yapısı 19. yüzyıla gelene kadar değişim göstermiştir. Harem, kadınların kapatılıp pasif hâle getirildiğine inanılan oryantalistlerce sembolik bir mekândır. Kadınların haremın içine hapsedildiği varsayılan (ya da o sınıra vurgu yapılan) oryantalist bakış açısı günümüzde dahi geçerliliğini korusa da fiziksel olarak görünür olmayan kadınlar yıllar içinde haremi kurumsallaştırarak kendilerini fail kılmışlardır (Peirce, 1993). Kadınların mekân olarak harem simgesinin arkasına sığınarak fırsatlarından faydalanmaları, haremın kurumsallaşmasına ve politik bir nüfuz haline gelmesine sebep olmuştur. Melek Hanım içinse harem; politik, sosyal, ekonomik güç ve statü mekânizması anlamına gelir. Failliğini ve davranışlarını haremde üretir ve menfaatleri için kullanır. İlk

Julius Millingen'den ayrılıp İstanbul'a geri dönen Melek Hanım, gayrimüslim kimliğini geride bırakarak harem hayatına giriş yapar.

Evlendikten kısa bir süre sonra livâlıkla memur olan Gözlüklü Reşid Paşa'nın izdivacıyla görevlendirilir Melek Hanım. Reşid Paşa, aile bağı olmadığı için Melek Hanım'dan kendisine bir eş bulmasını talep eder. Reşid Paşa, Avrupa'da yaşadığı için Avrupalı kadınlar gibi ince, uzun, siyah saçlı, siyah gözlü bir eş ister. Melek Hanım ise oyunu kuralına göre oynar: Güzelce giyinir, Reşid Paşa'nın konumuna yakın ailelerin evlerini gezer, kızlarını inceler ve geleneksel kuralları uygulamaktan taviz vermez. Bulunduğu haremelerde çok iyi gözlem yapan Melek Hanım, elinden kahvesini içtiği kız odadan çıktıktan sonra gelin adayı hakkında güzel yorumlar yapar. Ardından ailesi kızın mücevher, kıyafet ve çeyiz miktarını açıklar. Ancak Melek Hanım okurunu uyarır, bu tür vaatlere inanmamak gerekmektedir. Çünkü aileler bu saydıkları miktarlardan çok daha azıyla kızlarını evlendirmeye çalışabilir. Ama böyle durumlarda yapılabilecek bir şey yoktur; evlilik öncesi bir sözleşme yapılması örf ve adetlere aykırıdır ve böyle bir sözleşmenin olmaması karşı tarafın maddi taleplerini geçersiz kılar. Melek Hanım birçok gelin adayına erişse de Reşid Paşa kiminin çeyizini düşük, kimini yaşlı bulduğu, kimini de mavi gözlü olduğu için reddeder. Gezmekten yorulan Melek Hanım, zengin bir ailenin kızıdır karar kılar ancak kızın saç ve kaşları kırmızı renktedir. Bunu Reşid Paşa'ya bildirmeden aradığı kızı bulduğunu söyler. Düğün günü hazırlıklar yapılırken Melek Hanım kabiliyetli bir Rum kadını yanına alarak gelin adayının saçlarını, kirpiklerini ve kaşlarını siyaha boyatır. Ancak Melek Hanım'ın korkuları vardır. Bu tür kandırmaca olayların harem mekanizmasını oluşturan kaçıncı kaynağıdır, buna bağlı entrika ve hilelerin harem edebiyatının tipik unsurlarından olduğunu da belirtmek gerekir.

In spite of this precaution I had some fear as to the result ; indeed
Gueuzluklu-Réshid-Pasha had threatened to discard his wife after the very

first night, if he did not find her to his taste, and to make serious complaint of the matter both to my husband and myself. (Melek Hanım, 1872, s. 42)¹⁰

Reşid Paşa'nın gelini beğenmeme ihtimali, Melek Hanım ve eşinin statülerinde ciddi bir sarsılmaya neden olacaktır. Bundan korunmak isteyen Melek Hanım, Osmanlı bürokratlarının eşlerinin aktif mekânı olan haremelerde gezmiş, gelenek ve görenekler usulünce davranmış ancak tehlikeden kurtulmak için hileye başvurmuştur. Böylelikle o, çıkarları doğrultusunda haremde kadınlar için biçtiği davranış kalıplarına uymuşsa da bir mekân olarak haremde gizlilik politikasından faydalanarak görevini tamamlamıştır. Melek Hanım'ın iddiasına göre Gözlüklü Reşid Paşa karısını çok sevmiş ve başka bir eş almamıştır (s. 42).

Melek Hanım'ın haremde ve haremde ona sunduğu güçten beslenerek şartlarını değiştirdiği diğer bir olay da karıştığı cinayettir. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Londra Büyükelçiliği'ne atandığı 1848 yılında, Melek Hanım sıhhati yerinde olmayan oğlu Mustafa Cihad'ı sağlıklı bir bebekle değiştirmeye karar verir. Her ne kadar bu plandan eşinin haberi olduğunu iddia etse de Melek Hanım'ı bu müdahaleye iten mekân ve erk motivasyonları vardır. İlk oğlunun ölümünden sonra Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa cephesinde bir varis sorunu doğmuştur. Paşa'nın erkek çocuğunun ölmesi, Mustafa Cihad'ın ise hastalıklı olması hem Paşa hem de Melek Hanım için bir problem teşkil etmektedir. Ancak Melek Hanım'ın endişesinin farklı veçheleri vardır. Mustafa Cihad'ın ölme ihtimali ve başka erkek varislerin olmaması anlatıcının savına göre Paşa'nın ikinci bir eş almasıyla sonuçlanabilir. Haremdeki nüfuzunu ve otoritesini kaybetme olasılığı Melek Hanım için bir yıkımdır. Planını birlikte yürüttüğü hizmetçisi Fatma ile konuşmasında bu durumdan bahseder:

¹⁰ Bu önleme rağmen sonuç konusunda biraz korkum vardı, gerçekten de Gözlüklü Reşid Paşa daha ilk geceden sonra karısını kendi zevkine göre bulamazsa onu kovmakla ve hem kocam hem de benim hakkımda ciddi şikâyetle bulunmakla tehdit etmişti.

“... [T]his woman, far from striving to tranquillize my spirits, sought to incite me to jealousy by the suggestion of suspicions regarding my husband's future course towards me, asserting that she, herself, knew, on good authority, that the Pasha had resolved to marry again, in case his son died. Such an event, she remarked, would inevitably bring about my destruction.” (Melek Hanum, 1872, s. 185)¹¹

Lefebvre, güç ilişkileri içeren üretim ilişkilerinin temsilleri söz konusu olduğunda bunların da mekânın içinde gerçekleştiğini belirtir (Lefebvre, 2014, s. 62). Melek Hanım'ın amacı yaşadığı mekânın mutlak otoritesi olma değişmezliğini sürdürebilmektir. Dış mekânlarda —harem harici iletişim mekânları— Mehmed Emin Paşa'nın eşi kimliğine sahip olmak ve bu kimliğin açtığı kapılardan girebilmek Melek Hanım'ın yegâne amacı haline gelmiştir. Bu durumun ve mutlak otoritenin devam ettirilmesi için mekânın “ikinci” muktediri olmaya, kazandığı kimlikleri kaybetmeye ve oğlundan feragat etmek pahasına erkenden vazgeçmeye yanaşmaz. Lefebvre'in de belirttiği üzere güç ve gücün üretim temsilleri yine mekânın kendisinden beslenir. Temel düzeyde “Mehmed Emin Paşa'nın eşi Melek Hanım” kimliğinin yaratımı birincil mekândaki konumlandırılmasından gelir. Mekân olarak haremdeki davranış ve otoritesinin belirleyicisi, eş olmanın yanında bir erkek varisin annesi olmasıdır. Kendi kelimeleriyle “yıkımı” ve bu motivasyonları onu bebek değiştirmeye mecbur bırakmıştır. Melek Hanım, mekânın ona sağladığı güç sayesinde böyle bir değişim planına cüret eder. Çünkü haremde çalışanları ve ailesi üzerinde kurduğu iktidar, ona planın uygulanmasındaki yetkeyi mümkün kılmıştır. Melek Hanım mekânda ürettiği ilişkilerle kendine muktedir tekil bir alan sağlamıştır, sıradan bir harem sakini olsa buna cesaret edemeyecektir. Sonuç olarak mekânın ona verdiği kimlik ve yetkenin imkanlarıyla yine mekânda birincil iktidar pozisyonunda kalabilmek için bu girişimlere teşebbüs etmiştir.

¹¹ Bu kadın moralimi yatıştırmak şöyle dursun, kocamın ileride bana karşı tavrıyla ilgili şüpheler uyandırarak beni kıskançlıkla kışkırtmaya çalıştı ve kendisinin de iyi bir kaynaktan Paşa'nın oğlunun ölmesi ihtimaline karşı yeniden evlenmeye karar verdiğini bildiğini iddia etti. Böyle bir olayın kaçınılmaz olarak benim yıkıma yol açacağını belirtti.

Melek Hanım'ın mekân ilişkileri kapsamında davranışlarını biçimlendirdiği bir diğer uzam Dolmabahçe Sarayı'nın haremidir. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, Belgrad valiliğinin ardından İstanbul'a geri çağrılır ve müşîr rütbesine yükseltilir. Paşa'nın statüsünün yükselmesiyle tebrik ziyaretleri gerçekleştirilir. Bu terfi üzerine Melek Hanım, II. Mahmud'un eşi kadınefendi (Hoşyar Hatun) ve Abdülmecid'in kız kardeşi tarafından saraya davet edilir. En güzel kıyafetlerini giyerek saraya giden Melek Hanım, ona tahsis edilen dairesini hayranlıkla tasvir eder:

These consisted of three rooms —drawing-room, bed-room, and dining-room. Roses, white and red, adorned the walls ; the curtains were of beautiful striped cashmere ; costly carpets covered the floors ; splendid mirrors were arranged at intervals ; golden cups, enriched with precious stones, and filled with sweetmeats, were placed here and there, in case I should need any refreshment. (Melek Hanım, 1872, s. 151)¹²

Melek Hanım otobiyografik metni boyunca güç, ihtişam ve makamdan ne derece zevk aldığını saklamaz. Nitekim saray efradı tarafından çağrılmak onun için siyasal ve stratejik bir kozdur da. II. Mahmud'un eşlerinden Hoşyar Hatun ile vakit geçiren Melek Hanım; kendisi daha önce Avrupa'da bulunduğu için Hristiyanların gelenek ve görenekleri, binaları, baloları, tiyatroları, saray mimarisi gibi Doğulu kadınların bilemeyeceği türlü konular hakkındaki soruları ona yönelttiklerini iddia eder.

Osmanlı topraklarında bulunabileceği en üst makamın iç mekânına girmeyi başarabilmiş olan Melek Hanım, Batı'ya dair bildikleriyle övünür ve ürettiği bilgi sayesinde sultanlar arasında sembolik bir otorite sağlar. Bu durum, kadınlar arası erişim mekânları içinde temsiliyet bakımından iyi bir avantaj olsa da dikkat edilmesi gereken unsurlardan biri bu yeni ve hayli yüksek mekânda Melek Hanım'ın bilirkışı pozisyonunda konumlandırılmasıdır.

¹² Bunlar oturma odası, yatak odası ve yemek odası olmak üzere üç odadan oluşuyordu. Beyaz ve kırmızı güller duvarları süslüyordu, perdeler güzel çizgili kaşmirdendi, pahalı halılar yerleri kaplıyordu, aralıklarla muhteşem aynalar dizilmişti, değerli taşlarla zenginleştirilmiş ve içi şekerlemelerle dolu altın kupalar bir şeyler içmeye ihtiyacım olur diye oraya buraya yerleştirilmişti.

Saray ziyaretinin ilerleyen bölümlerinde, saray haremının uygulamaları ve görgü kurallarının Melek Hanım tarafından harfiyen yürütüldüğü görülür. Üç gün boyunca sarayda vakit geçiren Melek Hanım sıkılır, onunla ilgilenenleri kızdırmamak adına önüne koyan her şeyi yemek zorunda kalır. Fakat ayrılma niyetini belli etmek sarayın nezaket kurallarına aykırıdır; ferace ve yaşmağı ona geri getirilene kadar beklemek zorundadır. Dördüncü günün sonunda eşyaları geri verildiğinde gidişi için onay çıkar, protokol üzere Melek Hanım bir hadım ve genç bir cariyeyi sultana hediye eder. O da karşılığında pırlantalı bir saat verir Melek Hanım'a. Tüm bu hediyeleşme merasiminin ardından vedalaşma süreçleri bitmez. Kadınefendi, Melek Hanım'ın hizmetlilerine bahşiş verdiğinden o da sultanın uşaklarının sayısı kadar küçük altınları işlemeli mendillere sararak görevli kişiye dağıtım için iletir. Bu uzun törensel vedalaşmanın ardından Melek Hanım'ın verdiği detaylar hem kendisi hem de gelenekler hakkında aktardığı bilgi açısından ilginçtir.

As the Sultana had made presents of money to my eunuch, . . . I was obliged to return the compliment with respect to her household. If by accident, in making up my packets, I had overlooked any slave, it would not have been good manners on my part to go before repairing the omission, and, if I had not sufficient money left for the purpose, I should have been obliged to send and procure a fresh supply, before taking my departure. After satisfying everybody, I got into my carriage, and drove off. (Melek Hanım, 1872, s. 163)¹³

Alıntıdan hareketle, Melek Hanım'ın "herkesi tatmin etmek" suretiyle sarayda hareket ettiğini ve sarayın ürettiği ilişkilerin neticesinde davranışlarına şekil verdiği söylenebilir. Padişahların eşlerinin, kız kardeşlerinin, evlatlarının ve annelerinin bulunduğu mekân olarak saray haremı politik bir uzamdır, kendi düzeni ve kontrol yöntemleri vardır. Sakinlerden davetlilere kadar bireylerin tutum ve eylemleri

¹³ Sultan, hadımına para hediye ettiği için, . . . ev halkına iltifat ederek karşılık vermek zorunda kaldım. Paketlerimi hazırlarken tesadüfen herhangi bir köleyi gözden kaçırmış olsaydım, bunu gidermeden oradan ayrılmam görgü kuralları açısından uygun olmazdı ve bu amaç için yeterli param kalmamış olsaydı, ayrılmadan önce yeni bir kaynak göndermek ve temin etmekle yükümlüydim. Herkesi tatmin ettikten sonra arabama bindim ve yola koyuldum.

belirlenmiş davranış kalıplarının sınırları tarafından tayin edilir. Sosyal ilişkiler mekânın bağlamında üretilir, aykırılık hoş görülmez. Gerçekten de Melek Hanım'ın yemek yeme ya da hediye noktasında hataya düşmekten korkması bunu açıklar niteliktedir. Sultan haremlerinin sembolik kod ve tahakkümü, Melek Hanım'ın mekâna dair kurduğu söyleminde ortaya çıkar. Temsil mekânları sosyal deneyimlere dayanarak, mekân temsillerinin ötesine geçerek öznelere ilişkin yeni normlar üretir. Melek Hanım da sosyal ve siyasal ilişkiler içerisinde üretilen bu temsil mekânlarında (Lefebvre'nin üçlemesindeki "yaşanılan mekân"), mekânın ürettiği kod ve normları deneyimleyerek bağlama uyum sağlar.

2.2.2 Akkâ ve Kudüs

Melek Hanım'ın mekâna bağlı olan kimlik ve davranış kalıplarının, Mehmed Emin Paşa'nın görev yerleriyle birlikte değişerek sosyo-politik bağlama göre şekil aldığı öne sürülebilir. Paşa'nın Melek Hanım'la evlendikten sonra İstanbul dışı vazife yerlerinden ikisi Akkâ ve Kudüs'tür. Melek Hanım, Paşa'nın rütbesinin düşürülmesinden sonra kendisinin Rıza Paşa'ya giderek Akkâ Kalesi muhafızlığına atanmasını sağladığını ve tüm bunların düşmanları yüzünden başlarına geldiğini öne sürer. İstanbul'un zenginlik ve şatafat dolu siyasal meclislerinin ardından Melek Hanım'ın —doğma büyüme İstanbullu olduğu da göz önünde bulundurularak— Orta Doğu topraklarına (Akkâ, Kudüs, İskenderiye, Kahire) alışması ve oranın kültürel seçimlerine ayak uydurması zaman almıştır. 1843 yılında Akkâ'ya yolculuk yapan Melek Hanım, şehrin yerleşik mimarisinden başlayarak anlatmaya başlar. Çamurdan inşa edilen alçak ve hasırlı evler içler acısı haldedir, Paşa'ya tahsis edilen hanenin çatısı akar. Şehrin panoramik bir betimlemesi okura sunulduktan sonra Melek

Hanım'ın Akkâ popülasyonu hakkında verdiği bilgiler, ırkçı ve oryantalist bir üst söylemi barındırır.

The population was Arab. These creatures, naturally thieves and cheats, carried habits of uncleanness to the most extreme degree. The only tolerable place in the whole town was the palace of Abdallah-Pasha, then away at Constantinople, the garden of which, planted with orange-trees, citron, olives, palms, and other Oriental trees, was the only promenade, and the most beautiful spot in the neighbourhood. As will readily be seen, the post, though defended by imposing fortifications, did not offer many advantages, nor many opportunities of enjoyment. (Melek Hanum, 1872, s. 63)¹⁴

Melek Hanım'ın yaşadığı başkent İstanbul'dan Akkâ'ya geçtikten sonra değişen mekâna dair tasvir farklılıkları açıkça göze çarpar. Alıntıdan hareketle Arap Akkâ halkından bahsederken “yaratık” (*creature*) kelimesini kullanır. Bu “yaratıklar” kir içinde yaşayan, üstelik “doğuştan” (naturally) hırsız ve dolandırıcılarıdır. Melek Hanım Akkâ insanlarını medeniyetsiz ilkel canlılar olarak resmeder. Edward Said (1978) *Şarkiyatçılık* adlı kült kitabında Avrupalının kültürel, tarihsel, sosyal yazın bütününde Doğu'ya ilişkin ürettiği bilgiyi “güçlünün zayıfla ilişkisi” içinden yansıttığını belirtir. Bu hiyerarşik ilişki Şarklının mantıksız, ahlaksız, çocuksu, farklı; Avrupalınınsa akli başında, erdemli, olgun, “normal” olduğu ikili karşıtlıklarda üretilir. Böylece Şarklı bilgisi güçlünden kaynaklanır ve ancak egemen olan tarafından temsil edilebilir (Said, 2017, s. 49-50). Melek Hanım'ın Şarkiyatçı söylemi de bu düalliteye oturur. Kendisi “normal” olan temiz ve erdemli insandır fakat Araplar temizlikten bile aciz cahil yaratıklardır. Onların bu otobiyografide yalnız Melek Hanım'ın lütfuyla temsil edilmesi mümkündür, diğer türlü zaten ihtimal dışıdır. Batı Şarkiyatçılığından miras alınan o kuramsal ve uygulamalı bilgi (Şarklılara, ırklarına, kişiliklerine, kültürlerine, tarihlerine, geleneklerine toplumlarına dair)

¹⁴ Nüfus Arap'tı. Doğal olarak hırsız ve dolandırıcı olan bu canlılar, kirlilik alışkanlıklarını en uç noktaya taşımışlardı. Tüm kasabadaki tek katlanılabilir yer, o zamanlar İstanbul'da bulunan Abdullah Paşa'nın sarayıydı; bahçesi portakal ağaçları, ağaç kavunu, zeytin, palmyeler ve diğer Doğu ağaçlarıyla bezeli, tek yürüyüş yolu olan ve civardaki en güzel yerd. Kolaylıkla anlaşılacağı gibi, etkileyici surlarla savunulan bu mevkide avantaj veya keyif imkânı sunulmamaktaydı.

İstanbul’da doğmuş, Roma ve Paris’te yaşamış Hıristiyan kökenli Melek Hanım’ın da mirasıdır (s. 47). Bu mirası deneyimiyle birleştirmesi söyleminin açık Şarkiyatçılığının örneklerindendir.

Akkâ’dan sonra Kudüs’e geçen Melek Hanım’ın buraya dair söylemleri de “ben ve onlar” ekseninde gelişen aşağılamalardan oluşur. Çoğunluğu Arap olan Kudüs’ün yönetimi çok zordur. Yüzlerinden anlaşılacağı üzere, zekadan yoksundurlar; büyük soyguncu ve dolandırıcı oldukları için cinayet işlemekten çekinmezler (Melek Hanım, 1872, s. 70). Onları zalim olarak gören Türkler için tiksinti nesneleridir. Yemekleri elleriyle yer; tabak, çatal ve kaşıktan bihaberdirler (s. 109). Söylemsel olarak kurulan adına da Şark denilen bu mekânda Melek Hanım’ın gibi savlar diğerleri gibi aynı güçlü genelliğe, kültürel geçerliliğe sahiptir (Said, 2017, s. 158). Melek Hanım’ın seyahat anlatısını da içinde barındıran otobiyografik metni; yalnız Doğu’nun deneyimlenmiş bilgisini üretmez, aynı zamanda okur için tekil gerçekliğin yaratım aracı haline gelir. Şarkiyatçı söylem, bu mekâna yüklenen anlamın temsilcisi durumundadır ve her Batılının yaptığı gibi nesnel bir gerçekliğe dönüştürülür. Bu üretilmiş mekânın bünyesinde Melek Hanım kendini üst, akıl ve yetkin insan konumuna yerleştirir. Bu coğrafyada kazandığı kimlik İstanbul’daki haremledekinden çok farklıdır. O saygı duyulması gereken bir zümrenin üyesi, yönetilmesi gerekenlerin akli görevindedir. Nitekim bu inanın yansımalarını Melek Hanım’ın Arap coğrafyasındaki eylemlerinde de gözlemlemek mümkündür.

Edward Said Doğu-Batı karşıtlığından bahsederken beyaz, orta sınıf bir Batılının; beyaz olmayan dünyayı yalnız idare etmenin değil, bu dünyaya sahip olmanın da ayrıcalığına sahip olduğunu söyler (Said, 2017, 118). Kendinden olmayan ötekini sömürmenin haklı bir gerekçesi olarak vuku bulan bu görüş, Melek

Hanım'ın Arap coğrafyasındaki anlatımına da sinmiştir. O dönem Kudüs'te başlıca Fransisken, Yunan ve Ermeni manastırları olduğunu belirtir Melek Hanım. Bu üç manastırda Mehmed Emin Paşa'nın emri olmadan hiçbir değişiklik yapılamaz ve bu konuya dair yine Paşa'nın rüşvet alması kesinlikle yasaktır. Ancak taleplerinin karşılık bulmasını isteyen kimi rahipler Melek Hanım'a ulaşarak bazen bir saat, bazen pırlanta bir iğne ya da inci kolye hediye ederek çeşitli yolsuzluklara başvurur (Melek Hanım, 1872, s. 73). Melek Hanım rüşvet ve hediyeleri kabul ettiğini çoğu yerde açıkça belirtse de rüşvet almak için kâhyasıyla yaptığı planlar oldukça cüretkârdır. Azınlıklardan ayrı ayrı elde ettiği yasa dışı gelirleri aktaran Melek Hanım, bir gün Yahudilerden yüksek bir meblağ kazanmak amacıyla kâhyasının planını uygulamaya koyar. Kâhya hahamlara giderek yaklaşık kırk yıldır sinagoglarının arkasında biriken çöp yığını valinin (Mehmed Emin Paşa) kaldırtmak istediğini ve bunun için yalnızca bir gün verileceği yalanını söyler. Çöp yığını bir günde kaldırmanın imkânsız olduğunu ifade eden hahamlar korkuya kapılır. Kâhya, en iyi arabulucunun Paşa'nın eşi olduğunu söyleyerek hahamlara tavsiyede bulunur. Ertesi gün mücevher kutusu içindeki inci ve altınlar Melek Hanım'a ulaşır, bir daha da çöp mevzusu açılmaz. "On the morrow they sent me a beautiful casket, containing several pearl necklaces, and 10,000 francs in gold : it need not be said that they never heard anything more about the nuisance, or its removal" (s. 73).¹⁵ Melek Hanım'a göre bu insanlar ahmak, cahil ve ilkeldir, bu sebeple de onları aldatma ve dolandırmakta bir beis yoktur. Arap halkın her bir kesimini kandırmaktan kaçınmaz hatta onları sömürmeyi tıpkı diğer Şarkiyatçılar

¹⁵ Ertesi gün bana, içinde birkaç inci kolye ve 10.000 frank altın bulunan güzel bir mücevher kutusu gönderdiler: Rahatsızlık ya da çöpün ortadan kaldırılması hakkında daha fazla bir şey duymadıklarını söylemeye gerek yok.

gibi kendinde bir hak olarak görür. Melek Hanım'ın Akkâ ve Kudüs'teki eylemleri, değiştirdiği mekânlar arasındaki dönüşen kimliklerinin bir tezahürüdür. Bu coğrafyada en üstün, muktedir ve en önemlisi beyaz olduğu için mekânda ürettiği ilişkiler daha tehlikeli ve pervasızdır. Risk almaktan çekinmez, normlara uymaz çünkü kuralları kendi koyar. Tipik bir Şarkiyatçı gibi bu halka yaklaşıp optimum düzeyde ondan faydalanır ve bu durumu anlatısına çekinmeden konu eder.

Melek Hanım'ın değişen mekân-davranış kalıbına bir diğer örnek Kudüs'ten İstanbul'a geri çağrıldıkları dönemdir. Mehmed Emin Paşa'nın Araplara karşı sert tutumu ile Melek Hanım'ın aldığı rüşvet ve hediyeler şikâyet edilmiş, çift İstanbul'a çağrılmıştır. Paşa, ilk olarak ailesi ve çalışanlarını Akkâ'ya gönderme ve ardından orada onlarla buluşma planı yapar. Ancak Melek Hanımların geçtiği köylerden birinde çatışma çıkar. Melek Hanım tehlike anında acil bir çözüm önerisi üretir: Köyün etrafından dolaşarak Akkâ'ya bakan kapıdan girecek ve kendisini yeni valinin eşi olarak tanıtacaktır. Operasyonu mükemmel işler, yeni valinin hareminin geldiğini sanan halk onları saygıyla karşılar, sofralar kurar. Halkın önde gelenleri Melek Hanım'a; Melek Hanım ve eşinin acımasızlıkları, yolsuzlukları hakkında dert yanar. Melek Hanım da rolüne iyice bürünerek durumdan haberdar olduğunu, yeni valinin herkesi memnun edeceğini söyler. Üstelik şeyh eşlerinden birinin verdiği yüzüğü de tereddütsüzce kabul eder. Melek Hanım'ın bu örnekte de olduğu gibi Arap halkını budala ve kolay kandırılabilir bulduğu çok açıktır. Diğer mekânlarda alamadığı riskleri Arap coğrafyasında alır çünkü bu halkın tuzaklara düşeceğinden emindir. Nitekim bir Şarklının Doğu'ya yaklaştığı gibi egzotik olanın sömürülmesinde bir sakınca yoktur. Birilerinin Şarklılara egemen olması gerekir, kişilikleri ve hazineleri denetlenmelidir. Onların idaresini kolay ve kazançlı kılan onlar hakkındaki bilgidir; bilgi güç verir, gitgide daha kazançlı hale gelen bir öğreti-denetim diyalektiğinde güç

arttıkça bilgi de artar. Melek Hanım Doğu’yu deneyimledikçe bilgisini arttırır ve oyunlarını kurallarına göre oynar. Diğer yandan bu ve bunun gibi Doğu toplumlarını hileyle kandırma hikâyeleri Şarkiyatçı literatürün doğasında vardır. Geleneksel bir tema ve motif hâline gelen bu aldatmaca anlatıların, oryantalist metinlerde sıkça işlendiği düşünüldüğünde bu hikâyenin de abartı ve uydurulmuş olma ihtimalini göz önünde bulundurmak gerekir.

2.2.3 Belgrad

Melek Hanım’ın davranış kalıplarını bulunduğu yerlere göre şekillendirdiği örnek mekânlardan biri de Belgrad’dır. Mehmed Emin Paşa Kudüs mutasarrıflığının ardından 1848 yılında Belgrad muhafızlığına tayin edilir. Sırların Türklere düşmanlık beslediği bu yerde Melek Hanım’ın emekli olan ve hükümet tarafından Belgrad’da ikamet etmeye zorlanan memurların eşlerinden başka tanıdığı yoktur (Melek Hanım, 1872, s. 138-139). Belgrad sokakları dar ve kirlidir, burası kötü inşa edilmiş bir şehirdir. Metnin yayımlandığı döneme göre oldukça farklı bir Belgrad olduğunu söyleyen Melek Hanım 1848 yılında Belgrad’a gitmiş, 1872 yılında ise kitabını yayımlamıştır. Anlatı zamanıyla anlatılan zamanın arasındaki farkın da bilincindedir. Belgrad’ı tasvir ederken “bu küçük koloni” diye bahseder Melek Hanım. Sonuç olarak onun için bu topraklar bir sömürge mekânıdır. Burada oldukça sıkılır, yürüyüş ve gezmelerle kendini meşgul tutmaya çalışsa da hayatının monoton geçtiğini söyler. Belgrad’da, Akkâ ve Kudüs’teki gibi kalabalık ve kandırılmaya yatkın bir halk bulamayan Melek Hanım’ın mekâna bağlı olarak sinen ve sadeleşen kimliği anlatısında fark edilir. İnsanlar üzerinde tahakküm kuramaz, kaos yaratamaz ve böylece günlerini monotonluk içinde geçirmek zorunda kalır. Bu sebepler neticesinde de Belgrad’ı anlattığı sayfalardaki söylemi durağandır.

Bir gece bir Sırp ve Türk arasında çıkan kavga, cinayetle sonuçlanır. Türk, Sırp'ı öldürür ve bu bir Müslüman'ın Hristiyan'ı katletmesi anlamına gelir. Mehmed Emin Paşa, o Türk'ü İstanbul'a giden bir gemiye bindirerek kaçıır. Bir Ortodoks'un bir Müslüman tarafından öldürülmüş olması Sırp'lar tarafından çıkarılan bir isyana sebep olur. Paşa askerleriyle müdahale etmek istese de sayıca az oldukları için kalede mahsur kalır. Melek Hanım inisiyatif alır ve arabasına binerek Belgrad Prensi Alexander'ın sarayına gider. Kuşatılmış kaleden çıkmak zor olsa da isyancıların kendisi kadın olduğu ve Prens'in evine gittiği için müsaade ettiklerini söyler. Melek Hanım, Prens tarafından saygıyla karşılanır ve bu durumun düzelmesi için ondan yardım ister. Prens, Paşa'nın bir katili kaçırmakla hata ettiğini, bu isyanı bastırırsa otoritesinin yanlış yorumlanacağını ifade eder. Melek Hanım o anda mevcut mekân ve kimliğinin fırsatlarından faydalanarak Prens'le uzlaşmaya çalışan masum bir emir kulu rolüne bürünür. Sınırsız bir yetkiye sahip olmadıklarını ve İstanbul'un kontrolünde kaldıklarını söyleyen Melek Hanım, Prens'i yumuşatır. Prens ise bunun ardından Paşa'nın suçluyu teslim etmesi adına İstanbul'a bir bildiri gönderdiğini açıklar. Böylelikle halk biraz da olsa yatışır ve Mehmed Emin Paşa Prens'i, suçluyu aramak için kaleye davet eder. Aslında katili Paşa İstanbul'a kaçırmıştır ancak Prens'e bununla ilgisi yokmuş gibi davranır. Melek Hanım da bir arabulucu konumundadır, yani çift olarak iş birliklerini sürdürürler.

Siyaset sahasında pekâlâ fail olan Melek Hanım'ın bir diğer görevi ise Prens Alexander'ın eşinin önde gelen Sırp ve Türk hanımlara verdiği ziyafete katılmaktır. Türk hanımlar, yemekte domuz eti ve şarap olacağını düşündükleri için isteksizce sofraya otururlar. Melek Hanım bu durumu şu şekilde ifade eder:

They went with reluctance, having a horror of the pork and the wine that would certainly be found on the table of a Christian. Most of them being, as I said before, the wives or daughters of ex-officials, formerly in the service of

the Sultan Mahmud, were very zealous followers of Mohamed. One was upwards of eighty years old. (Melek Hanum, 1872, s. 148)¹⁶

Prensesi memnun etmek için tüm yemek çeşitlerinin tadına bakan Melek Hanım, Türk hanımların da onun domuz eti yemeyeceğini düşünerek kendisini taklit ettiklerini söyler ve adeta onlarla alay eder. Aynı zamanda hayatlarında şampanya görmemiş bu bağnaz hanımlar Melek Hanım içtiği için limonata sandıkları içkilerini yudumlar. Bu durumu umursamayan Melek Hanım, bir şekilde bulunduğu mekânın bağlamından kopmadan ortama ayak uydurur: Domuz eti de yer, şampanya da içer ve hatta Prens Alexander ile Sultan'ın sağlıkları için kadeh kaldırır. Esas kimliği Hristiyan olan Melek Hanım'a göre bu durum sıradan olsa da ona güvenen kadınların hassasiyetini yok sayar, onları uyarmaz. Melek Hanım için bulunduğu bağlamlar oldukça dinamiktir, zamanın ve mekânın ruhuna uygun davranır. Belgrad da yine politik gücü elinde bulundurabilmek için ürettiği sosyal ilişkilerin örnek mekânıdır. Sadece koşul ve muhataplar değişmiştir.

2.2.4 Sürgün şehri Konya

Melek Hanım'ın oğlu Mustafa Cihad'ı sağlıklı bir bebekle değiştirme planının ardından hizmetçisi Fatma'nın hadımı Beşir'i aralarındaki rekabet yüzünden öldürmesiyle hayatı tümünden değişir (BOA A.} AMKT.NZD. 22/38, BOA A.} AMKT. NZD. 24/37, BOA A.} AMD. 27/53). Mekân değişikliğinin yanında mevki ve itibar gerilemesine de uğrayan Melek Hanım yeni hayatına uyum sağlamaya çalışır. Cinayetin evinde gerçekleşmesi ve bebek takası operasyonunun ortaya çıkmasından sonra eşi Mehmed Emin Paşa Melek Hanım'ı boşar ve Konya'ya sürgüne gönderilir. Konya artık sürgün hayatında sosyal ilişkileriyle ürettiği yeni bir

¹⁶ Hristiyan bir masada kesinlikle domuz eti ve şarap bulunacağından korktukları için istemeden gittiler. Daha önce de belirttiğim gibi çoğu, eski görevlilerin eşleri veya kızlarıydı ve Sultan Mahmud'un hizmetinde bulunmuşlardı, bu yüzden Muhammed'in sadık müritlerindendiler. Bunlardan biri seksen yaşın üzerindeydi.

mekândır. Melek Hanım Konya'ya sefil bir yolculuk yapar ve hastalanır. Ayrıca ona temin edilen ev, pencereleri dahi olmayan harap bir yerdir. Hiçbir geliri olmamakla birlikte kendi servetine sahip olmasına da izin verilmez. Çeşitli yerlere giderek resmi itirazlarda bulunur fakat herhangi bir sonuç alamaz (BOA A.} AMKT. DV. 80/10, BOA MVL. 160/19, BOA A.} AMKT.NZD. 127/31). Zihinsel bir bunalım geçirdiğini, sürgünde de olsa ruhunun çocukları ve kocasıyla İstanbul'da olduğunu ifade eder ve okuruna sürgün döneminde “Tanrım dertlerim ne zaman bitecek ve huzuru bulacağım?” gibi sorular sorduğunu anlatarak zulüm öyküsünü pekiştirir. Melek Hanım bu koşullar altında artık mağdur pozisyonundadır; İstanbul, Kudüs ya da Belgrad'daki muktedir kadın yerle bir olmuş, haksızlığa uğramış ve savunmasız bir anne söylemine sarılmıştır. Çünkü nüfuzlu ve ayakları üzerinde durabilen kadın profilinin ona Konya'da herhangi bir kapıyı açmayacağını bilir. Düşkünlük çektiğini aktaran tamamıyla farklı bir anlatıcı kimliğiyle tanışır okur. Artık Melek Hanım'ın yeni hayatının perdesi aralanmış olur.

Melek Hanım, her ne kadar çektiği sıkıntı ve yoklukları Konya anlatısının merkezine yerleştirse de insanları kandırmaktan ve mekânın bağlamında kendi çıkarlarını gözetmekten geri durmaz. Konya müşirliğine atanan Hafız Paşa, Melek Hanım'ın amcasını tanır, eski bir aile dostudur. Bu sebeple onu himayesi altına alır ve sefaletten kısmen kurtarır. Melek Hanım misafiri olduğu Konya'daki bu haremi diğerlerinden oldukça farklı şekilde tecrübe eder. Hafız Paşa'nın dört karısı vardır ancak genele bakıldığında bir düzine eşinin gelip geçtiğini iddia eder Melek Hanım. Hatta Paşa'yı Mavi Sakal'a benzetir. Hafız Paşa'nın eşleri öyle zavallı ve eğitimsizdirler ki hepsi Melek Hanım'ı hoş tutmak için ellerinden geleni yapar. Biri kıyafetlerini alır, ikincisi onu hamama götürür, üçüncüsü odasını düzeltir. Karşılarındakini memnun etmek için köle gibi davranan bu kadınlarla olan ilişkisini

şu şekilde ifade eder: “. . . [O]ne would say, on seeing how they conducted themselves, that my power over them was that of a mistress over her slaves” (Melek Hanum, 1872, s. 214).¹⁷ Hafız Paşa’nın eşleri adeta köle, İstanbul haremeleri görmüş Melek Hanım ise onların efendisidir. Bu eşler arası kıskançlığın ve rekabetin arttığı bir dönemde içlerinden biri Melek Hanım’dan Hafız Paşa’nın sevgisi için bir tılsım yapmasını ister. İnsanları kandırma fırsatını hiçbir zaman kaçırmayan Melek Hanım, ertesi gün biraz pudra şekeri ve tuzu karıştırarak bir bez parçasının içine koyar, ardından da düğümler atılmış iplerle bağlar. Bu istekte bulunan kadına da akşam Hafız Paşa’nın yanında bu bezi yakmasını söyler. Sonucun bir şekilde başarıya ulaştığını belirten Melek Hanım, diğer eşler için yeni büyüler yapmaya devam eder ve karşılığında ücret alır. Bir yandan da Doğulu cahil kadınların batıl inanışlara olan temayülleriyle alay eder.

All Eastern women are persuaded of the efficacy of talismans, charms, philtres, and all the ridiculous tricks of sorcery. A great number of women and men (for the latter engage in it also) live by this means on the credulity of their fellow-creatures. But it is not so amusing to learn that through the ignorance, or occasionally the malevolence of sorcerers and sorceresses, serious consequences ensue ; frequently even death, through swallowing, under the advice of these wretches, some most incongruous mixture or other. (Melek Hanum, 1872, s. 216)¹⁸

Avrupa Şark’ın kendisiyle değil, imgesiyle ilgilenir. Bu imge, Batı’nın aklı ve yüceliği karşısındaki benin inşasına hizmet eden bir “öteki”dir. Öteki, Batı’ya ait bir buluştur; antik çağdan beri gönül maceralarının, egzotik varlıkların, olağanüstü

¹⁷ Biri nasıl davrandıklarını görseydi benim onlar üzerindeki gücümün, bir hanımın köleleri üzerindeki gücü kadar olduğunu söylerdi.

¹⁸ Bütün Doğulu kadınlar; tılsımların, büyülü sözlerin, aşk iksirlerinin ve büyücülüğün tüm saçma numaralarının etkili olduğuna inanır. Birçok kadın ve erkek (çünkü erkekler de buna dahil olur) insanların saf inançları üzerinden geçimini sağlar. Ancak büyücülerin ve cadıların cehaleti veya bazen kötü niyeti sebebiyle ciddi sonuçların ortaya çıktığını öğrenmek hiç de eğlenceli değildir. Bu kötülüklerin tavsıyesi yüzünden bazen en uygunsuz karışımlardan birinin yutulması ölüme bile neden olabilir.

varlık ve deneyimlerin mekânı haline gelmiştir (Said, 2017, s. 11). Ötekinin ilgisi bu egzotik kültürün bilgisinden doğmuştur. Melek Hanım'ın hedef okuru göz önüne alındığında yarattığı oryantalist söylemin nesnesi bilgi ve bilimden uzak, bâtıl inançların esiri olmuş eğitimsiz insanlardır. Doğu büyüyle mitleştirilir, cahiliyetle ilişkilendirilir. Tüm bunların yanı sıra, Melek Hanım bu insanların zaaflarından faydalanır. Kocalarını elinde tutmak isteyen eşlerin duygularını istismar eder ve kendi narsistik ihtiyaçlarını karşılar. Evinde kaldığı ve yemeklerini yediği insanları manipüle ederek onlardan gelir elde eden Melek Hanım, basbayağı psikolojik şiddet failidir. Bu vaziyete salt mekânın neden olduğu söylenemez ama Melek Hanım mekânın bilgisinden yararlanır. Sosyal ilişkilerin ürettiği mekân bu kez ona büyücü kimliğini yükler. Elbette ki bu ilişkilerin yönetimi Melek Hanım'ın tekelindedir. Okurun karşısında yine bir harem vardır yalnız bu kez Konya'da, başka bir bağlamda ve Melek Hanım'ın tahakkümünü kurduğu üretilmiş yeni bir mekândır.

2.3 Bir Osmanlı eliti Melek Hanım'ın kimlikleri

Ian Burkitt (1994), "Shifting Concept of The Self" adlı makalesinde benliğin yalnızca söylem ile değil, sosyal ilişkiler ve pratiklerle birlikte inşa edildiğini iddia eder. Jacques Derrida'ya göre tüm kimlikler dil tarafından sağlanan temel çerçevelerle oluşturulurken, Michel Foucault sosyal hayatta bilgiyi üreten söylemlerin kimliği yarattığını ileri sürer. Burkitt ise makalesinde Foucault ve Derrida'nın benlik kuruluşuna dayandırdığı söylem ve dili dışarıda bırakmadan Norbert Elias'ın teorisini ekleyerek bir sentez oluşturur. Elias, değişen benlik anlayışının toplumsal güç ilişkileri ve insanlar arasındaki karşılıklı bağımlılıkla (*interdependent*) ilişkili olduğunu söyler (Burkitt, 1994, s. 18). Sosyal ilişki ağlarının getirdiği deneyim, kimliği kuran temel elementtir. Sonuç olarak insanlar karşılıklı

olarak bağımlıdır ve güç ilişkileri tarafından benlikleri ile eylemleri şekillendirilir. Burkitt ise, öz kimliğimizin hem söylem ve dil hem de diğer insanlarla kurduğumuz sosyal ilişkiler ve deneyim tarafından inşa edildiğini iddia eden bir yaklaşımdan bahseder.

Melek Hanım'ın *Thirty Years in the Harem*'de söylemi ve kurduğu sosyal ilişki ağları dolayısıyla kendisinin yarattığı ve yaratmaya çalıştığı öz kimlikleri hakkında bilgi edinilebilir. Melek Hanım, otobiyografilerinde tercih ettiği dil ile narsist, muktedir, cesur bir söylem ve öz temsil yaratmış; aynı zamanda bulunduğu mekânlardaki bağlamın gerektirdiği şekilde yeni benlikler edinmiştir. Mekâna bağımlı olarak değişen anlatıcı kimlikleri bir önceki bölümde ele alınmıştı. Bu bölümde Melek Hanım'ın sosyal ilişkilerin getirdiği deneyimlerle inşa ettiği kimlikleri işlenecektir.

2.3.1 Elit bir Osmanlı hanımı: Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın eşi Melek Hanım Melek Hanım İstanbul'da doğmuş, Roma ve Paris'te kısa bir süre yaşamış, Mehmed Emin Paşa'yla evlenene kadar daha önce hiç haremden bulunmamıştır. Paşa'yla evlenme konusu ortaya çıktığında harem hakkındaki endişelerini aktarır: "I also felt a dread of the harem, the seclusion of which seemed to me an awful prospect" (Melek Hanım, 1872, s. 18).¹⁹ Endişeleri olsa da Melek Hanım ilk olarak girdiği haremli ve buralardaki kadınlar arası ilişkileri gözlemler. Belirli bir süre bu ilişkilere seyirci kaldıktan sonra kendi çıkarları açısından politik yeni temaslar kurar. Böylelikle önce şahit olur ardından da taklit eder. Paris'te Paşa'dan evlilik teklifi aldıktan sonra İstanbul'da Haydar Efendi'nin haremde bir süre misafir olarak kalır. Bu Melek Hanım'ın harem ve harem ilişkilerini tecrübe ettiği ilk yerdir. Haydar Efendi'nin

¹⁹ Haremden ürküyordum, inzivaya çekilmek bana korkunç bir ihtimal gibi geliyordu.

haremi on beş yirmi kişilik anne, kayınvalide, teyze, hala, kız kardeş, kuzen ve diğer akrabalardan oluşan kadınlardır. Burada sultanın kız kardeşinin evlatlığı olarak tanıtılan Nazib Hanım'la tanışır. Nazib Hanım, Melek Hanım'ı saraya davet eder. İlk kez saray haremine giren Melek Hanım, II. Mahmud'un kız kardeşi Esmâ Sultan ile tanışır ve böylece saray kadınlarıyla ilk ilişki ağını kurar. Evlenip kendi evine geçtikten sonra komşusu olan subay anneleri ve eşleri tarafından ziyaret edilir. Bürokratik açıdan yanlış bir hamle yapmaktan oldukça çekinir, bu sebeple de onları ağırlarken ihtimam göstermeye dikkat eder. Neden böyle davrandığını ilerleyen satırlarda açıklar:

They only left me towards nightfall. Prudence constrained me to act in this manner. Indeed, the promotion of the officers is independent of any fixed rule ; favour and caprice dictate their selection ; the women also employ themselves actively in the matter, on behalf of their sons, their brothers, and their husbands. As they visit a good deal, they try to ingratiate themselves with the wives of the ministers or the generals in chief, and these speak in favour of their proteges, when they find themselves alone with their husbands, and, by dint of importunity, obtain from them the steps which they desire. It is nothing unusual for a young man of five-and-twenty, who has never seen active service, to be nominated general of brigade or division, or promoted to some important naval or military post. It is easy to understand that, with such an organisation, the Ottoman troops lose the benefit of the personal valour of the soldiers who compose them. (Melek Hanım, 1972, s. 36-37)²⁰

Bu alıntıda Melek Hanım, memur terfilerinin herhangi bir kuraldan bağımsız olarak kadınların güç ve iletişim ağları üzerinden gerçekleştiğini belirtir. Oğulları, erkek kardeşleri ve eşleri için kadınlar yüksek mevkideki bürokratların eşlerini ziyaret

²⁰ Akşama doğru yanımdan ayrıldılar. Tedbir, beni böyle davranmaya zorladı. Gerçekten de subayların terfi sistemi herhangi bir sabit kurala bağlı değildir, lütuf ve kapris onların seçimini belirler. Kadınlar da oğulları, kardeşleri ve kocaları adına bu konuda aktif olarak çalışır. Sık sık ziyaretler yapar, bakanların veya genelkurmay başkanlarının eşleriyle yakın ilişki kurmaya çalışırlar. Bu kişiler, kocalarıyla baş başa kaldıklarında himayelerindekilerin lehine konuşur ve ısrarları sonucunda istediklerini elde ederler. Yirmi beş yaşında, aktif hizmet görmemiş bir genç adamın tugay veya bölüm generali olarak atanması veya önemli bir deniz veya askeri göreve terfi etmesi olağanüstü bir durum değildir. Bu düzenlemeyle birlikte Osmanlı birlikleri kendisini oluşturan askerlerin yığılğından yararlanma fırsatını kaybeder.

eder. Onlara hediye ve lütuflarda bulunduktan sonra eşlerine iletilmeleri için maruzatlarından bahsederler. Muhataplar ise bürokrat kocalarını, kayırmaya ikna eder ve iltimas gerçekleşir. Bu sebeple de tecrübesiz genç adamların yüksek mevkilere gelmesinin alışıldık bir durum olduğunu söyler Melek Hanım. Erken modern dönem Osmanlı İmparatorluğu üzerine çalışmalar yapan Leslie Peirce (1993) Osmanlı toplumuna dair yanlış yorumlardan birinin, kadınların inzivaya çekilerek harem dışında hiçbir nüfuza sahip olmamaları ve tamamen erkeğin kontrolü altında yaşadıkları fikri olduğunu söyler (s. 43). Cinsiyet ayrımının kadınlar için kendi otorite hiyerarşisini geliştirdiğini iddia eden Pierce, resmi ziyaret ritüelleri yoluyla sürdürülen kadınlar arası ağın erkek akrabaları için yararlı bilgi ve güç kaynakları sağladığını vurgular (s. 43). Melek Hanım'ın da yukarıdaki alıntıda vurguladığı, kadınların harem sınırları içinde politik güçlerini uygulama biçimleridir. Kadınlar iktidarın bilgisine sahip olan muktedir faillerdir. 19. yüzyılda Melek Hanım'ın anlattıkları, kadınların haremî sosyal ilişkileri ve kimlikleri bağlamında siyasal iktidar unsuru olarak dönüştürüşünün örneklerindendir. Melek Hanım, hükümdarın annesi valide sultanı sarayın en güçlü ve iktidara susamış kimsesi olarak niteler (Melek Hanım, 1872, s. 47). Diğer yandan Peirce, padişahın annesinin haremî reisi olduğunu söyler (Peirce, 1993, s. 42). Haneden kadınlarının 16. yüzyıldan itibaren siyasal gücün uygulanmasında nasıl önemli bir rol elde ettiklerini açıklamak gerekir. Kanuni Sultan Süleyman'ın getirdiği kız kardeşlerini, torunlarını üst düzey devlet adamlarıyla hatta sadrazamla evlendirme geleneği ve saltanatın giderek başkentte merkezileşmesi bu kadınların politik kariyer hayatına atılmalarının sebep olmuştur (s. 46). Saraya yakın olmak için başkentte kalan bu üst düzey yöneticilerin eşleri de İstanbul'da bir araya gelerek kendi iletişim ağlarını oluşturur. Ardından statü ve

siyasal nüfuza sahip kadınlar kendi kariyerlerinin peşinden giderek oğullarının kariyerlerini önceler, ellerine geçirdikleri gücü kullanmak için fırsat kollardı (s. 47).

Thirty Years in the Harem'de kadınların yürüttüğü siyasal kariyerlerine ait bir diğer örnek de Orta Doğu haremlerinde gerçekleşir. Dini kutlamaların yapıldığı günlerde şehrin önde gelenlerinin eşlerini evine davet ettiğini belirten Melek Hanım, bu kadınların kardeşlerinin ya da eşlerinin daha iyi mevkilere atanması için ona hediyeler teklif ettiğini belirtir. Nitekim kendisi de bu teklifleri kabul eder ve Mehmed Emin Paşa'ya göreve getirilecek kimselerden övgü dolu sözlerle bahseder (Melek Hanım, 1872, s. 83). Haremler arası ilişkiler ağı, statü kimlikleriyle özdeşleşen kadınların dış dünyaya açılan kapıları olmuş, kadınlar çıkarlarına hizmet edecek şekilde davranmışlardır. Statüye dayalı bu kimlik yaratımları iki unsur üzerinden gerçekleşir: evlilik ve güç ilişkileri ağı. Kadınların politik kariyerlerini yapılandıran bu ilişkiler ağı yukarıdaki örnekler gibi kadınlar arası karşılıklı bağımlılığa (*interdependence*) tabidir (Burkitt, 1994). Yani kadınların birbirleriyle olan örgütsel ilişkileri haber alışverişini ve taleplerin iletilmesini kolaylaştırır. Melek Hanım'ın iddiasına göre haberleri ilk öğrenen ve dolaşıma sokanlar genelde kadınlardır. Erkekler birbirleriyle sık sık görüşmeler de çekingendirler, her şeyi eşlerine anlatırlar (Melek Hanım, 1872, s. 174). Özellikle yüksek rütbeli memurların eşleri diğer prestijli hanımlarla yakın ilişki içerisinde ve kocalarından duyduklarını birbirleriyle paylaşarak gizil bir haber ağı oluştururlar (s. 174). Evlilik ise kadınların, özellikle haneden soyundan gelen kadınların kimlerle evlendirildiğidir. Saray kadınlarının yüksek rütbeli devlet adamlarıyla evlendirilmesinin yanı sıra aynı harem düzeni ve politik eşleşme biçimleri diğer bürokratlar tarafından taklit edilmiştir. Melek Hanım bu durumu şöyle açıklar:

Notwithstanding the complete separation of the two sexes in the East, the woman who shares her life with the man ends by also sharing, to some extent, his power and honours ; bound together as they are by common fate, this division becomes inevitable. (Melek Hanum, 1872, 299)²¹

Melek Hanım’a göre çiftler yalnızca bir hayatı değil; aynı zamanda gücü ve kaderi de paylaşır. Bu yüzden de cinsiyetlere göre ayrılmış mekânlarda karı ve koca aynı amaçlar doğrultusunda farklı bağlamlarda hareket ederler. Evlilik stratejik bir takım oyunu ve partnerlerin ortak çıkarlarını gözetten bir anlaşmadır. Ancak bir erkek tek başına devletin yüksek mertebelerine gelebilecek olsa da aynı statülere gelmek isteyen kadınların ya bu erkeklerin eşleri ya da yakın akrabaları olması gerekir. Kadınlar da erkekler gibi siyasal kariyerlerini sürdürmek adına dostluk ağının oluşturulmasında anahtar rol oynar. Aslında Osmanlı yönetici sınıfı, kadınların imparatorluğun siyasal yaşamına katılmasını sağlamıştır (Peirce, 1993, s. 55). Buradan hareketle Melek Hanım’ın da otobiyografisinde belirttiği üzere ki bu tüm dünya ülkeleri için geçerlidir, bir kadının geleceği evliliğinin iyi veya kötü olmasına bağlıdır (Melek Hanum, 1872, s. 321). Çünkü erkek için evlilik o kadar önemli değildir; ilk evliliği istediği gibi gitmese de dilediği gibi yeni bir eş alabilir. Melek Hanım bürokratik evliliklerin ne kadar mühim bir kimlik belirleyicisi olduğunu anlatmak ve okurunu eğlendirmek adına Mehmed Emin Rauf Paşa’nın kızının yaptığı evliliği anlatır.

Mehmed Emin Rauf Paşa beş defa sadrazamlık yapmış önemli bir devlet adamıdır. Bir gün kızı Melek Hanım’ı ziyarete gelir ve hikâyesinden bahseder. Melek Hanım’ın aktarımıyla neredeyse bir metre boyunda, küçük gözlü ve garip çeneli bu kadın Paşa’nın ilk karısından olan tek çocuğudur. Paşa’nın diğer eşlerinden olan evlatları yüksek derecelerdeki kimselerle evlenir ancak bu kadın kimse

²¹ Doğu’da iki cinsiyet tamamen ayrışmasına rağmen hayatını birlikte paylaşan kadın, bir dereceye kadar erkeğin gücünü ve onurunu da paylaşır; ortak kaderleriyle bağlı oldukları için bu bölünme kaçınılmaz hâle gelir.

tarafından beğenilmez. Bir gün harap bir konaktan başka bir şeyi kalmayan eski bir valinin yakışıklı oğlu, devlet mevkilerinde kariyerini ilerletebilmek amacıyla Paşa'nın kızına talip olur. Nikah ertesi kadının peçesini kaldıran damat çaresizliğe sürüklenerek evi terk eder ve orduya katılır. Devlet erkanıyla bir iletişimi olmadığı hâlde Mehmed Emin Rauf Paşa'nın damadı olduğu için altı ayda albay, on altı ayda tugay generali ve üç yıl içerisinde de müşir rütbesine hızlıca terfi ettirilir. Üstelik tüm bu ayrıcalıklara evinde oturup, sigara içip, uyuyarak sahip olur. Bunların eşi sayesinde gerçekleştiğini fark edince onunla barışır ve araları düzelir (s. 55-57).

Melek Hanım okurlarına açıkça gösterir, evlilik bir statü aracından çok kadın erkek fark etmeksizin bir istikbaldir. Devlet mekanizmaları ilişkiler ağına göre işler, liyakat aranmaz. Kurumlarda bu kadar derin bir yozlaşma ve nepotizm vardır. Bunları önce gözlemleyen sonra da deneyimleyen Melek Hanım'ın aldığı rüşvetlere ve çevirdiği entrikalara şaşırılmamak gerekir. Bozulmuş bir sistem düzeneğine maruz kalan ve hayatta kalmak isteyen kadınların hilelere başvurması eylemlerinin arkasındaki motivasyonları açıklar niteliktedir. Leslie Peirce de Osmanlı bürokrasisinin bir sistem ya da liyakata göre değil ilişkiler ağına göre işlediğini ekler. “Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetici sınıfı, kurumsal veya işlevsel olarak atfedilen otoriteye dayanmak yerine kişisel bağlar ve aile ve ev bağlantıları kompleksi aracılığıyla hareket etmiştir” (Peirce, 1993, s. 54, çeviri bana ait).²²

Thirty Years in the Harem'deki bir başka güç ilişkileri ağı örneği, Melek Hanım'ın saraylarla kurduğu temaslardır. Bunlar içinde en ilginç Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın kızı Nazlı Hanım'ın davetidir. Melek Hanım bu davet

²² “The governing class of the Ottoman Empire in this period operated not so much on the basis of institutionally or functionally ascribed authority as through a complex of personal bonds and family and household connections.” Bu çalışmanın Türkçe baskısı için Peirce, L. P. (1998). *Harem-i hümayun: Osmanlı imparatorluğu'nda hükümler ve kadınlar*. (A. Berkay, Çev.). İstanbul: Tarih vakfı yurt yayınları.

için eşinden izin almak istediğinde Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, böyle bir mertebeden gelen davetin bir emir olduğunu ve gitmesi gerektiğini söyler (Melek Hanım, 1872, s. 113). Nazlı Hanım'ın sarayı Nil Nehri kenarında, Avrupa tarzında inşa edilmiş, cariyelerle dolu, ihtişamlı bir yerdir. Melek Hanım Nazlı Hanım'la ilk karşılaştığında secde eder, o da karşılık olarak başıyla selamlar. Yaşlı cariyelerden biri Melek Hanım'a "Eğer buraya sizi davet ettiyse, Avrupa ve Arabistan'ı dolaştığınız ve Prenses'i eğlendirecek birçok şey bildiğiniz içindir." der (s. 118). Melek Hanım'ın evlenmeden önceki gayrimüslim kimliği, Avrupa'da yaşamışlığı ve bir yöneticinin eşi olması ona yeni iletişim ağları sağlar. Nazlı Hanım, Melek Hanım'la birlikte akşam yemeğini yer, ardından sohbet için bahçeye şarap içmeye çıkarlar. Bu sırada yanlarında oturan bazı köleler Nazlı Hanım'ın aşığı rolünü oynar, diğerleriye dans ederek kendilerini bakır kastanyetle döver. Sarhoş olan köleler yorgunluktan düşüp bayılır. Lezbiyen ilişkilerin yaşandığı ve oryantalist fantazileri de çağrıştıran bu sahne, iddiasına göre Melek Hanım'ı tiksindirir ve izin alarak odasına çekilir. Kitaptaki bu satırlar, harem anlatılarının bir parçasıdır ve oryantalist fanteziye eklemlenir. Sonuç olarak Melek Hanım karşı tarafa rahatsız olduğunu belli edemez, Prenses'le kurduğu hiyerarşik ilişki onun için itibar ve güç fırsatıdır.

Melek Hanım, Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın karısı olmanın yüklediği/sağladığı kimliğe sıkıca sarılır ancak bunun yanı sıra stratejik hamlelerle sosyal ilişkilerini kurarak çeşitli benliklere bürünür. *Thirty Years in the Harem*'de bu benlikler gerek saray hanedanıyla kurduğu ilişkilerde gerek devlet görevlerinin eşleriyle bulunduğu temaslarda farklı söylem biçimlerinde temsil edilmiştir.

2.3.2 Türk Müslüman Melek Hanım ile Ermeni-Fransız Katolik Marie Dejean

Melek Hanım *Thirty Years in the Harem*'in ilk sayfalarına annesinin soy anlatısıyla başlar. Annesi Rum, babası yarı Fransız yarı Ermeni olan Melek Hanım'ın asıl doğum ismi Marie Dejean'dır. On beş yaşında Protestan olan kocası Doktor Julius Michael Millingen ile evlenir. Bir kız ve bir erkek çocuğa sahip olan Melek Hanım, eşiyle beraber Roma'ya gider. Burada Türk haremlelerinden farklı bir hayat yaşamadığını ve sıkıldığını söylerken bu esaretten kurtulmak istediğini fakat sabit geliri olmadığı için buna cesaret edemediğini ekler. Doktor Millingen, ikinci bir eş alabilmek için Melek Hanım'ın rızasını ister, eğer kabul ederse Paris'te ona sağlayacağı gelirle refah bir hayat sürecektir. Ancak rızasını içeren anlaşmayı imzaladıktan sonra şartların bir anne olarak çocuklarını geride bırakmaya mecbur kıldığını ifade eder. Yardım için kuzeni aracılığıyla Paris'te elçilik yapan Fethi Paşa'ya başvurur. Melek Hanım, Fethi Paşa'nın dürüst, iyi kalpli bir Türk olduğunu söyler ve Paris ikametini rahat kılacağı sözünü alır. Birkaç gün sonra elçiden düzenlenecek olan bir balo için davet alır. İlk balosuna katılan Melek Hanım'ın dikkatini Fransız kadınların elbiseleri ve erkeklerin ellerinde şapkayla yürüyüşleri çeker. Bu sırada Reşid Paşa'yla karşılaşır ve onun Türkler ile Avrupalılar arasındaki kıyaslarını dinlemek zorunda kalır:

“ Look at them, with their hats in their hands, going up to the ladies and entreating them to favour them by dancing with them. How different it is with us. We Turks, on the contrary, remain seated on our divans, and expect the ladies to come and ask us to grant them the favour of a few words.” “ I hope,” he went on to say, “ that you will not be persuaded to dance, for you know we could not endure to see you do such a thing.” (Melek Hanım, 1872, s. 17-18)²³

²³ “Şu ellerindeki şapkalarıyla, kadınlara yaklaşıp onlarla dans etmeleri için yalvaranlara bakın. Bizden ne kadar farklı. Tam aksine, biz Türkler divanlarımızda otururuz ve kadınların yanımıza gelip bizden birkaç kelime rica etmelerini bekleriz.” “Umarım,” dedi, devam etti “sizi dans etmeye ikna edemezler çünkü böyle bir şey yaptığınızı görmeye dayanamayız.”

Türklerin, Fransız erkekler gibi kadınların ayağına gitmediğini vurgulayan Reşid Paşa, eğer Melek Hanım dansa kalkarsa bundan hoşlanmayacaklarını da bildirir. Rum anne ve Ermeni-Fransız babanın Osmanlı topraklarında dünyaya gelen Katolik kızı Marie Dejean, Osmanlı bürokratları tarafından adeta Türk olarak görülür. Melek Hanım'ın bu baloda Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'yla tanışana dek anlatısındaki Katolik Fransız-Ermeni kimliği çok nettir. Ancak Mehmed Emin Paşa'yla yaptığı evlilik sonrası edindiği yeni Türk ve Müslüman kimliği oldukça devingendir. Nitekim bu baloda Türk kadınlarından farklı olarak baloya yüzü açık bir şekilde katılabiliyor olsa da paşalar tarafından dans etmesi kabul görmez. Fakat Melek Hanım, paşalar gittikten sonra tüm dans tekliflerini kabul eder. Bu balo sahnesi, Melek Hanım'ın dini ve milli kimliklerinin sembolik bir anlatısıdır adeta. Hep “mış” gibi yapar ve sonunda istediğini gerçekleştirir.

Balonun ardından Melek Hanım'la tanışan Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, ona hemen evlenme teklifi eder. Melek Hanım, Paşa'nın inancı ve uyruğundan dolayı teklifi kabul etmekte endişe duyduğunu söylese de sevgisini kazandığı için teklif nişanla sonuçlanır. Bu nişan sonrası Melek Hanım'ın dini ve milli kimlikleri resmiyette tamamıyla değişir fakat otobiyografisinde yeni kimliklerini benimseyemediği anlaşılır. İstanbul'a geri döndüğünde nikah için nişanlısını beklerken misafir olarak Haydar Efendi'nin sarayına yerleştirilir. Burada harem nüfusuyla kaynaşır ve hareme dair ilk bilgilerine sahip olur. Melek Hanım, Haydar Efendi'nin sarayına yerleştiğinde ramazan ayıdır. Ramazan ayında onların (Müslümanların) oruç tuttukları ve yeme-içmeden kendilerini akşama kadar alıkoydukları bilgisini okuruna verir. Melek Hanım'ın söyleminde Müslümanlar “onlar” diye aktardığı ötekilerdir, İslam ise “onların dini”dir. Gece yemek yemeyi ve gündüz uyumayı sevmediği için gün içinde gizlice kenara ayırdığı bazı besin

maddelerini tükettiğini söyler, bunun yalnızca kendisinin icadı olmadığını, aynı zamanda paşaların da böyle yapıp gün içinde bitkin ve açlıktan ölmek üzere olan kimseler rolüne büründüklerini iddia eder. Birkaç ay içerisinde Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa ile imam nikahı kıyılacak Melek Hanım'ın Müslümanlığı kabul etmemiş olması pek mümkün değildir. Kendisi Müslüman olma şeklini ve zamanını spesifik olarak otobiyografisinde ele almasa da peçe takması, yalnızca imam nikahı kıyılması, İslam kurallarını bilip aktarması ve çevresindekilere Müslümanmış gibi davranması; onun Müslüman olarak bilindiğinin kanıtlarındandır. Yukarıda verilen örneğe geri döndüğünde ramazan ayında Melek Hanım'ın gizlice yemek yemesi benimsemediği fakat kabullenmiş gibi görünmek zorunda kaldığı Müslüman kimliğinin bir sonucudur. Melek Hanım'ın gayrimüslim bir geçmişe sahip olduğu göz önüne alındığında din değiştirme ve dinin pratiklerine uyum sağlama noktasında menfaatleri üzere hareket ettiğine şahit olunur. Bu durum, toplumsal cinsiyetle ilişkilidir. İngiliz bir doktordan boşanmış, çocuklarını Avrupa'da bırakmak zorunda kalmış, gayrimüslim ve dul bir kadının Osmanlı topraklarına geri dönüşü ve yeniden bir hayat kurması kolay olmayacaktır. Dolayısıyla Melek Hanım'ın bürokrat bir eşle evlenerek din değiştirmesinin; kadın olarak toplumdaki konumu, menfaatleri ve şartları dahilinde geliştiği iddia edilebilir. Böylelikle Melek Hanım, tarihte pragmatik sebeplerle din değiştiren birçok birçok kadın gibi kimliğini yeniden oluşturmak, yeni dinini ve hükümlerini benimsemek, iktidar kurumlarında yer edinmek ve bölgenin iç içe geçmiş coğrafi, politik ve kültürel sınırlarını aşip çıkarları için kullanmakla kendi hayatı üzerinde “şekillendirici güç” kullanmış olur (Dursteler, 2018, s.130).

Bu duruma dair bir diğer örnek ise Kudüs anlatısıdır. Melek Hanım, Paşa'nın Akkâ'ya çıkan tayini sonrası Kudüs'e ayak basar. Evlerinin karşısında Harem-i Şerif isminde bir cami bulunur, burada Muhammed'in göğe yükseldiği gece ayağını

bastığı söylenen ve havada asılı duran taş vardır. Ancak Melek Hanım, bu taş duvara çok yakın ve etrafını dolaşmak imkânsız olduğu için zekice bir düzenekle desteklenmiş olabileceğini söyler. İslam dinine göre Hz. Muhammed Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksa'ya gitmiş, oradan da Allah'ın katına göğe yükselmiştir. Bu olaya Mirac hadisesi denir (Yavuz, 2020). Müslümanlar bir taşla basarak göğe yükseldiğine inanır ve bu taşın havada asılı kalarak durduğu rivayet edilir. Melek Hanım'ın bahsettiği Mirac'ın gerçekleştiği taşdır. Müslümanlar için çok önemli olan ve kandil olarak kutlanan bu hadiseye Melek Hanım inanmaz ve hatta düzenekle desteklenmiş olabileceğini iddia ederek eleştirir (Melek Hanım, 1872, 69). Bu durumu gösteren bir diğer örnek ise Belgrad'da Sırp prensesin Melek Hanım ve diğer Müslüman hanımları çağırdığı davette gerçekleşir. Kitapta, yemekte domuz eti ve şarap olacağından şüphelenen Türk hanımların daveti isteksizce kabul ettiği açıkça belirtilir. Melek Hanım ise sofradaki her bir yemeğin tadına bakar, şampanyasını içer. Üstelik Türk hanımların onun domuz eti yemeyeceğini düşünerek her şeyden tattıklarını ve hayatlarında şampanya görmemiş bu kadınların limonata içtiklerini sanırken aslında şampanyadan başlarının döndüğünü de ekler (s. 148). İslam dininde pis ve murdar olarak görülen domuz eti insanlar için yasak kılınmıştır (Ataseven & Şener, 1994). Nitekim şampanya gibi alkol içeren ve sarhoşluk veren maddelerin de tüketimi yasaktır (Baktır, 2000). Anlatıya geri döndüğünde Melek Hanım, domuz eti ve şampanyanın İslam dinince yasak olduğunu bilmektedir ancak onları tüketmekten geri durmaz. Bunun yanı sıra kendisinin bu tür maddeleri tüketmeyeceğine inanan ve ona güvenen kimseleri de kandırır. Melek Hanım'ın Müslüman kimliği, evliliğinin yerine getirilmesini zorunlu kıldığı bir etiket olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan Eric R. Dursteler, erken modern dönem Akdeniz'inde dönme kadınların mikro hikâyelerini toplumsal cinsiyet, kimlik ve

sınırlar çerçevesinde incelediği çalışmasında örneklerinden yola çıkarak dini kimliklerin ve pratiklerin değişkenlik gösterdiğini, aynı zamanda müşterek ve umumi olduğunu öne sürer (Dursteler, 2018, s. 123). Dinin mutlaklığının olmadığı erken modern Akdeniz’inde toplumsal ve bireysel dini kimlikleri tanımlayan ve belli eden unsurun teolojiden ziyade pratikler olduğunu söyleyen Dursteler’in iddiası Melek Hanım’ın öznel hikâyesindeki dini kimliğine dair bir fikir verebilir. Gayrimüslim olarak doğan, evlenen ve belirli bir yaşa gelen Melek Hanım’ın İslam’ı kabul ettikten sonra yeni pratiklere alışamaması ve Hristiyan geleneğinden kopamadan geçişken bir ikili inanç hayatı sürmesi bu iddiayı doğrular niteliktedir. Melek Hanım peçe de takar, şampanya da içer ve kendi din anlayışını yaratarak hareket eder.

Melek Hanım’ın Mehmed Emin Paşa’yla evliyken Hristiyan olduğunu söylediği bir başka sahne ise Yafa’daki Yunan konsolosuyla yaşadığı bir hadiseye dayanır. Yunan konsolosunun eşi bir gün Mehmed Emin Paşa’ya gönderdiği mektupta, kocasının iki yüz kişinin yardımıyla Melek Hanım’ı kaçıracağını bildirir. Konsolosun amacı Hristiyan bir kadını Türk’ün elinden kurtarmaktır. Bu duruma çok sinirlenen Paşa, bir süre Melek Hanım’a şüpheyile yaklaşır. Bu olayları aktardığı sırada Melek Hanım, bir Hristiyan olarak bir kafirle entrikalar planladığından şüphelenen kocasının kendisine korkunç şeyler yapacağından korktuğunu belirtir. Neticede kendisini Hristiyan olarak kodlar, en azından evlenirken Müslüman olduğunu okuruna söylemez.

Osmanlı topraklarında gayrimüslim azınlık olarak dünyaya gelen Melek Hanım’ın bir diğer kimlik karmaşasıysa Türklüktür. Kendini asla Türk olarak tanımlamadığı gibi; Rum, Fransız ya da Ermeni olarak da görmez. Melek Hanım’ın “biz” söylemi ait olduğu din, dil, ırk gruplarına referans vermez; yalnızca kızı ile

kendinden bahsetmek istediğinde “biz”i kullanır. Fakat “onlar” kalıbı otobiyografisinde hep “ötekiler” ya da düşmanları için kullanılır. Ekseriyetle Melek Hanım’ın ötekiler olarak tasvir ettiği grup Türklerdir. Özellikle Türk kadınları cahil, batıl inançlı ve eğitimsizdir (Melek Hanım, 1872, 216). Yunan konsolunun eşi, Sırp Prenses ve belki Mısırlı Nazlı Hanım’ı kendine muhatap olarak görür. Türk erkeklerse Melek Hanım’ın siyasal, sosyal, dini, hukuki alanda eleştirdiği yegâne kimselerdir. Müslümanlık ve Türklük bir bütünün parçaları olarak ele alınır anlatıda. Bunun sebebi, Melek Hanım’ın dinden dönme hikâyesinin teolojik değil, gayet pragmatik bir biçimde ekonomik ve toplumsal nedenlerle “Türk olması” ve görünüşte İslam’ı benimseyerek “inancına sırtını dönen” bir kadın olması olabilir (Dursteler, 2018, 123). Örneğin Melek Hanım, 1862’de Abdülaziz’in tahta çıkış töreninde bürokrat eşlerinin dahi padişahın karşısında yüzlerini açtığını söyler. Sonrasında da okurunun bu konuyu özellikle merak edeceğini ileri sürerek Türk erkeklerin buna nasıl izin verdiklerini anlatır.

My readers must beware of arriving at premature conclusions on the faith of such an occurrence. The Turks may change, it is true, but never will they change on the point of jealousy : the most refined Turk, he who passes for a Europeanized being, once returned to his home, is certain to eclipse all his compatriots on that one point of jealousy. (Melek Hanım, 1872, s. 302)²⁴

Alıntının devamında sinirli, kavgacı Türklerin eşlerinin adını başka kimselerin ağzından duymaya dayanamazken sultanın yanında yine eşlerinin yüzlerini açmalarına izin verdiklerine dikkatleri çeker (s. 304). Bunun iki sebebi vardır: dini duygular ve köle zihniyeti. Padişahın, Peygamber vekili olarak diğerlerinden üstün görülmesi ve padişahın şahsına duyulan hürmet birinci sebeptir. Padişahın lehine atfedilen bu ayrıcalığın bir diğer sebebi de kulluktur. Türklerin kendilerini

²⁴ Okurlarım, böyle bir olayın ışığında erken sonuçlara varmaktan sakınmalıdır. Türkler değişebilir, doğru ancak kıskançlık konusunda asla değişmeyeceklerdir: Avrupalılaştırmış bir varlık olarak görülen en rafine Türk, bir kez yurduna döndüğünde kesinlikle kıskançlık noktasında tüm yurttaşlarını gölgede bırakacaktır.

yönetenlere itaatkâr ve alçakgönüllü hizmetkarlar olma eğilimleri bağımsızlık duygularının eksikliğinden kaynaklanır. Sonuç olarak Türkler, “Avrupalашmış” olanları bile kıskanç, itaatkâr, köle zihniyetinde kimselerdir (s. 304). Herkesten sakındıkları eşlerini açgözlülük ve bağınazlık için sultanın karşısına çıkarabilirler. Melek Hanım’ın bu ve bunun gibi Türkleri eleştirdiğı söylemler oldukça fazladır.

Melek Hanım kendini Müslüman ya da Türk olarak görmese de Osmanlı Devleti’ndeki şer’i hükümleri bilir, İslam’ın buyruklarını Kur’an’dan referanslar vererek açıklar. Örneğın Melek Hanım’ın kızı Ayşe, kocasıyla hiç mutlu değildir ve evinden kaçarak annesine sığınır. Melek Hanım bu durumu şöyle açıklar:

My daughter's flight, according to the Koran, was a perfectly legal act ; for by that a married woman cannot be compelled to live in the society of other women with whom she refuses to associate. The woman in such a case has the right to demand of her husband a separate dwelling, and she can forbid the entry into it to anyone. Further, the woman recognizes no other authority than that of her husband ; she can renounce her father, mother, and certainly therefore her mother-in-law. (Melek Hanım, 1872, s. 352)²⁵

Tamamen dini kurallara gönderme yaparak Müslüman kızının evden kaçışını gerekçelendirir Melek Hanım. Üstelik boşanmanın Türklerde üç çeşit olduğunu ve bunların da derecelendirilerek farklı şekillerde uygulandığını belirtir. Kendisi ile Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa’nın boşanmasının ise Kur’an’da *Talak-i salisseh* ismiyle geçtiğini ve geri alınabilen basit bir boşanma olduğunu ekler (s. 355). Melek Hanım, İslam hukuku hakkında bilgi sahibi olduğu izlemine uyandırır fakat iddiaları yanıltır. Talâk-ı selâse ile boşanmak büyük ayrılık anlamına gelir ve kadın başka bir erkekle evlenip boşanmadan eski kocasıyla tekrar evlenemez (Acar, 2010). Yani bu, Melek Hanım’ın iddia ettiğı gibi kolayca geri alınabilen bir boşanma değildir. Diğer yandan

²⁵ Kızının kaçışı, Kur’an’a göre tamamen yasal bir eylemdi çünkü evli bir kadın ilişki kurmak istemediğı diğer kadınların topluluğunda yaşamaya zorlanamaz. Bu durumda kadın, kocasından ayrı bir mesken talep etme hakkına sahiptir ve içeriye herhangi bir kişinin girmesini yasaklayabilir. Ayrıca kadın sadece kocasının otoritesini tanır; babasının, annesinin ve kesinlikle kayınvalidesinin otoritesini reddedebilir.

Melek Hanım'ın asıl motivasyonun ne olduğuna eğilmek gerekir. Melek Hanım otobiyografisini yayımladığı anda Avrupa'da yaşayan Hristiyan bir kadındır. Ancak Avrupalı okura hayat hikâyesini sunan anlatıcının Kur'an'dan referanslar göstererek Ayşe'nin eylemlerini gerekçilendirme sebebi, Osmanlı kadınlarının erkeklerle itaat etmelerini buyuran süregelen bir toplumsal cinsiyet sistemine rağmen çoğu Avrupalı kadının sahip olduğundan fazla kanuni ve kültürel olasılıktan faydalanyor olmalarıdır (Dursteler, 2018, 27). Nitekim dönemin Osmanlı kadınları düzenli olarak mahkemelerden istifade ediyor, mahkemeler de genellikle kadınların haklarını tasvip ediyordu (s. 27). Bu duruma diğer bir örnekse kendi evinde gerçekleşen cinayet sebebiyle hapse girmesi ve mücevherlerine el konulmasıdır. Hapse giren Melek Hanım'ın değerli süs eşyaları haczedilir, karşılığında kendisine bir makbuz verilmesini ister ancak talebi karşılanmaz. Mehmed Emin Paşa İngiltere'den geri döndüğünde sahip olduğu serveti devlet eliyle ona verilir, Melek Hanım mağdur edilir (BOA MVL. 160/19, BOA A.} AMKT.NZD. 127/31). Ancak Melek Hanım bu keyfi hareketin bir kadının malını saygıyla koruyan Müslüman kanunlarının ihlali olduğunu belirterek şeyhülislama başvurur.

Melek Hanım, kendini Türk olarak tanımlamadığı gibi kendini kökenlerine (Ermeni, Rum, Fransız) göre de ifade etmez. Onun için Türkler iyilikten uzak, Araplarsa cahil varlıklardır ve “öteki” imgesini daima bu ırklar için kullanır. Melek Hanım'ın Avrupalı kimselere daha yakınlık gösterdiği ve kendine muhatap almaya layık olarak gördüğü söylenebilir fakat tam olarak bu milletlerle de özdeşleşme kuramaz. Otobiyografisinde hep “ben” söylemi vardır, “biz”e yer vermez çünkü kendini bir yere ait hissetmemektedir. Diğer yandan Melek Hanım, Marie Dejean ismini bırakıp Mehmed Emin Paşa'yla evlendiğinde Müslüman olmuştur. Yani dışarıdan görünen ve insanların bilgisi bu yöndedir. Ancak yine otobiyografisinde

Müslüman olduğunu spesifik olarak belirtmez ve hatta İslam'ın yasaklarına uymadığını dürüstlikle açıklar. Kendini Hristiyan olarak tanımladığı birkaç yer olsa da —*Six Years in Europe*'da Paris'te Hristiyan olduğuna dair bir sahne anlatılmaktadır— Melek Hanım'ın İslam hukukuna ve Türk geleneklerine dair yanlış/eksik bir bilgi birikimi vardır. Mağdur edildiğinde ya da kendini ve kızını korumak istediğinde şer'i hükümlere, Kur'an referanslarına başvurur. Osmanlı topraklarında doğmuş bir azınlık, Türk bir paşayla evlenmiş Müslüman olarak Melek Hanım, *Thirty Years in the Harem*'de kimlik karmaşası içindedir. Benliğini bir aidiyet kalıbının içine sokmadan yaşamını sürdürür. Çoğu zaman mekânın ve değişen zamanın dinamiklerine göre davranırsa da bir itiraf kanalı olarak değerlendirilebilecek olan öz yaşam öyküsünde sadece “Melek Hanım”dır.

2.3.3 Melek Hanım'ın siyasal, sosyal düzen eleştirileri ve sosyal tarih

İstanbul doğumlu Marie Dejean, Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın karısı, Ayşe ve Cihad'ın annesi, muktedir, mağdur, katil Melek Hanım'ın otobiyografik anlatısında değişen ve sürekli gelişen kimlikleri vardır. Kimileri mekânda kurduğu ilişkiler gereği edindiği benliklerken kimisi doğumundan itibaren ona atfedilen ve fitraten sahip olduğu şahsiyetlerdir. Tüm bu kimlikler Melek Hanım'ın kompleks kimlik ağlarını temsil ettiği gibi onun sosyal, siyasal ve toplumsal alana dair düşüncelerini de oluşturmuştur. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın eşi olması münasebetiyle Melek Hanım politik alandaki uygulamalardan saltanatın yürütülmesine, askeri düzenlemelere, devlet adamlarının makamlara geliş şekillerine, kadınlar arası iletişim ağına kadar pek çok bilgiye sahiptir. Diğer yandan haremde geçirdiği otuz yılda cariyelik, evlilik, örf ve adetler gibi sosyal ve toplumsal konular hakkında da geniş çaplı tecrübeler edinmiştir. Nitekim *Thirty Years in the Harem*'in hedef kitlesinin

Batılı olması ve Doğu'nun egzotik bilgisine aç olan okurlara hizmet vermek için yazıldığı iddia edilebilir. Melek Hanım, Osmanlı toplumunun Batılı halk tarafından bilinmeyen noktalarını kaleme almıştır. Bu sebeple de siyasal, sosyal, kültürel, askeri uygulamaları ve yöntemleri aktarır. Ancak burada incelenmek istenen Melek Hanım'ın kimliklerinin bu uygulamalara dair getirdiği eleştiriler ve kişisel yorumlarını nasıl ürettiğidir.

Melek Hanım, Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa ile evlendikten sonra bürokrat eşi olmuştur. Eşinin aracılığıyla hem askeri hem de politik sahadaki gelişmeleri yakından takip eder. Evlendiği günün ertesinde, tebriğe gelen devlet memurlarının eşlerine neden iyi davranmak zorunda olduğunu açıklayarak ilk siyasal eleştirisini yapar Melek Hanım. Memurların terfisi herhangi bir kuraldan bağımsızdır; kadınlar arasındaki iyilik ve kapris üzerine kuruludur. Erkek akrabalarının belirli makamlara gelmesini arzulayan kadınlar, nazırların eşlerine lütuflarda bulunarak taleplerinin yerine getirilmesini sağlar. Melek Hanım bu uygulamadan bahsettikten sonra, yirmi yirmi beş yaşlarındaki tecrübesiz kimselerin miralay gibi konumlara getirilmesinin oldukça alışıldık bir durum olduğunu ve bu sebeple de Osmanlı birliklerinin askerlerin şahsi fedakarlıklarından mahrum kaldığını belirtir. Melek Hanım, liyakate dair göndermeli bir nepotizm eleştirisi sunsa da buradaki tenkit tonu oldukça yumuşaktır. İlerleyen sayfalarda siyasal ve askeri eleştirileri çok daha oryantalist ve sert söylem biçimlerine bürünür. Ona göre, paşaların oğulları eksik eğitim alan, ahlakları bozuk kimselerdir. Babaları sayesinde yüksek mevkilere gelirler ve babaları öldüklerinde servetini dağıtarak yoksulluk içinde yaşarlar (Melek Hanım, 1872, 93). Bu güç aktarımı nesilden nesile geçer, orta sınıfa ait kimselerin oğlunun yüksek rütbelere geldiği görülmez. Melek Hanım, önce gözlemleyerek sistemi öğrenir ardından da kendi yorumlarını üretir. Aslında toplumsal tarihi öznel bir bakışla

açıklar ve kişisel tecrübeleriyle sentezler. Örneğin, ülkedeki askeri ve siyasal tahrifleri anlatırken dönemin padişahı Abdülmecid'in zaafalarını ve devlet erkanının düzeni nasıl istismar ettiğini okuruyla paylaşır. Melek Hanım'a göre Abdülmecid, II. Mahmud'un başlattığı uygarlık hareketlerini devam ettirmeye kendini adanmış, suiistimalleri ıslah etmeye çalışan nazik bir karakterdir. Fakat çevresindeki yozlaşmış ve değersiz kişiler (II. Mahmut'un damadı, Mehmet Ali Paşa, Rıza Paşa) Abdülmecid'in devletin düşüşünü geciktirme çabalarını unutturmaya çalışırlar. "Siz padişahımızsınız, zevk ve dinlenme size, devlet koşturması bize düşer." diyerek mutlak iktidarı ele geçirip Abdülmecid'i aşırı alkol tüketimine yöneltirler (Melek Hanım, 1872, s. 45). Ülkeyi mahveden bir diğer sebep de Sultan Abdülmecid'in eşlerine olan zaafıdır. Hanımları, sekiz bin pound değerinde arabalara biner, dairelerindeki mobilyaları değiştirir ve saltanatın servetini yağmalar (s. 159). Bu durumu Abdülmecid'in Bezmiara kadınefendi ile ilişkisi üzerinden anlatır Melek Hanım. Abdülmecid, Mısırlı Hanım lakaplı Fatma Zehra Hanım'ın üvey kızı Bezmiara²⁶ Hanım'ı cariyesi olarak almak ister. Bezmiara Hanım bunu kabul etmez ve bunun üzerine Abdülmecid onunla evlenir. Melek Hanım, bu uygulamayla padişahın evlilik akdiyle yerleşik adetleri ihlal ettiğini ekler. Abdülmecid eşini çok sever ama aynı zamanda saygı duyar. Hatta ileri giderek annesi ölen yedi yaşındaki şehzadelerden birini Bezmiara Hanım'a emanet eder.²⁷ Bezmiara Hanım, bu aşka karşılık vermek yerine yedi yaşındaki şehzadeyle uğraşır. Şehzadenin gelecekte tahta geçeceğini kıskanarak ileri gider, onun kolunu ısıtır fakat kimse cesaret edip de Abdülmecid'e söyleyemez. Bir gün hizmetkarlar Karagöz-Hacivat gösterisi üzerinden bu olayı canlandırarak Abdülmecid'e kinayeli mesaj gönderir. Durumu anlayan Padişah, şehzadeyle konuşur ve gerçeği öğrenir. Bezmiara Hatun serveti

²⁶ *Thirty Years in the Harem*'de Besmé Hanum olarak geçer.

²⁷ Burada bahsedilen şehzade 1851 yılında ölen Gülcemal Kadınefendi'nin oğlu, 1844 doğumlu V. Mehmet olabilir.

dahi elinden alınmadan yalnızca saraydan gönderilir. İntikam almak isteyen bu kadın, Tevfik Paşa adında biriyle açık ilişkiler yaşadktan sonra evlenir. Ardından da çift, Bursa'ya sürülür. Melek Hanım'ın bu kaotik olaya dair yorumu, Abdülmecid'in tutkularının kurbanı olduğu ve bunlarla oyalanarak zayıflık gösterdiği yönündedir (s. 47).

Abdülmecid hastalanıp vefat ettikten sonra erkek kardeşi Abdülaziz tahta geçer. Melek Hanım'a göre Abdülaziz padişah olduğunda ülkesini suiistimallerden kurtarmak için iyi niyetlerle hareket etmektedir. Göreve gelişi bir tür refah çağrısı olarak yorumlanır. Zevkleri basit ve ölçülü bir eşi, sakin bir hayatı vardır. Saraydaki israfi azaltmak için çabalar, askeri birliklerin kıyafetlerini ve erzaklarını iyileştirir. Ancak kız kardeşinin hediye ettiği bir cariye ikinci eşi olur ve ardından üçüncü eşi de sahip olur. Zamanla Abdülaziz'in iyi niyeti söner, buharlı gemilerle gezilere çıkar, sarayı baştan aşağı yeniler, yüz binlerce harcama yapar (s. 268). Melek Hanım, bu durumun Avrupalıların büyükelçilikler ve konsoloslukların koruması altında Doğu'da nasıl servet kazanmalarına sebep olduğunu açıklar. Sadrazam, masraflar için en yüksek meblağı teklif eden sözleşmeyi kabul eder. Senetler okunmadan imzalanır, borç veren taraflar Avrupalılardan oluşur. Beş veya altı yüz bin frank değerindeki mobilyalar padişahın hesabına yazdırılarak Paris ya da Lyon'dan üstenci tarafından alınır. Ancak üstenci dört veya beş milyon frank bedelinde bir senet sunar ve bu sadrazam tarafından onaylanır. Belli bir zaman sonra borç veren gayrimüslimler taksitlerin ödenmesini ister fakat sadrazam hazineye para olmadığını ileri sürerek borcu reddeder. Yeni bir sadrazam atanmasıyla alacaklılar tekrar borcun ödenmesini talep eder ancak borcun eski sadrazamın onayını taşıdığı öne sürülerek borç yine ödenmez. Alacaklı bir Fransız ise Bâb-ı Âli'yle sıkı ilişkiler içinde olan kendi ülkesinin konsolosluğuna başvurur. Konsolosluk yeni sadrazama bir ultiatom

gönderir: “Borcun, görevde olmayan bir vezir tarafından onaylandığı bahanesiyle ödenmemesi mümkün değil. Temsil edilen kabine, Bâb-ı Âli’nin Türkiye’deki Fransızların hor görmesini kabul edemez” (s. 270). Sonuç olarak konsoloslukların nüfuzu ve alacaklıların hileleriyle borçlar ödenmek durumunda kalır. Melek Hanım otobiyografisinde Osmanlı Devleti’nin ekonomik ve siyasal yozlaşmasını detaylıca gündeme getirmiş, sarayın lüks ve keyfiyete tabi usulsüzlüklerini, siyasal umarsızlıklarını sübjektif deneyime dayalı sosyal tarih anlatısından doğru aktarmıştır.

2.3.4 19. yüzyıl Osmanlı Devleti’nde hukuki, sosyal ve toplumsal uygulamalar Osmanlı Devleti’nde kölelik, evlilik, aile, kadın hakları gibi konular şer’i yasalara yani Kur’an esasına dayandırılarak geliştirilmiştir. Hukuki uygulamalardan toplumsal alandaki düzenlemelere, gelenek göreneklerden sosyal hayatın planlanmasına kadar kamuyu ilgilendiren tüm düzenlemeler İslam dininin helal-haram hükümleri çerçevesinde belirlenmiştir. Avrupalı okuyucusuna hitap eden Melek Hanım’ın, haremi oryantalist fantezilerle tahayyül eden Batı güruhuna cariyelik kurumundan, evlilik adetlerinden ve kadınların kamusal ve sosyal hayatlarındaki uygulamalardan bahsetmemesi mümkün değildir. 19. yüzyıla ait toplumsal pratikleri anlatırken bu meselelere dair kendi fikirlerini de anlatısına ekler. Anne, eş ve en önemlisi bir kadın kimliğine sahip Melek Hanım’ın bu yasal düzenlemelere eleştirel yaklaşımı söylemi bakımından bu bölümde ele alınacaktır.

Köleliğin İslam hukukunda iki temel kaynağı vardır. Bunlardan biri, gayrimüslim savaş esiri ve diğeri de doğum ile köleliktir (Akgündüz, 1995, s. 170). Cariyelik kurumunun özellikle Osmanlı haremlerindeki ayağı ilgi görmüş, hakkında yüzyıllar boyunca doğru ya da yanlış metinler kaleme alınmıştır. Cariyelerin cinsel

köle olarak görüldüğü harem hayatı efsaneleştirilerek fantezi bölgesi haline gelmiştir. Melek Hanım otobiyografisinde cariyelik konusuna detaylıca yer vermiş ve hukuki uygulamalara dair bilgiler sunmuştur. Cariyelik ve hukuki prosedürler “2.4 Doğu’dan Batı’ya harem edebiyatı: *Thirty Years in the Harem*” bölümünde tartışılacaktır.

Melek Hanım’ın tenkit ettiği ve Türklerin kasti suçu olarak addettiği konu kadınların eğitimidir. Evinde gerçekleşen cinayetin ardından sürgüne gönderilen Melek Hanım, üvey annesinin yanında cahil bırakılan kızı Ayşe’den bahseder. Ayşe Kur’an okumak, dikiş dikmek ve birkaç satır karalamaktan başka bir şey bilmez; zamanını haremde dedikodu yaparak boşa geçirir (s. 276). Ayşe’nin annesinin yokluğunda her türlü eğitimden mahrum bırakıldığını iddia ederken Osmanlı kadınlarının nasıl cehalet içinde yetiştirildiklerine dikkat çeker. Türkler kural olarak eğitilmiş insanlardan hoşlanmazlar, bilgisiz ve cahil olanları tercih ederler. Bunun sebebi yönetilebilecek ve istedikleri gibi şekillendirebilecek kimselerle muhatap olmaktır. Aile çıkarları için ihmal edilen kız çocukları da cehalet içinde yetiştirilmektedir. Ebeveynler hem kız hem erkek çocuklarına ilgisizdir fakat erkek çocukları için durum daha farklıdır. Onlar dışarı çıkma gücüne sahiptir ve keyfi olarak hareme geri gelebilirler, üstelik eğitimlerine daha önem verilir. Oysa kız çocuklar, onları istedikleri gibi oynatan köle ve yaşlı kadınlarla etrafları sarılarak dairelerine kapatılmıştır (s. 287). Okurlarına seslenerek soylu bir aileden gelen Ayşe’nin nasıl bu kadar cahil kalabildiğine şaşırمامaları gerektiğini ekler Melek Hanım. “Nevertheless, this phenomenon would be easily intelligible to any one who was acquainted with the disposition and character of Kibrizli-Pasha, and with the habits and manners of the highest classes in Constantinople” (Melek Hanım, 1872, s.

277).²⁸ Yani, Ayşe'nin eğitimsizliği babasından kaynaklanır. Mehmed Emin Paşa'nın Fransa'da eğitim gördüğü doğrudur, ancak onun eğitimi kalın bir cehalet yığının üzerine cilalanmış ince yüzeysel bir bilgi birikiminden ibarettir (s. 277). Melek Hanım'a göre Paşa da diğer Avrupa'ya eğitime gönderilenler gibi bilimin ve eğitimin önemi ile gerekliliğini anlamamış; tüm Türklerin sahip olduğu “kadınlar için ilmin bir zaruret olmadığı” fikrinden kopamamıştır (s. 277). Uygarlık cilası altında Paşa, eski Türklerin yerleşik kalıplarını sürdürmüş ve kadınları aşağı varlıklar olarak görmeye devam etmiştir. Üstelik ne zaman kadınlardan söz etse “Oh! Women have long hair and short wits.”²⁹ dediğini belirtir (s. 278). Ayşe'nin eğitimden yoksun ve cehalet içinde büyütülmesi aracılığıyla Türklerin kadınların eğitim görmesine dair tutumunu eleştiren Melek Hanım, toplumun en küçük sosyal birimi olan aile kurumu hakkındaki tenkitleriyle anlatımını sürdürür.

Melek Hanım, gerçekte Türkler arasında aile hayatının bilinmediğini öne sürer. İnsanları kadın ve erkek iki sınıfa ayıran Kur'an kanunları, müşterek bir hayat ve uyumlu bir bütün olan aile varlığını kabul etmez (s. 278). Müslüman toplumlarda erkeklerin kendi fikirleri, alışkanlıkları ve ilgi alanları vardır fakat kadınlarınsı onlarınsından tamamen farklıdır. Cinsiyet temelli ayrılan harem ile selamlık yan yana iki ayrı kurumdur ve kadın erkek ortak yaşamın kopuşu mekânsal olarak yapılandırılmıştır. Sonuç olarak bir ailenin parçasıymış gibi davranan insanların aralarında ne daireleri, malları, mobilyaları, arkadaşları ne de dinlenme saatleri ortaktır (s. 279). Melek Hanım Türk ve Müslüman aile yapısını aktarırken teferruatlı bir sosyal yapının resmini çizer. Hem kimlikleri hem de mekânları aracılığıyla tecrübe ettiğı toplumsal uygulamalar onun deneyiminin bir parçasıyken aynı

²⁸ Yine de bu olgu, Kıbrıslı Paşa'nın mizacını, karakterini, İstanbul'daki yüksek sınıfların alışkanlıklarını ve tavırlarını bilen herhangi biri tarafından kolayca anlaşılırdı.

²⁹ Melek Hanım'ın burada “Saçı uzun akli kısa” yerleşik deyimini İngilizceye uyarladığı gözlemlenir.

zamanda 19. Yüzyıl aile tarihinin öznel bir yansımasıdır. Melek Hanım, aile dinamiğini oluşturan kadın erkek ayrımının sınıfsal statüyle olan ilişkisini açıklayarak devam eder. Fakir Müslüman bir aile; bir veya iki odalı bir evde yaşar, erkeğin kendine ait bir bölümü olmadığı için hane halkıyla birlikte yer, içer, yatar. Melek Hanım bu aile babasını betimlerken “iyi bir baba gibi” der (s. 279-280). Alana limitli erişim, babayı ailesiyle birlikte vakit harcamaya mecbur kıldığı için onu “iyi baba” konumuna getirir. Hâli vakti yerinde, orta sınıfa müntesip bir erkek evini daha 77rtodoks bir düzende kurar ve kendisiyle haremi arasına elle tutulur bir sınır çizer. İki ya da üç oda selamlık ve kabul yerini oluşturur. Evin geri kalanı haremi meydana getirir (s. 279-280). Zenginlerin oluşturduğu üçüncü grupta ise mekân yönetimindeki kadın ve erkek arasındaki ayrım çok daha keskindir. Örneğin soylu kimsenin selamlığı tamamen ayrı bir binadan oluşur, haremiyse demir kapı ve yüksek duvarlarla çevreli saray formuna benzer. Yalnızca ev sahibi, oğulları ve yakın akrabaları hareme giriş yapabilir (s. 280-281). Melek Hanım, harem ve selamlık arasındaki bu tam teşekküllü ayrımın İstanbul soylularının kibrini ve gururunu tatmin etmek için yapılan bir uygulama olduğunu söyler. Makam arttıkça eşlerini alt sınıfların gözünden soyutlamak isteyen erkeklerin gereksiz önlemler ve gülünç formalitelerle kendilerini absürt bir duruma soktuklarını da ilave eder. Melek Hanım dini kuralları da bünyesinde barındıran bu sosyal ve toplumsal aile/ kadın/ erkek yapısından o kadar rahatsız olmuştur ki eleştirisine şu sözlerle devam eder:

The natural results of this complete separation of the two establishments is the existence of diverging habits of life. The women on their side have their own private affairs, their own household management, and their own intrigues ; they entertain their friends, have their receptions, and amuse themselves in their own fashion. In the selamlık the Pashas, with their friends and domestics do the same thing ; there they receive their visitors and guests, and spend their time intriguing and gossiping, or in setting themselves up as

puppets to be admired by their parasites and flatterers. (Melek Hanum, 1872, s. 281-282)³⁰

Melek Hanım'ın hile ve entrikalarını sürdürdüğü ve imkanlarından fazlasıyla yararlandığı harem düzenini eleştirmesi oldukça manidardır. Ancak okuruna ibraz ettiği veriler 19. yüzyıl Osmanlı aile yapısının sosyal ve toplumsal panoraması niteliğindedir.

Ayşe'nin yokluğunda gördüğü zulüm ve acımasızlığı anlatırken Osmanlı aile yapısını tenkit eden Melek Hanım kadın haklarına dair düşüncelerini de dile getirir.

Melek Hanım'ın kızı Ayşe, babasının ikinci eşi Feride'nin oğluyla evlendirilir. Bu evlilikte fazlasıyla mutsuz olması sebebiyle büyük çabalarla Şevket'ten boşanır. Ancak Şevket, Ayşe'nin sahibi olduğu mal ve mülkün yarısını verir, Halep'teki çiftliğinin tapusunu saklar (s. 369). Şer'i kanunlar ve uygulamalarına kendince pekâlâ hâkim olan Melek Hanım, bu durumun Müslüman hukuku ve Türk örf ve adetlerine aykırı olduğunu belirtir. Dini hükümlere göre bir kadına evlilik sırasında verilen eşyalar ve mobilyalar onun devredilemez malı haline gelir. Müslüman hukukuna göre bu, müsadereye eş değerdir. Melek Hanım, bu haksızlığın şeriatan kaynaklanmadığını fakat teoriden pratiğe geçildiğinde kadın haklarının “sözde” varlığının ne kadar az uygulandığından yakınır.

Eminent economists, like Stuart Mill, have brought forward a theory, according to which it appears that women's rights are better established under the Mussulman than under the European law. When one considers that, according to the law of the Sheriaht, a woman is not for a moment sure of what she likes best in the world, her husband and children, of what use to her are the few possessions she may have ? But if from the written law we turn to the living one, from theory to practice, it is there one sees of what little use for the woman are her pretended rights. . . . Now, where are women's rights

³⁰ Bu ayrılığın doğal sonuçları, farklı yaşam alışkanlıklarının ortaya çıkmasıdır. Kadınların kendi özel işleri, ev idaresi ve entrikaları vardır; arkadaşlarını ağırlar, davetler düzenler ve kendi tarzlarında eğlenirler. Selamlıkta paşalar da arkadaşları ve hizmetlileriyle aynı şeyi yapar; ziyaretçi ve konuklarını kabul eder, vakitlerini entrikalarla, dedikodularla geçirirler veya parazitler ve pohpohlacıları tarafından hayranlıkla izlenecek kuklalar olarak ortaya çıkarlar.

amongst this fight between the strong and the weak ? (Melek Hanım, 1872, s. 369)³¹

Anlatıda Melek Hanım'ın anlatımına göre Ayşe mallarını geri almak için Şevket'in aleyhine dava açar. Ancak kadı, kocasını mallarını geri vermeye ikna etmek için yeterli güce sahip olmadığını söyler. Elindeki birikimini satan Ayşe, Melek Hanım ile Üsküdar'da bir ev kiralasa da Şevket'in tacizlerinden kurtulamaz. Sonuç olarak kanunlar kadının yanında değildir.

2.4 Doğu'dan Batı'ya harem edebiyatı: *Thirty Years in the Harem*

Harem kelimesinin türetildiği Arapça *h-r-m* kökü yasaklık, gayrimeşruluk, ihtiram, kutsiyet, dokunulmazlık mânâlarına gelir. Bu kökten türetilen *hurma* takdis edilen, erkeğin zevceleri ve silesi anlamına gelirken yine aynı kökten gelen *harîm* ise evin veya mülkün sahibi dışındakilerin kullanılması yasak olan kısımlarını belirtmek için kullanılır. Kadınların yaşadıkları daire mânâsına gelen harem, evin özel bölümlerinin bu şekilde tarif edilmesine dayanmaktadır (Schick, 2020, s. 162-163). Mekânsal bir tasnife istinat edilen harem kavramının kullanılışı, İslam topluluklarında muhtelif çağrışımlara dayanan anlamları da üretmiştir. Kimi zaman erkeklerin eşleri, kızları, anneleri gibi kadın akrabaları yani kişileri ima ederken kimi zaman cinsiyete göre bölümlendirilmiş fiziksel uzam olarak kullanılmıştır. Marilyn Booth (2010), *Harem Histories: Envisioning Places and Living Spaces* adlı çalışmasının giriş bölümünde metodolojik olarak uzamsal düşünmenin, insan kimliklerinin ve anlayışlarının mahrem somutlaştırmaların (bedensel pratikler) yanı sıra içinde yaşanılan ve tecrübe edilen alanları inşa etme ve tahayyül edilme şekilleriyle ilgili olduğunu söyler.

³¹ Stuart Mill gibi seçkin iktisatçılar, kadın haklarının Avrupa hukukundansa Müslümanların yönetiminde daha iyi tesis edildiğini gösteren bir teori öne sürdüler. Şeriata göre bir kadının dünyada en çok neyi sevdiğinden, kocasından ve çocuklarından bir an bile emin olamadığı düşünüldüğünde sahip olduğu birkaç malın ona ne faydası var? Ama yazılı yasadan, teoriden pratiğe, yaşayan yasaya dönersek kadının sözde haklarının ne kadar az işe yaradığı görülür. . . . Şimdi, güçlü ve zayıf arasındaki bu mücadelenin neresinde kadın hakları var?

Yerleşik mimari mekân inşası bu anlayış ve pratikleri sürekli kılarak toplumsal cinsiyet kimliklerinin oluşturulmasına yardımcı olur (Booth, 2010, s. 7). Sonuç olarak cinsiyetlendirilmiş mekânlar yeni ilişkileri ve sosyal hiyerarşileri üretir. Tekrar hareme, çağrıştırdıklarına ve sembolik/ideolojik temsillerine geri dönülürse mekân olarak bu yerin kurumsal bir uygulama alanı ve dinamik ilişkiler temsili olduğu gözlemlenecektir.

Yasak, mahrum, korunan anlamlarıyla harem; Şarkiyatçı Batı'nın tahayyülünde egzotik ve cinselleştirilmiş bir mekân olarak mit hâline getirilmiştir. Batı söyleminde harem; sosyal bir kurum, kamusal/özel sınır alanı olarak değil sömürgeci fantezilerin temsil ettiği, kendini temsil edemeyen, cinsel aşırılığın ve ilkeliliğin yani “anormal” olanın siyasal mekânıdır. Batı hegemonyası Doğu'yu, özellikle harem konseptini metinselleştirerek cinsel arzunun ve fahiş doyumsuzluğun tezahürü olarak öteki bilgisini üretir. Hakkında bu kadar yazılan, sürekli anlatılan ve anılan harem de Avrupalı okur için merak konusu olmuştur. Harem anlatısı erkek hegemonyasının bir tezahürüdür, Batılı beyaz erkeğin Şark ve Şark bedenlerini metalaştırmasıyla kodlanır. Tüketiciye sunulan Doğu, cinselliğe ve cinsiyete dayalı kodlamaların temsillerini taşıyarak dolaşıma girer. Ancak 18. yüzyılla birlikte bedenlerin arzulanan bilgisini taşıyan harem kadının seyyahlar tarafından tecrübe edilmesiyle erkek otoritesini alaşağı eden harem edebiyatı hasıl olur. Bu esrarlı mekânın deneyime dayalı ilk Batılı kadın anlatısı 18. yüzyılda yaşamış olan Osmanlı büyükelçisinin eşi Leydi Mary Worthley Montagu'ya aittir (Lewis, 2004, s.13). Montagu'nun Osmanlı toprakları ve haremelerindeki anılarını anlatan mektuplarından oluşan *Embassy Letters* (1763), gezi edebiyatı bağlamında harem edebiyatının tipik bir örneği haline gelmiştir. Seyahat kolaylığının artması ve Doğulu kadının haremine duyulan ilgiyle birlikte 19. yüzyıl İngiltere'de kadın yayımlarında bir patlama

yaşanır (Lewis, 2004, s. 13). Erkeklerle kıyasla gizemli haremlere erişebilen Batılı kadın metinleri popülerleşerek harem edebiyatını zirveye taşır. Harem turistik bir mekân, gözlem yeri ve “fırsat” alanı haline gelir. Batılı erkeğin ürettiği harem temsiline ve bilgisine meydan okuma cesareti gösteren kadınlar, Doğu’ya dair mitleri ve kalıpları yeniden yazarlar. Reina Lewis, *Rethinking Orientalism* (2004) isimli çalışmasında harem edebiyatının, otoritesini erkek oryantalist fantezinin çürütmesinden almasına rağmen bu alternatif oryantalist alanın, Batılı bilgi ve gücün istikrarını baltalasa da onu yerinden oynatmak yerine nihai erkek yetkesini koruduğunu iddia eder (s. 18).

Diğer yandan Osmanlı kadın yazarlarının da Batılı kadın seyyahların harem anlatılarına müdahil olarak eklemlendiği görülür. Anıları, otobiyografileri, gezi yazıları ve romanlarıyla haremi ifşa eden Osmanlı kadın yazarları özgürleşme mücadelelerini aynı Batılı pazar için aktarırlar (s. 12). Hararetle harem edebiyatı için devam eden talep üst sınıf Doğulu kadınların arzıyla karşılaşır. Reina Lewis, bu kadınların Osmanlı aile hayatını Batılı okuyucuya ifşa etme güdüsünün, Batı’nın aşına olduğu ön yargılarını üstlenme kararlılığından geldiğini iddia eder. Osmanlı kadınları, basmakalıp harem tipolojisini düzeltmek amacıyla Doğu’dan Batı’ya yeni bir harem edebiyatı yaratmak istedilerse de Batılı yayın endüstrisi ve edebiyat konvansiyonları içinden yazmışlardır (s. 17). Bu da çok sesli oryantalist bakışın harem edebiyatında kavramsallaşmasıyla sonuçlanmıştır. Osmanlı kadınlarının deneyimine dayanan özgürleşme çabası, çok eşlilik, tecrit, kölelik, peçe gibi unsurlar bu edebiyatın merak edilen belli başlı kavramlarını yaratmış, Batılı okuyucunun arzularını gidermiştir.

Melek Hanım'ın 1872 yılında İngiltere'de yayımladığı otobiyografisi, *Thirty Years in the Harem*'i harem edebiyatı ile kadın seyyah yazın türleri arasında bir yere konumlandırmak daha doğru olabilir. Yazar; devam mahiyetindeki *Six Years in Europe* adlı kitabında bu metinleri maddi gereksinimleri için kaleme aldığını açıkça belirtir. Melek Hanım'ın "harem" ismi geçen otobiyografisi Batılı tüketicinin harem edebiyatı iştahını giderecek nitelikte olsa da metni boyunca İstanbul-Belgrad-Akkâ-Kudüs-Konya-Yalova arasındaki hareket hâli otobiyografisini gezi ile harem edebiyatı arasındaki geçişkenliğin yamacında tutar. Osmanlı topraklarında iskân ettiği ve ziyaret ettiği haremle ile kadınların güç politikalarını tasvir eder. Melek Hanım, Doğu geleneklerini ve haremlelerini anlatırken var gelen oryantalist söyleme kasten meydan okumaz, alternatif harem bilgisini üretir. Sonuç olarak bu metinler yerleşik Batılı erkek hegemonyasını yıkıma uğratan bir karşı söylem araçları değildir. Melek Hanım otuz yıllık bir geçmişe sahip harem sakini olarak Avrupalı kadın seyyahlardan ayrılırken, oryantalist kodlara meydan okuyan Osmanlı kadın yazarlara da niyeti bakımından yaklaşmaz. Onun kimliği istikrarsız ve dengesizdir, Doğulu olup olmama kararsızlığını yaşarken anlatısında tutarsızdır da.

Müslümanların ve Türklerin düşmanca aktarıldığı oryantalist tasvirler Melek Hanım'ın tehlikeye düştüğü zamanlarda metinde belirirken, değişen talihine bağlı olarak İslam tolere edilebilir bir durum olarak çizilir (Lewis, 1996, s. 147). Bu kimlik karmaşasının ve metin içi çatışmaların yarattığı oryantalist söylemin sırtını yasladığı iki dinamik vardır. İlki Melek Hanım'ın Avrupalı okuyucusunun bir harem sakininden duymak istediklerinin sağlayacağı popülerlik iken ikincisi Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'dan almak istediği intikamın güdüsüdür. Popülerlik motivasyonu, Melek Hanım'ın Avrupa'da muhtaç duruma düşüp maddi zorluklar yaşamasıyla ilintilidir. Harem odaklı Şark anlatısının satması, rüşvet ve entrikadan

başka gelir elde etmeyi bilmeyen yazar için bir avantajdır. Sonuç olarak Melek Hanım'ın *Thirty Years in the Harem*'i yazmasının ardında geçim kaygısı yatmaktadır. Harem edebiyatına eklemlenen bu metinlerin yayımlanmasındaki bir diğer motivasyon ise Melek Hanım'ın intikam arzusudur. *Thirty Years in the Harem*, Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın ölümünden bir yıl kadar sonra yayımlansa da Melek Hanım'ın anlatısında tiksinierek bahsettiği gaddar, cahil, istismarcı Türk tasvirleri adeta oryantalist bakışın intikamla bezenmiş öznel bir tezahürüdür. Oğlunu değiştirme ve cinayet suçlamalarıyla sürgüne gönderilmesi, kocasının yeni biriyle evlenmesi, yıllarca kaçak yaşaması, siyasal figürlerin elinde Kıbrıslıya karşı koz olarak kullanılması gibi nedenler Melek Hanım'ın otobiyografik tür içinden yazarken öfkesine ve intikamına kapılmasını tetiklemiştir.

Melek Hanım'ın otobiyografisi oryantalist erkek otoritesini yıkıma uğratma ve direniş gösterme gibi mücadeleleri ve misyonları taşımaz. Aksine bu Şarkiyatçı kalıplara detaylı bir bakış getirir. Doğu'nun bilgisini birebir tecrübe etmiş bir harem sakini olarak doğrusunu bildiğini iddia ettiği uygulamaları anlatır Melek Hanım. Örneğin kölelikle ilgili yanlış kanıları, evlilik törenlerine dair adetleri, İslam'ın kadınlara verdiği hakları teferruatla anlatır. Ancak bu bir meydan okuma değildir; harem edebiyatının bir parçası, Batılı okura bilirkışı olduğunu ispatlama yarışıdır. Melek Hanım'ın bu gerçekleri anlatma ile intikam alma arasındaki güvensiz ve dengesiz duruşunun sebebi daha önce de bahsedildiği gibi kimliğinin kaygan oluşudur. O ne Türk ne Müslüman ne de tam olarak Avrupalıdır. Bu sebeple de otobiyografisinde Doğu'yla bir özdeşleşme içine girmez, her zaman oryantalist sınırın bir kenarındadır. Yine de Melek Hanım *Thirty Years in the Harem*'de harem edebiyatının üzerine düştüğü özgürlük, kölelik, çok eşlilik, inziva, peçe ve kılık değiştirme gibi Batılı temsillerine öznel deneyimi dahilinde yer vermiştir. Hedef

okuruna bağılı olarak söyleminin Batılı oluşu çok açıktır; para meselelerini direkt pound cinsinden verir, harem toplantılarından “balo” kavramıyla bahseder, düğün-kına gibi törenlerini detaylıca anlatır, kölelik üzerinde en çok durduğu konulardandır. Kısacası Melek Hanım otobiyografisini, Batı’nın hayali bir uzam olarak aksettirdiği haremin mitlerine, klişelerine değinerek mekânın tekil bilgisinin gücü üzerine inşa eder.

2.4.1 Görülmeden görünmek: Peçe ve kılık değıştirme

Lady Mary Worthley Montagu, Osmanlı topraklarına yaptığı seyahatle Doğu’nun gizemli haremine girmiş ve yayımladığı mektuplarıyla harem edebiyatının temellerini atmıştır. Oryantalist erkek otoritesini yerinden ederek ön yargıları alaşağı eden Montagu; tecrit, kültürel kılık kıyafet, erişim gibi hareme dair incelemelerini Avrupalı okurlarıyla paylaşırken bu uygulamaların avantajlarından bahseder. *Etnomasquerade* kavramı bir etnik kimliğin giysiler, görünüş, jestler, dil ve kültürel kodlar veya kimlik oluşumunun diğer bileşenlerinin taklidi yoluyla icra edilmesi anlamına gelir ve bu kavram seyahat anlatılarında bir tür edebi strateji konumundadır (Konuk, 2004, s. 393). Montagu ve diğer Batılı yazarlar için peçe Doğulu kültürün canlandırılması, ötekinin yerine geçme ve macera gibi işlevleri olan *etnomasquerade* örneğidir. Hatta kimileri için peçenin arkasındaki askıya alınmış kimlikler Doğulu kadına özgürlük alanları oluşturur. Osmanlı kadınlarının dışarıda giydikleri kıyafetleriyle peçeleri haremin inziva mekanizmalarının harem dışına taşmasına yarayan terzilik araçlarıdır (Lewis, 2004, s. 178). Peçe ve yaşmağın Osmanlı kadınları için harem dışına erişim ve sosyal bir özgürlük alanı sağlaması bakımından Melek Hanım tarafından da farklı şekillerde ele alınmıştır.

Harem edebiyatı örneklerinde her ne kadar peçe, kamusal alanda kadınlara sembolik bir özgürlük alanı sağlasa da Melek Hanım, peçe ve feracenin yokluğunu da fırsata dönüştüren pratikler sunar. Bu tersine işleyen bir uygulama olarak düşünülebilir. Örneğin Batılı kadınlar peçe sayesinde Osmanlı kadın kimliğini deneyimleyerek birtakım yerlere erişmenin keyfini sürerken Melek Hanım, Batılı kadın kılığına girerek yani yüzünü açarak yeni bir kimliğin avantajlarını çıkarları için kullanır. Bunun bir örneğine Melek Hanım'ın *Thirty Years in the Harem*'in sonunda, Avrupa'ya kaçışını kolaylaştırma sahnesinde rastlanır. Melek Hanım planını uygulamak için Avrupa'daki moda'ya uygun iç eteklikler, boneler, mantolar tedarik edebilecek Pera'da yaşayan bir işbirlikçiye ihtiyaç duyar. Bunun üzerine kız kardeşi Madam Calix'e başvurur. Madam Calix de oğlu Carlos'tan yardım isteyerek teyzesinin kaçış planına onu dahil eder. Carlos teyzesi ve kuzeni için Avrupalı kadınların giydiği kıyafetleri, onları Pera'dan Galata'ya taşıyacak olan tahtırevanı ayarlar. Melek Hanım, kılık değiştirdiklerinde Ayşe için şöyle söyler: "Aisheh, with that light-heartedness which was the charm of her youth, did not appear to be much preoccupied with either responsibility or danger ; she was entirely absorbed in the operation of transforming herself from a Hanum into a lady" (Melek Hanım, 1872, s. 424).³² Hanımlıktan leydiliğe geçiş, Doğululuktan Batılılığa da sembolik bir dönüşümü ima eder aslında. Ayşe bu kılık değişimiyle yeni Batılı hayatına adım atar. Peçelerinden kurtulan anne kıza Carlos eşlik eder, yeni leydi kimlikleri ve kılıklarıyla Ayşe ve Melek Hanım Avrupa'ya giden bir gemiye biner. Sonuç olarak Batılı kadınların peçe deneyimini, peçenin yokluğuyla Doğulu kadının özgürlük kisvesi hâline getirir. Ancak bu uygulama Melek Hanım'ın tesadüfî keşfettiği kurallar arası bir boşluk değildir. Bu hileyi ilk harem tecrübeleri sırasında

³² Ayşe, gençliğinin cazibesi olan tasasızlığıyla ne sorumluluk ne de tehlikeyle pek meşgul görünmüyordu; kendini bir hanımdan bir hanımefendiye dönüştürme operasyonuna tamamen dalmıştı.

öğrenmiştir. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Avrupa'dan dönmesini ve evlenmeyi beklediği dönemde Melek Hanım ilk olarak Haydar Efendi'nin haremine misafir olarak yerleştirilir. Buraya gelen konuklarla iyi ilişkiler kurar, bu kimselerin arasında II. Mahmud'un kız kardeşi Esmâ Sultan'ın evlatlık kızı Nazib Hanım da vardır. Nazib Hanım birçok oyun ve entrikalarla eğlenen bir kadındır. Bir gün Melek Hanım'la birlikte arabaya binerek İstanbul'u dolaşırlar. Bu sırada Nazib Hanım arabalarına çiçekler atan Rum bir tüccara bir mektup verir. Bir süre sonra da bu Rum tüccarla kaçarak sarayı terk eder. Ancak Melek Hanım için ilginç olan Nazib Hanım'ın nasıl kaçtığıdır. Nazib Hanım, satış yapmak için saraya girmesine izin verilen bir Rum kadın aracılığıyla Avrupalı giysiler tedarik eder. Saraya sık sık ziyarete gelen Avrupalı hanımların arasından fark edilmeden de Rum tüccarın koluna girerek oradan uzaklaşır (s. 29-30). Sonuç olarak Melek Hanım, otuz yıl boyunca haremde öğrendiği stratejileri kullanarak özgürlüğüne kavuşur.

Melek Hanım'ın peçenin yokluğunu fırsata çevirdiği bir diğer hikâye ise farklı bir kılık değiştirmeden geçer. Yine Nazib Hanım'ın faili olduğu bu hadise, iki kadının erkek kılığına girerek ramazan ayında Ayasofya'ya gitmesiyle başlar. Ramazan akşamlarında camilerde yapılan şenlikleri görmek için gittiklerini söyleyen Melek Hanım, kadınların camiye gitmesinin yasak olduğunu da iddia eder. Erkek kıyafetleri giyip camideki kutlamalara katılan iki kadın evlerine dönmek istediklerinde bazı zorluklarla karşılaşır. Camiden çıktıktan sonra peşlerinden gelen birkaç adam onları takip eder.

Presently, we heard two young men behind us call out, “Beyler ! beyler !” that is to say, “Gentlemen ! gentlemen ! don't go so fast ; come with us to a cafe, and take some refreshment.” At these words, supposing that they had

discovered our stratagem, we quickened our pace, without replying. (Melek Hanum, 1872, s. 26)³³

Nazib Hanım oyunlarının ortaya çıktığını anlar ve iki işbirlikçi yaşlı bir adamın merhametine sığınır. Harem edebiyatı eserlerinde pek rastlanmayan bu cinsiyet bazlı kılık değiştirme hadisesi yine peçenin tersine kullanımının, peçe takmadan gizlenmenin bir örneğidir.

Son olarak Melek Hanım'ın peçe ve feracenin sağladığı “kimliksizlik” hikâyelerinden de bahsetmek gerekir. Tıpkı harem edebiyatında isimlerini duyuran Avrupalı kadınlar gibi Melek Hanım ve kızı Ayşe de bu temsili erişim aygıtlarını kullanmışlardır. Mernissi peçenin portatif bir inziva aracı olduğunu söyler ve kamusal alanlarda kadınların görünmeden geçmesine izin verdiğini öne sürer (Aktaran Lewis, 2004, s. 203). Böylece peçe sayesinde Melek Hanım da herhangi bir hanım olarak topluma karışır. *Thirty Years in the Harem*'de yaşmak ve feracenin (Melek Hanım böyle de bahseder) günlük hayatta sağladığı erişimin hareket kolaylığı dışında haremden kaçma işlevini gördüğü söylenebilir. Melek Hanım'ın sürgün dönemi 1857'de, Ayşe üvey annesi Feride'nin oğlu Şevket ile evlendirilir. Ardından yaşadığı sıkıntılar ve eziyetler sonucunda kaçarak Melek Hanım'ın yanına sığınır. Bazı görüşmeler ve verilen sözler sonucunda Melek Hanım, Ayşe ve Şevket'in bir arada yaşayacağı yeni bir eve yerleşir. Şevket'in onları eve hapsettiğini ve katledeceğini anlayan Melek Hanım, harem mutfağı ile ahır arasındaki geçiş kapısına bir duvar örüldüğünde harekete geçer. Değerli eşyalarını büyük paketler halinde yanlarına alarak feraceli satıcı kadın kılığına girerler. Haremdeki kölelere de ihtiyaç için eşyalarını sattıklarını söyleyerek paketlerdeki ipek kumaşları gösterirler (Melek Hanum, 1872, s. 364). Böylece haremdekiler onlardan şüphelenmez. Ardından da

³³ Derken, arkamızda iki genç adamın “Beyler! beyler!” diye seslendiğini duyduk. “Bu kadar hızlı gitmeyin, bizimle bir kahvehaneye gelin ve birer içecek alın.” Bu sözleri duyunca hilemizi anladıklarını düşünerek adımlarımızı hızlandırdık ve cevap vermeden ilerledik.

yüzleri ve bedenleri kapalı olan anne kız o geçiş kapısından geçerek Şevket'in evinden kaçır. Melek Hanım feracenin avantajlarını şu şekilde nakleder: "I must here observe that the feradjehs (mantles worn by Turkish women) are very useful for such purposes : for when wrapped in one of these mantles it is easy to conceal a quantity of merchandise" (s. 363).³⁴ Nihayetinde kaçış gerçekleşir ve Melek Hanım, sarındığı ferace yani bir çeşit peçe biçimiyle kimliğini maskeleyerek harem edebiyatının köşe taşı meselelerinden birine daha değinir.

2.4.2 Harem klişeleri: Çok eşlilik ve kölelik

Oryantalist söylemin çok eşli harem klişeleri, Batılı tahayyüllerde ön yargıların tabakalaşmasıyla fantezi alanına dönüşmüştür. Ancak Avrupalı seyyah kadınların gerçekten haremlere girebilmesiyle erkek egemen Şarkiyatçı söyleme meydan okunmuş ve harem edebiyatının vazgeçilmez unsuru haline gelmiştir. Çok eşlilik, İslam dini tarafından erkeğin en fazla dört (özgür) kadınla evlenmesine izin vermesinden ötürü haremlerde uygulanmış olsa da çok masraflı olması bakımından saray ve elit kesimlere ait hanelerde görülür (Lewis, 2004, s. 97). Çok eşlilikle yan yana anılan ve kendi içinde çeşitlenen bir başka harem klişesi de kölelik sistemidir. İnsan hak ve özgürlüklerinin ihlali olarak görülen bu uygulama oryantalist yaklaşımda cinsel kölelik, eziyet ve istismara kadar giden bir söylem geçmişine sahiptir. Fakat kölelerin de belirli hakları vardır ve onlar kimi zaman savaş esiri kimi zamansa yoksul ailelerin bakamadığı çocukları olarak satışa çıkarılır. Ev halkının bir parçası olarak görülen cariyeler bir çeşit evlatlık çocuk gibidir, yetenekleri doğrultusunda eğitim görürler (s. 130).

³⁴ Burada belirtmek gerekir ki ferace (Türk kadınlarının giydiği pelerinler) böyle amaçlar için çok kullanışlıdır çünkü bir feraceye sarındığınızda bir miktar ticari malı gizlemek kolaydır.

Melek Hanım da otobiyografisi *Thirty Years in the Harem*'de haremde en merak edilen kölelik ve çok eşlilik meselelerini ele almıştır. Çoğunlukla Çerkez, kimi zaman Arap ve İran kökenli olan cariyelerin aileleri ya da bir aracı tarafından köle pazarında satıldıklarıyla başlar Melek Hanım. Kız evlatlarını satan aileler, onlara daha iyi bir gelecek kurduklarına inanır. Özellikle Çerkez kadınlar kocaları tarafından ağır işler için kullanılır, bu sebeple satılmaları onlar için bir kurtuluştur. Köle tüccarları genellikle Tophane'de yaşar ve genç kızlar gelecekteki sahipleri tarafından burada seçilir. Güzelliklerine ve niteliklerine göre (dansçı, müzisyen, odalık vb.) fiyatları değişir (Melek Hanım, 1872, s.158). Yaşları on iki veya on üç olan kölelerin daha küçükleri de vardır. Bunlar yedi sekiz yaşlarında olup yetiştirilmek üzere satın alınır. Türkçe öğrenen, yetenekleri geliştirilen ve kültürel olarak eğitimini tamamlayan cariyeler tekrar satılmak istendiğinde fiyatları artar. Haremdeki hanımları eğlendirmek ya da bir erkeğe eş veya odalık olmak için tekrar satılabilirler. Türk erkeklerinin hiçbir akrabası ve bağlantısı olmadığı için özellikle bir köleyi eş olarak tercih ettiğini ekler Melek Hanım (s. 160). Ancak bir erkek, kadın köleyi eş ya da odalık olarak satın almak istediğinde kölenin mutlaka rızasının var olması gerekir. Rızası olmayan hiçbir kadın köle, odalık ya da eş olarak satılamaz. Anlaşma yapıldıktan sonra köle yaşlı bir kadınla yeni evine götürülür. Tepeden tırnağa muayene edildikten sonra ebe çağrılır ve daha önce herhangi bir cinsel ilişkide bulunup bulunmadığı incelenir. Kontrollerden sonra satış gerçekleştirilir ve sahabe pençik³⁵ denen makbuz verilir (s. 160). Kölenin, evlendiği kişi zengin olsa bile iyi bir hayat süremeyeceğini belirtir Melek Hanım. Bu zavallı kadınlar, girdikleri evdeki önceki eşler tarafından kıskançlık ve rekabet sonucu sıkıntılara ve aşağılanmalara katlanmak zorunda kalır. Bilhassa yüksek rütbeli

³⁵ *Thirty Years in the Harem*'de "Petcheh" diye geçmektedir.

kimselerin haremde giren köleler, hayatlarını efendilerinin arzularına ve hanımlarının kıskançlıklarına maruz kalarak ve hatta kırbaçlanarak geçirirler. Kimi durumlarda eşinin kıskançlığına dayanamayan kocalar, bu cariyeleri tekrar satışa çıkarır. Ancak cariyeye çocuk doğurursa satılamaz. Nitekim, evin hanımı bunu önlemek için zaman zaman bir ebeyle anlaşarak köleyi kürtaja zorlar. Bazı cariyeler ise haremden yükselerek kendilerine ait daire, araba ve hizmetkârlara sahip olabilirler (s. 160). Melek Hanım cariyelik meselesini ele alırken kadın kölelerin acılarına ve bitmek tükenmek bilmeyen eziyetlerine dikkat çeker. Her ne kadar bu düzeni eleştirse de kendisinin herhangi bir köleyi azat ettiğine dair bir bilgi metinde yer almaz. Bu minvalde *Thirty Years in the Harem*'deki köle ve cariyelik bilgileri harem edebiyatı etrafında dolaşarak okurun merakını giderir. Kadınefendi tarafından saraya davet edildiğinde kölelerle sohbet eden Melek Hanım'ın aktardığı istihbarat Osmanlı Devleti'nde özellikle saray cariyelerinin nasıl vakitlerini geçirdiğine dair bilgiler verir. Sarayda yaşayan cariyeler, boş zamanlarında kendilerini eğlendirmek için araba kiralayarak etrafta dolaştıklarını söyler Melek Hanım'a. Bu kadınlar, arabalarına yaklaşan beylerle flörtleşerek sunulan hediyeleri kabul ederler. Hediyeleri kabul edilen beyler de cariyelerin kim olduğunu ve nereden geldiğini öğrenmek için onları takip eder. Arabanın saray kapısına yöneldiğini görünce şaşkına dönerler ve cariyeler onlarla alay etmek üzere el salları (s. 157). Melek Hanım'ın rivayet ettiği bu hikâyeden hareketle saray ve yüksek sınıf haremine ait cariyelerin serbest vakitlerinin ve dışarı çıkma özgürlüğünün olduğu ileri sürülebilir.

Bu cariyeye yaşamlarının tam zıddı olan bir örnek ise Melek Hanım'ın Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın kızı Nazlı'nın haremde okurun karşısına çıkar. Nazlı'nın cariyelerinden öğrendiği malumatı nakleder Melek Hanım. Nazlı kölelerini eğlence için gece boyunca ayakta tutar, onların dans etmesini ve şarkı söylemesini zorunlu

kılar. Kimi zaman bu köleler yorgunluktan yere yığılır, sabredemeyenler acımasızca dövdürülür (s. 116). Ancak Nazlı'ya dair en acımasız hikâye kıskançlığına dayanır. Bir gün eşi, kendisine su koyan cariye "Yeter kuzum." Der (s. 117). Bunu duyan Nazlı, öfkeye kapılarak kızın öldürülmesini emreder. Cariyenin başını pirinçle doldurarak fırında pişirir ve kocasına ikram eder. Üstelik "Kuzundan bir parça ye." Diyerek eşine uzatır (s. 118). Nazlı'nın kocasıysa sofrayı terk edip uzun bir süre evine dönmez. Melek Hanım'ın bu öyküsü köleliğe dair oryantalist söylem ve aşırılık içerir. Nitekim, Batılı okurun Doğu fikrindeki ilkelik ve vahşilik sanrısı tatmin edilmiş olur.

Melek Hanım *Thirty Years in the Harem*'de çok eşliliğe dair eleştirileriyle değil, korkularıyla okurun karşısına çıkar. Müslüman yasalarının erkeklere dört eşe sahip olma imkânı sunduğunu belirtir ama bu kural hakkında genel ya da özel tenkitlerde bulunmaz. Yalnızca ikinci eş pozisyonuna düşme fikri onu endişelendirir. Bir seferinde satın alıp büyüttüğü Çerkez bir köleyi, kocasını etkileme tehlikesine karşı ortadan kaldırmak için alelacele evlendirir ve tüm masrafları karşılar. Bu durumu da gerekçelendirir:

Although my husband was extremely good, and very affectionate towards me, there grew up in my mind a jealous thought ; I feared lest the Pasha, charmed with this young person, whose pleasing expression of countenance was relieved by a certain air of distinction, might wish to associate her with me in the capacity of a second wife, the Mussulman law allowing as many as four lawful wives. (Melek Hanum, 1872, s. 103)³⁶

Diğer yandan Melek Hanım'ın hayatını altüst eden olay onun ikinci eş durumuna düşmekten korkmasından kaynaklanır. Melek Hanım, eşi Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa Londra'ya atandığında hastalıklı oğlu Mustafa Cihad'ı sağlıklı bir bebekle

³⁶ Eşim son derece iyi ve bana karşı çok sevecen olmasına rağmen bir kıskançlık düşüncesi zihnimde yer etti, Paşa'nın yüzünde hoş bir ifade ile farklı bir havası olan bu gençten büyülenerek onu ikinci bir eş sıfatıyla bana ortak kılacağından korktum. Çünkü Müslüman hukuku dört resmi eşe kadar izin vermektedir.

değiştirmeye cüret eder. Cihad ölürse Paşa'nın bir varisi kalmayacağından ve erkek evlat için ikinci bir evlilik yapacağından korkar ve planını uygulamaya koyar. Her ne kadar Cihad'ın iyileştiğini ve takasın gerçekleşmediğini söylese de yardım aldığı çalışanları onu tehdit etmeye başlar. Tehditler ve iki çalışanın rekabeti Melek Hanım'ın haremde işlenen cinayete sonuçlanır. Kalfası Fatma, harem ağası Beşir'i öldürür ve bu suç Melek Hanım'la ilişkilendirilir. Ardından da Melek Hanım büyük bedeller ödeyerek sürgünden sürgüne gönderilir (s. 179-193).

2.5 Sonuç

Sonuç olarak Melek Hanım, Avrupa'da İngilizce olarak *Thirty Years in the Harem* ismiyle yayımladığı öz yaşam öyküsünü hafızasından beslenerek mekân, kimlik ve otobiyografi dinamiklerinin bağımlı ilişkisi etrafında kurduğu söylem aracılığıyla inşa etmiştir. Aile tarihi ve doğumuyla başlayıp Osmanlı topraklarından Avrupa'ya kaçtığı 1868 yılına kadarki dönemi anlatan bu metinde anlatıcı özne Melek Hanım, Avrupalı hedef okurunu da hesaba katarak Osmanlı topraklarındaki deneyimini aktarırken oryantalist ve üstün bir anlatıcı pozisyonu tercih etmiştir. Melek Hanım öz yaşam öyküsünde hareket edip mekân değiştirdikçe kimliklerini de farklı açılardan kurgulayarak okuruna sunar. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın elit karısı, anne, kadın, Ermeni-Rum-Fransız-Türk, Hristiyan-Müslüman gibi birbirinden farklı etiketleri olan anlatıcı tecrübe ettiği mekânlarda belirli kimlikleri öne çıkararak onları işlevsel olarak kullanır. Bunu yaparken de söylemini bu kimliklere yaslanarak oluşturur. Öznel tecrübeye dayalı otobiyografik metninde Doğu'yu ve Doğuluları anlatan Melek Hanım ekseriyetle muktedir konumundadır, Osmanlı topraklarında yaşayanlarla arasında hiyerarşiye bağlı bir sınır çeker. Başka bir deyişle bu durum, oryantalist söylemin pekiştirildiği mükerrer bir konumsal üstünlük belirtisidir. Melek

Hanım'ın otobiyografik yazın başlığı altında haremi ve haremde yaşayan Doğuluları konu edinmesi ise stratejik bir hamledir. Metnin yayımlandığı dönemde Avrupalı okurun ilgisini çekmeyi hedefleyen anlatıcı, Batı'nın dindirilemez merakı Doğu haremelerini, anlatısında adeta “satar”. Böylelikle mekân, kimlik ve otobiyografi üçgeninde Melek Hanım, Batı'ya yaklaşan ama Doğu'nun bilgisini elinde bulunduran oryantalist bir söylem yaratarak muktedir öz temsil anlatısını kurgular.

BÖLÜM 3

SIX YEARS IN EUROPE

19. yüzyıl Osmanlı Devleti bürokrati ve sadrazamlarından biri olarak tanınan Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın ilk eşi Melek Hanım, otobiyografi türünde ilk kitabı *Thirty Years in the Harem*'i 1872 yılında Londra'da yayımladıktan sonra bu eserin devamı niteliğindeki kitabı *Six Years in Europe: Sequel to Thirty Years in the Harem*'i kaleme alır. *Six Years in Europe* Londra'da, Chapman & Hall tarafından 1873 yılında yayımlanır. Üç yüz otuz üç sayfadan ve yirmi dört bölümden oluşan kitabın editörlüğünü L.A. Chamerovzow yapmıştır. *Thirty Years in the Harem*, Melek Hanım'ın doğumundan başlayarak kendisinin Osmanlı sınırlarını terk etme girişimine kadarki süre zarfını anlatır. *Thirty Years in the Harem*'in devamı olarak yayımlanan *Six Years in Europe* ise; Melek Hanım, kızı Ayşe ve oğlu Mustafa Cihad'ın 1866 yılında Osmanlı topraklarından kaçarak Avrupa'da geçirdiği altı yılı kapsar. Bu çalışmada esas alınan 1873 senesinde Londra'da Chapman & Hall tarafından yayımlanmış nüshasıdır.

Melek Hanım, daha önce de belirtildiği üzere Rum bir anne ile Ermeni-Fransız bir babanın Osmanlı topraklarında doğan Marie Dejean isimli kızıdır, Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa ile evlendikten sonra Melek ismini alır (Melek Hanım, 1872). Yaptığı evlilikleri, karıştığı cinayeti, sürgüne gönderilişini, bebek değiştirme iddialarını ele aldığı ve hatıralarını anlattığı *Thirty Years in the Harem* isimli otobiyografik metnin ilk cildi bu tezin “*Thirty Years in the Harem*” başlıklı ikinci bölümünde tartışılmıştır.

Six Years in Europe’un anlatı zamanı da tıpkı *Thirty Years in the Harem*’inki gibi Melek Hanım’ın Osmanlı topraklarındaki hayatını terk etmiş, dul, Katolik Hristiyan bir anne kimliğini benimsediği döneme denk düşer. *Six Years in Europe*’ta anlatı zamanı 1873 (basıldığı yıl) olarak kabul edildiğinde, anlatılan zamanın (1867-1873) Melek Hanım’ın Avrupa’da geçirdiği altı senelik zaman dilimine tekabül ettiği görülür. Otobiyografisinin ikinci cildini oluşturan bu kitapta Melek Hanım, *Thirty Years in the Harem*’deki anlatıcı kimliğinden oldukça farklı bir çehreye bürünür. Mekân bu kez Avrupa’dır ve Melek Hanım artık Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa’nın elit karısı değil, Osmanlı Devleti’nden kaçıp Batı’ya sığınan çaresiz dul bir annedir. Bu bölümde, otobiyografik bir metin olan *Six Years in Europe*’ta Melek Hanım’ın öz yaşam öyküsü değişen mekânların çerçevesinde ve büründüğü kimlikleri aracılığıyla incelenecek, Melek Hanım’ın bu kimlikleri eserinde nasıl kurguladığı öznel tarih anlatısı üzerinden tartışılacaktır.

3.1 Avrupa’ya sığınan Melek Hanım’ın öz yaşam öyküsü

Otobiyografik yazı türünde anlatıcı özne, yaşam öyküsünü anlatırken deneyimine, hafızasına ve kendi bilgisine dayanarak özgönderimsel bir kimlik temsili yaratır.

Otobiyografik anlatıda kamu ile paylaşılan benlik temsili ve olayların aktarış biçimi

anlatıcının kişisel dünyasının bilgisinden üretilir. Bu üretimin yanında anlatıcının yaratmak istediği personaya bağlı bir söylemsel manipölasyon da söz konusudur. Böylece objektiflikten uzak, öznel tecrübeye dayalı retrospektif bir öz yaşam öyküsü meydana gelir. Sidonie Smith ve Julia Watson (2001), *Reading Autobiography: A Guide For Interpreting of Life Narratives* isimli kapsamlı çalışmalarında otobiyografik anlatılarda bireyin muhayyilesiyle birbirine dolanan geçmişi hatırlama eylemlerinin; her zaman iddia, gerekçelendirme, yargılama, ikna etme, sorgulama gibi retorik eylemlerle kesiştiğini öne sürer (s. 6). Bellek, dışsal olarak doğrulanamayan öznel bir kanıt biçimi olduğu için otobiyografilerde otoriter konum anlatıcı ile sınırlanır (s. 6).

“Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa’nın eşi Melek Hanım (Melek-Hanum The Wife of H. H. Kibrizli-Mehemed-Pasha)” yazar ismini taşıyan *Thirty Years in the Harem* ve *Six Years in Europe* otobiyografik metinleri Melek Hanım’ın bilgisi ve belleğine dayanan öznel tarih anlatılarıdır. Bu anlatılarda kimlikleri zaman, mekân ve şartlara göre değişim gösterir. 1873 yılında yayımlanan *Six Years in Europe*’ta Osmanlı topraklarından Avrupa’ya sığınmış, Atina-Paris-Londra-Roma-Viyana-Bretonya arasında yaptığı yolculuklardan hayli yorulmuş, yoksul ve muhtaç durumdaki bir annenin son altı yılının hikâyesi anlatılır. Bu kitapta Melek Hanım’ın otobiyografisini yazma güdüsü de ifşa edilir:

In my dilemma I solicited advice of M. Decourdemanche. “ Why not write book ? ” said he. “ Yours has been an eventful life you must have much to relate that would interest the public. What say you to my proposition?” I had only one objection to make to it ; my inability to write any European language. The alternative of dictation offered a ready solution of this difficulty, and it was agreed that if his friend Monsieur Paton, of the “ Gaulois,” could arrange for the publication of the work, in that journal, in a series of feuilletons, I might earn a few thousand francs very honourably. (Melek Hanum, 1873, s. 292-293)¹

¹ Zor durumumda, M. Decourdemanche’ın tavsiyesini istedim. O, “Neden bir kitap yazmıyorsun?” dedi. “Hayatınız oldukça hareketli geçmiş, halkı ilgilendirecek birçok şey anlatabilirsiniz. Teklifime ne dersiniz?” diye sordu. Benim tek bir itirazım vardı: Avrupa dillerinden herhangi birinde yazma

Bu alıntıdan hareketle Melek Hanım'ın yazar niyetini açık ettiği gözlemlenir. Otobiyografisini neden yazmaya karar verdiğini bu ciltte izah etmesinin sebebi, yazım sürecine denk gelen anlatı zamanının o anki hayatının bir parçası olmasıyla ilişkilidir. *Six Years in Europe*'taki bu alıntıdan, Melek Hanım'ın ekonomik kaygıları nedeniyle öz yaşam öyküsünü kaleme aldığı söylenebilir. Mösyö Decourdemanche'ın maddi gelir için böyle bir öneride bulunması da bir teşvik görevi görmüştür. Ancak Melek Hanım'ın Avrupa dillerinin herhangi birinde yazı yazma kabiliyetinin olmaması ve otobiyografilerinin dikte edilerek oluşturulması, bu metinlerin tahrif edildiği yönündeki iddiaları güçlendirmiş ve gerçekliğinin sorgulanmasına sebep olmuştur (Schick, 2005). Bu çalışmada, bahsi geçen iddialar giriş bölümünde tartışılmış olup otobiyografik metinlerin 1872 ve 1873 yıllarında yayımlandığı versiyonunda yazar olarak adı geçen Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın eşi Melek Hanım, anlatıcı olarak kabul edilmiştir.²

Philippe Lejeune (1989), "The Autobiographical Pact" başlıklı çalışmasında yaşam öyküsünü diğerlerinden (roman, hikâye) ayırt eden unsurun, yazar ile okuyucu arasındaki sözleşme olduğunu ileri sürer. Otobiyografiyi tanımlayan şey, her şeyden önce özel bir isimle mühürlenmiş bir kimlik sözleşmesidir ve bu metni yazan kişi için de geçerlidir. Bu sebeple de öz yaşam öyküsü içeriğiyle yazar ve kişi karışıklığını en iyi şekilde gösteren bir edebi türdür (s. 19-20). Bu sözleşmede okur; yazar (kitabın kapağındaki isim), hikâyenin anlatıcısı ve hakkında konuşulan karakter arasında bir isim özdeşliği olduğunu kabul eder (s. 12). Bir edebi tür olarak

yetersizliğim. Dikte seçeneği bu zorluğun hızlı bir çözümüydü ve eğer "Gaulois" gazetesinde arkadaşı Monsieur Paton, eserin yayınlanması için tefrika olarak düzenlemeyi sağlarsa onurlu bir şekilde birkaç bin frank kazanabilirdim.

² Bu çalışmada esas alınan otobiyografilerin tam adları şu şekildedir: *Thirty Years in the Harem or The Autobiography of Melek Hanum Wife of H.H. Kibrizli-Mehemet-Pasha* ve *Six Years in Europe: Sequel to Thirty Years in the Harem, The Autobiographical Notes of Melek Hanum, Wife of H.H. Kibrizli-Mehemet-Pasha*.

Melek Hanım'ın otobiyografileri de okurun; Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın eşi Melek Hanım'ın öz yaşam öyküsünü kendi perspektifinden naklettiğine inandığı, yine Melek Hanım'ın öznel yargılarını anlattığının bilincinde olduğu metinlerdir. Nitekim Melek Hanım, bir yazar olma niyetinde olmadığını ama maddi gereksinimler için öz yaşam öyküsünü yayımlatmak zorunda olduğunu belirtir. Ancak bu anlatının bir gerçeklik iddiası taşıdığını ve olayları okurunun takdirine bıraktığını ekler.

I had no ambition to appear before the world as an author, but daily needs are imperative, and my sole, immediately available resource lay in that trunk. I sought a publisher, and found one. I leave “Thirty Years in the Harem” and this present narrative of my experiences in Europe to tell their own tale. Their sole merit is their truthfulness. Between me and my persecutors I leave the reader as Judge. (Melek Hanum, 1873, s. 333)³

Otobiyografik metinler, yazarın gerçeklik iddiasını taşısa da anlatıcının öznel deneyiminin ikinci bir okuması işlevini görür ve bu deneyime bilinç de eklenir (Gusdorf, 1980, s. 38). Aslında yazar deneyimlediği hayatı bir de metin üzerinden bilinçli bir şekilde algılar. Böylelikle otobiyografik yazının yaratıcı yönü ortaya çıkar ve bu tür, tarihten çok sanattır (s. 38). Sonuç olarak bu sanat formunda salt gerçeklik aranmaz, kurmacalığı kabul edilir.

Six Years in Europe'un ilk sahnesi Melek Hanım'ın özgürlük haykırılarıyla açılır: “‘FREE !’ This was our first thought and exclamation on finding ourselves safely on board the *America*, the name of the mail steamer about to convey us to the Western world” (Melek Hanum, 1873, s. 1).⁴ *Thirty Years in the Harem*, Melek Hanım'ın karıştığı cinayet sonrası çeşitli ceza ve sürgünlerden kurtulmak amacıyla

³ Dünya önünde bir yazar olarak görünme gibi bir hırsım yoktu ancak günlük ihtiyaçların aciliyeti var ve yegâne, hızlıca erişebileceğim kaynak o sandığın içindeydi. Bir yayıncı aradım ve buldum. “Haremde Otuz Yıl” ve mevcut deneyimlerimi aktaran bu anlatıyı kendi hikayelerini anlatmak üzere bırakıyorum. Onların tek değerleri dürüst olmalarıdır. Ben ile bana zulmedenlerin arasında, okuru yargıç olarak bırakıyorum.

⁴ ‘ÖZGÜRLÜK!’ Bu, bizi Batı dünyasına götürmek üzere olan Amerika isimli posta gemisinde kendimizi sağ salım bulduğumuzda ilk düşüncemiz ve haykırışımızdı.

Avrupa'ya kaçış planı yaptığı bölümle sonlanır. Melek Hanım *Six Years in Europe*'ta ise birinci ciltte bıraktığı yerden devam ederek anlatısını sürdürür. Kitabın ilk cümlelerinden anlaşılacağı üzere Avrupa, anlatıcı için bağımsızlık ve kurtuluş umuduyla gidilen bir mekândır. Oryantalist söylemin tekrarı olan bu temada Melek Hanım için geride bıraktığı ev hapis ve kontrolü, gitmekte olduğu Avrupa ise pozitif anlam atfedilen özgürlüğü sembolize eder. Bu sahne, *America* adlı bir gemide Avrupa'ya giden Batılı tarzda giyinmiş Melek Hanım ve kızının (Ayşe), özgürleşme anlatısı olarak kurgulanır. Alıntıda da belirtildiği üzere Melek Hanım özgürlüğe kavuşma anıyla okurunda bir duygu uyandırmaya çalışır. Doğu'da eziyet görüp Avrupa'ya —hedeflenen okurun memleketine— sığınan kadınlar için merhamet, acıma, benimseme, empati duygularını okurda harekete geçirmek, anlatısında büründüğü kimlikleri ve savunduğu konumunu sağlamlaştırmak ister.

Bir özgürleşme hikâyesinin yanı sıra bu metinde Batı'da yazan ve yaşayan özne Melek Hanım, kendine ve Ayşe'ye ait kişisel deneyimleri öz yaşam anlatısı aracılığıyla detaylandırarak adeta bir intikam anlatısı oluşturur. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın eşi ve kızının Paris'e gelişi, Doğu'ya duyulan merakın had safhada olduğu bir dönemde ilgiyle karşılanır. Kaldıkları yere ziyarete gelen Prenses Davidoff, Matmazel Monroi isimli rahibeler Başrahip Boré'nin mesajını getirir. Eğer isterlerse, başrahip Ayşe'nin Roman Katoliği olmasına yardımcı olabilecektir. Rahibeler çok heyecanlanır, Muhammed tarafından icat edilen batıl bir inançtan dönüş onlar için oldukça ilginçtir (s. 51). Ayşe din değiştirmeyi kabul eder, Fransızca ve Hristiyanlık öğretileri üzerine dersler alır. Ayşe'nin dini sorgulamaları, başrahip ile diyalogları tek tek aktarılır. Din değişimi veya seçimi kişisel deneyime aittir ve yine kişinin siyasi, sosyal ve mahrem alanına girer. Melek Hanım, Ayşe'nin Katolik olma süreçlerini oldukça detaylı bir şekilde ele alır ve ekler:

Ayesha's renunciation of her ancestral faith was certain, to excite an unprecedented sensation at Constantinople and to drive her father and his fanatical connections to the last degree of fury. Why, it is necessary to explain. . . . That any Turk should abjure Mahometanism under any circumstances, crime but that one of the sacred race of the Prophet should turn infidel and embrace Christianity, was crime double-dyed and unpardonable, deserving ignominy and death in this world, and certain to be visited with exclusion from Paradise in the other. The baptism of Ayesha would be regarded as dishonour to her, as well as disgrace to her father, and her association with European fanatics only aggravated the insult, and crowned the dishonour. If my husband sought revenge only in consequence of my escape with our daughter, religious fanaticism would now intensify his hatred, and we might expect persecution even unto death, and that no means would be neglected to inveigle us once more into his power. (Melek Hanum, 1873, 67-68)⁵

Melek Hanım kendisinden ziyade Ayşe'nin Hıristiyan olmasının Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'yı ne kadar kızdıracağını ve İstanbul çevrelerinde sansasyon yaratacağının bilincindedir, bu sebeple de kızının din değiştirmesini kullanarak eski eşinden bir şekilde intikam alır. Diğer bir deyişle, dinden dönme kadınların namusuyla ilişkilendirilmiş ve yine kadınlar eril şerefın temeli olarak kabul edilmiştir (Dursteler, 2018, s. 105). Melek Hanım da bu "namus kaybının" prototipini temsil eder. Otobiyografisi boyunca iftiraya ve haksızlığa uğradığını iddia eden Melek Hanım'ın; mal varlığı, statüsü, ailesi elinden alınır. Eşinden defalarca kendine ait olan mal varlığını talep etse de müracaatları yanıtsız kalır. Bunun sonucundaysa Melek Hanım öncelikle Batılı okurla, ardından kamuoyuyla paylaştığı öz yaşam öyküsünde yalnızca Mehmed Emin Paşa'yı değil, Doğulu Müslümanları öfkeliendirecek intikam ve başkaldırı anlatısını kurgular. Ayşe'nin seyit yani

⁵ Ayşe'nin atalarına ait olan inancını terk etmesi, İstanbul'da eşi benzeri görülmemiş bir heyecana sebep olacak ve babasını, fanatik bağlantılarını son derece öfkeliendirecekti. Nedenini açıklamak gerekir... Herhangi bir Türkün herhangi bir koşul altında İslam'dan vazgeçmesi bir suçken Peygamber soyundan gelen birinin kâfir olup Hıristiyanlığı benimsemesi çifte ve affedilemez bir suç olarak kabul ediliyor; bu dünyada aşağılanmayı, ölümü hak ediyor ve diğer dünyada cennete alınmamayı kesinlikle beraberinde getiriyordu. Ayşe'nin vaftizi hem kendisine hem de babasına bir utanç olarak addedilecek, Avrupalı fanatiklerle ilişkisi sadece hakareti arttıracak ve aşağılanmayı taçlandıracaktı. Eğer eşim sadece kızımızla kaçışımızdan dolayı intikam arıyorsa dini fanatizm şimdi nefretini daha da şiddetlendirecektir. Bizi ölüme kadar götürebilecek bir zulüm bekleyebiliriz ve [Paşa] bizi bir kez daha gücüyle kandırmak adına hiçbir yöntemden kaçınmayacaktır.

Peygamber soyundan geliyor oluşu, Hristiyan olmasının yankılarını arttıracaktır (s. 68). Judy Long (1999), kadınların gizli yazılarının katarsisin yanı sıra potansiyel intikam anlamları taşıyabildiğini de söyler. Yazılı olanın gücü, kadınların kalemleriyle intikam alma fantezilerinde belirgindir ki bu da genelde kadınlar için resmi olarak yasaklanan bir silahtır. İntikam fantezileri kadınların kamusal ile kişisel yaşamları arasındaki duvarları yıkma ve sırrı açığa çıkarma taktiğiyle başarılı olur (s. 32). Bu sebeple de metinde ayrıntılarıyla aktarılan Ayşe'nin din dersleri, vaftiz sahnesi, Melek Hanım'ın İslam-Hristiyanlık karşıtlığı üzerinden pekiştirdiği intikam güdüsü ve geleneksel kodlara meydan okuması otobiyografisinin hizmet ettiği meselelerden bir başkasıdır. Hedef okur kitlesi göz önünde bulundurularak metnin vefatından dolayı Mehmed Emin Paşa'ya ulaşamayacağı da bir diğer gerçektir.

Melek Hanım'ın öz yaşam hikâyesinde öne çıkan unsurlardan biri de büründüğü kimliklerdir. Bu kimliklerin mekânlara göre değişimi ve davranış kalıpları “3.2. Avrupa’da değişen mekânlar boyunca Melek Hanım” ve “3.3 Batı’yla Doğu arasında benliği yeniden kurmak: Melek Hanım ve kimlikleri” alt başlıklı bölümlerde tartışılacaktır. Ancak burada bahsedilen Melek Hanım'ın *Six Years in Europe*'ta öne çıkardığı benliklerini otobiyografi çerçevesinde nasıl işlediğidir. Örneğin “fedakâr anne” modeli Melek Hanım'ın metninde sık sık tekrar eden bir örüntüdür. Bu bir anlamda okuru manipüle eder. Kitabın son sayfalarında Londra'yı terk edip İtalya'ya gitmek isteyen Melek Hanım, Ayşe'nin olumsuz tepkisiyle karşılaşır. Ayşe Londra'da kalır, Melek Hanım ise tek başına yoluna devam eder. Hiçbir annenin göstermediği kadar fedakârlık yaptığını ama Ayşe'nin yine de onu yalnız bıraktığını iddia eder.

The predominant feeling in my heart that night was of complete abandonment. No mother ever loved daughter with an affection exceeding my own none had sacrificed more for one than had done for her. I had endured the loss of position, property, friends, consideration ; had undergone the

excess of privation, submitted to all kinds of humiliation, to vexations of spirit without end, and for what, at the last ? ingratitude, contempt of reputation, deliberate desertion ! (Melek Hanum, 1873, s. 324)⁶

Melek Hanım, anlatısında kendisini yüce annelik mertebesine yerleştirir. Üstelik hiçbir anne, evladı için onun kadar özverili davranmamıştır (s. 324). Kendisi malını mülkünü, saygınlığını kaybetmiş ve aşağılanmış (s. 324-325). Alıntıda da tüm bunlara ne için katlandığını sorar okuruna. Mağdur bir annedir ve bunları hak etmediğini düşünür. Ancak Melek Hanım'ın göz ardı ettiği nokta, bu yaşadıklarının çoğunun —özellikle başlangıcının— Ayşe'yle bir ilgisi olmadığıdır. İlk kitapta Melek Hanım oğlu Mustafa Cihad'ı sağlıklı bir bebekle değiştirme suçundan ve evinde gerçekleşen cinayetten dolayı sürgüne gönderilir, eşi tarafından boşanır ve muhtaç hâle düşer. Yaşadıklarının kaynağında Ayşe'nin eylemleri bulunmaz, kendisi faildir. Ancak anlatısında kızı yüzünden/için tüm bu talihsizlikleri tecrübe etmiş fedakâr anne rolüne bürünür. Nitekim bunu, okurunda harekete geçirmek istediği duygular açısından yaptığı söylenebilir.

Six Years in Europe, aynı zamanda Melek Hanım'ın kendiyle hesaplaşmasının, yalnızlığını fark etmesinin ve onu intihara götüren sürecin anlatısıdır. Sahip olduğu her şeyi kaybettikten sonra kızının da onu terk edişi Melek Hanım için vurucu darbedir. Otobiyografisinin ilk cildinde cinayete karışma ve bebek değişimi hakkındaki suçlamaları zaten ele almasına rağmen ikinci kitabında da bu olayları kendini aklamaya çalışırcasına tekrar gündeme getirir. Son sayfalara doğru iftiralara uğramış, evsiz ve ailesiz kalmış bir kadının iç hesaplaşmasına evrilir

⁶ O gece kalbimde hâkim olan duygu tam bir terk edilmişlik hissiydi. Hiçbir anne kızına benim duygusallığımı aşan bir sevgiyle bağlanmamıştı ve hiçbiri onun için benim yaptığımdan daha fazla fedakârlık yapmamıştı. Makamın, mülküm, dostların, itibarın kaybına dayanmışım; türlü türlü mahrumiyetin, bitmeyen ruh huzursuzluklarının üstesinden gelmişim ve sonunda ne için? Nankörlük, itibarın küçümsemesi, kasıtlı terk ediliş!

yaşam öyküsü. Hikâye anlatı zamanına doğru yaklaştıkça, Melek Hanım'ın başına gelenleri idrak etmesi, sorgulaması, içindekileri dökmesi için bir aracı hâline gelir.

How came the fact to be known, I had asked myself, and what had brought about such a change in the Pasha's sentiments towards me ? . . . In my greater trouble at the loss of my daughter, I thought little of what was to become of myself. I seemed to need only to be left alone to indulge in the sorrow which was breaking me down, yet which seemed to me a luxury. (Melek Hanım, 1873, s. 327)⁷

Umutsuzluğa ve yalnızlığa kapılan Melek Hanım'ın bu sözleri intihar edeceğinin örtük habercisidir: "I felt that nothing now remained to me that I at all cared to live for" (s. 332).⁸ Melek Hanım kaybedecek hiçbir şeyi kalmadığını söyleyerek aslında mücadele etmekten, hakkını aramaktan vazgeçtiğini ima eder. Ayşe'nin onu bir başına bırakması bardağı taşıran son damla olmuştur. Ancak Melek Hanım'ın esasen ilk eşi Doktor Julius Michael Millingen'den olan iki evladı daha vardır. *Thirty Years in the Harem*'de oğlu Frederick Millingen'den bir defa bahsedilse de kızı Evelyn Millingen her iki metinde de okurun karşısına çıkmaz. Bunun yanı sıra Melek Hanım'ın Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'dan olduğuna yeminler ettiği ve uğruna cinayete karıştığı oğlu Cihad vardır. Fakat yine de Melek Hanım, her şeyini kaybettiğinin altını çizer öz yaşam öyküsünde.

Melek Hanım'ın otobiyografisini yazma niyetini açık ettiği sayfalara geri dönlüğünde zihnindeki okur kitlesinin konumu da anlaşılır. Öncelikle maddi endişelerini gidermek adına öz yaşam öyküsünü kamuya açan yazarın, kitabını yayımladığı yer Avrupa ve ilk aşamada alımlayıcısı Batılı okurdur. Bu sebeple de ilk cildin ismine "harem" vurgusunu ekleyerek Doğu'nun egzotik sırlarını merak eden Batılı kadın/erkek okura hitap eder. Bu bir anlamda satış politikasıdır. Ancak ikinci

⁷ Bu gerçeğin nasıl bilindiğini sorguladım ve Paşa'nın duygularında bana karşı böyle bir değişimi ne getirmişti, diye düşündüm. . . . Kızımın kaybıyla yaşadığım daha büyük sıkıntıda, kendi kaderimin ne olacağını pek düşünmedim. Yalnız bırakılmam gerektiğini hissettim, beni yıkan ancak bana bir lüks gibi görünen acıya sadece kendimi kaptırmam gerektiğini düşündüm.

⁸ Uğruna yaşamayı umursadığım hiçbir şeyin kalmadığını hissettim.

kitapta yani *Six Years in Europe*'ta Melek Hanım'ın hedef kitlesi de göz önünde bulundurarak temkinli bir söylem inşa ettiği göze çarpar. Başına birçok talihsiz olay gelse de Batı'ları genellemekten veya Batı'ya özgü resmi uygulamaları eleştirmekten kaçınır. Eğer tenkit etmesi gerekirse de okurlarından biraz anlayış göstermesini ve kendilerini Melek Hanım'ın yerine koymalarını rica eder. Anlatısını açık ettiği okurun milliyetine, dinine ve geleneksel kodlarına dokunmadan ilerlemeye çalışır. Sonuç olarak Melek Hanım mekânlar ve kimlikleri dahilinde, belirli bir bağlam içerisinde kaleme aldığı öz yaşam öyküsünü deneyimleri, duyguları ve içgörüsü aracılığıyla kurgular. Bu anlatı birden fazla amaca hizmet ederken Melek Hanım'ın değişen ruh durumunun da göstergesidir.

3.2. Avrupa'da değişen mekânlar boyunca Melek Hanım

Sosyal ilişkilerin ürünü olan mekân, kimlik kurulumunda aracı bir etkiye sahiptir (Shields, 1991, s. 57). Bu kurulum süreçleri bireylerin mekândaki deneyimlerine ve zamana dayandığı için kimlikler durağan değil, devamlı inşa içerisinde. Bir mekânın özellikleri, o bölgenin yerlilerinin etnik kökeni, dini, sınıfı, coğrafi alışkanlıkları, kültürel kodları tarafından belirlenir. Mekâna ait bireylerin “var olma biçimleri” ve alışılmış “yapma biçimleri” toplumsal kimliklerini üretir. Dışarıdan gelen öteki ise yabancı olduğu bu mekâna girdiğinde yerleşik kodlara uyum sağlamaya çalışırken var gelen kimliği ile ürettiği yenisi arasında zaman zaman sıkışır.

Osmanlı topraklarında çoklu azınlık kimliğiyle doğduktan sonra Protestan bir İngilizle evlenen, ardından Müslüman bir Türk'ün eşi olup ondan boşanan ve özgürlüğüne kavuşmak için Avrupa'ya sığınan Melek Hanım da mekân ve kimlik değişimleri bakımından oldukça zor süreçlerden geçer. Avrupa'da yaşadığı altı yıl

içinde Melek Hanım'ın Atina, Paris, Bretonya, Viyana, Roma, Lyon, Brüksel, Londra ve tekrar Paris arasındaki kesintisiz mekân değişimleri; bulunduğu yerin yerleşik kurallarına uyum sağlama, aidiyet kurma, alışkanlıklarından vazgeçme gibi mücadelelerden kaynaklanan benlik çatışmalarına sebep olmuştur. “Batı” kavramı, tez boyunca Melek Hanım'ın bulunduğu Avrupa coğrafyasındaki kentleri ifade etme amacıyla kullanılacaktır. Bu bölümde Melek Hanım'ın yer değiştirdiği Avrupa şehirleri ve buralarda deneyimlediği sosyo-kültürel çevre bağlamında yeni otoriteyle (Batı'nın kuralları, düzeni ve uygulamaları) baş etme yöntemleri, çoklu kimlikleri, dönüşen davranış kalıpları ve bu değişimlerin öz yaşam öyküsünü oluşturan söylemine nasıl yansıdığı tartışılacaktır.

3.2.1. Atina

Melek Hanım'ın özgürlük nidaları ile açılan *Six Years in Europe* metninin ilk sahnesinin mekânı *America* adlı gemidir. *America* Ayşe, Cihad ve Melek Hanım'ı Batı'ya taşıyacak ve hayatlarında yeni bir sayfa açmalarını sağlayacak bir araçtır. *Thirty Years in the Harem*'in son satırlarında Avrupalı hanımların kılığına girerek bu gemiye binme imkânı bulan ailenin en büyük korkusu kimliklerinin ortaya çıkıp Osmanlı topraklarına geri gönderilmeleridir. Bu açılış sahnesinde mekân Batı'ya giden bir gemidir, bu sebeple de ilgi çekmemek için mekânın kurallarına uymak, yeni kimliklere bürünmek gerekir. Kaçış planları için Batılı hanımların kılık ve kıyafetlerini taklit ederek Doğulu kimliklerinden uzaklaşmaya gayret eden Melek Hanım ve Ayşe, peçelerini çıkarır. Bu Ayşe için başlı başına yeni bir tecrübedir, peçesiz olmayı garipser. Oysaki Melek Hanım için peçeden kurtulmak özgürlüğün metaforudur. Peçeyi kaldırarak havayı soluyabilmek, gökyüzüne bakabilmek kısacası dünyayı “görme” eylemi üzerinden deneyimlemek; baskıcı bir otoriteden kaçışın

temsilidir. Ancak kılık değiştirmelere rağmen Ayşe Doğulu görünümüyle —iri gözleri, uzun siyah kirpikleri, oval simetrik yüzü— gemideki diğer hanımların ilgisinden kaçamaz. Her ne kadar uyum sağlamak adına  abalasalar da bu durum Ayşe'nin yaşayacağı yeni mekâna tam olarak uyum sağlayamayacağının habercisidir. Melek Hanım ve Ayşe için Avrupa'ya gidişin ilk evresi bile hem mekân hem de kimlik açısından değişimleri, çatışmaları ve zıtlığı gösterir.

America'nın ilk durağı Pire'dir. Melek Hanım burada bir saat kaldıklarını ifade etse de bu mekâna dair Doğulu kimliğinden kopmadan üstten bakan ve sınıfsal yargılarda bulunur.

It [Piraeus] is a much frequented summer bathing-place, but its general aspect disappointed me. The dwellings and the public buildings presented no striking characteristics, and the inhabitants appeared to me to be of a low type, were offensively unclean in person, and uncouth in manner. (Melek Hanım, 1873, s. 11)⁹

Daha  nce Avrupa'da yaşamış olan anlatıcı Pire sakinlerini kaba ve kirli bulur. Bir saat içerisinde Batı'daki ilk durağına elit Melek Hanım'ın yaptığı değerlendirme pekâlâ olumsuzdur.

Pire'de geçirilen bir saatin sonunda Melek Hanım ve ailesi araba ile Atina'ya gider. Yolculukları dar ve bakımsız yollardan geçerek ilerlese de keyifleri yerindedir çünkü özgürlüğe bir adım daha yaklaşmışlardır. Atina'ya vardıklarında kralın sarayının tam karşısındaki Grande Bretagne Otel'e yerleştiklerinde kendi isimleriyle kaydolurlar, oysaki Kıbrıs doğumlu olan kocası bürokratik kimliği dışında da Atina'da tanınmaktadır. Melek Hanım ve ailesi, Doğulu kimlikleri işşa olunca Avrupa'ya varış haberleri gazetelere yayılır ve şehrin ilgi odağı hâline gelir (s. 14). şehrin  ne çıkan şahsiyetleri ziyaretlerine gelir. Bunların arasında Türk

⁹ Pire, yazın çokça ziyaret edilen bir deniz mekânı olmasına rağmen genel görünümü beni hayal kırıklığına uğrattı. Konutlar ve kamu binaları göze çarpan özelliklere sahip değildi ve yerliler benim için düşük bir kaliteye sahipti; kişisel hijyen konusunda rahatsız edici derecede temizlikten yoksundular ve davranışları da kaba görünüyordu.

büyükelçisinin kâtibi, Fotiare Bey de vardır. Ancak Melek Hanım Rum kökenli bu beyi nazikçe reddeder çünkü Türk hizmetindeki hiçbir Yunan’a güvenilmeyeceğini iddia ederek ona herhangi bir bilgi vermekten kaçınır (s. 17).

Melek Hanım’ın Yunanlılar hakkındaki görüşleri detaylandırılarak devam eder. Ayşe ile birlikte Atina’nın çeşitli yerlerini gezer, alışveriş yapar ve arkadaş edinirler. Ancak dükkân ve tezgâh sahiplerinin satışa sundukları herhangi bir ürünü üç dört katına satmalarını acıyla tecrübe ettiklerini ve bu acınası cehalet içinde paranın değerini Ayşe ve kendisinin bilmediğini belirtir Melek Hanım. Erkek kadın karışık bir alanda, bilfiil satıcıyla muhatap olarak paranın idaresini daha önce tecrübe etmemiş olan bu kadınlar için Batı’nın mekânı yepyeni pratikleri de yanında getirir. Kandırmayı pekâlâ bilen Melek Hanım için kandırılmak ağır bir darbedir ve Yunanlılar hakkındaki eleştirilerine Doğu’nun gelenek ve görenekleri üzerinden referans vererek başlar:

We were not long in ascertaining that hospitality does not figure amongst the national characteristics. In Turkey, to entertain is the rule. We found our Greek lady-acquaintances ready enough, even eager, to accept all kinds of courtesies at our hands, when they visited us ; but they never favoured us in a similar way. The fact pride lay at the root of their apparent churlish selfishness. In their case, the stomach suffers for the back. Their homes are not for strangers to see. Everything sacrificed to outward show. A lady wearing gorgeous attire, and resplendent with jewels, shrinks from exposing the misery of the domestic interior, often squalid to the last degree. This absence of hospitality struck us painfully, for in Turkey even the poorest share with the stranger. Indeed, was now prepared to find that in Europe must not expect to meet with hospitality upon the grand scale common in my own country. (Melek Hanım, 1873, s. 18)¹⁰

¹⁰ Hızlıca anladık ki misafirperverlik ulusal özellikleri arasında yer almıyor. Türkiye’de, misafir etmek kuraldır. Yunan bayan tanıdıklarımız, bize ziyarete geldiklerinde her türlü nezaketi kabul etmeye hazır hatta istekliydi ancak aynı şekilde bize karşı aynı nezaketi göstermediler. Bu durumda, küstah bencilliklerinin temelinde gurur yatıyordu. Onların durumunda, mide sırt için acı çeker. Evlerini yabancıların görmesine izin vermezler. Her şey dış görünüş için feda edilir. Muhteşem kıyafetler giyen ve mücevherlerle süslü olan bir hanımefendi, sıklıkla son derece perişan olan iç mekânın sefaletini ortaya koymaktan kaçınır. Bu misafirperverlik eksikliği bize acı verdi çünkü Türkiye’de en fakir olan bile yabancıyla elindekini paylaşır. Aslında, Avrupa’da kendi ülkemde yaygın olan büyük ölçekli misafirperverliği beklememem gerektiği fikrine şimdi hazırdım.

Otuz yıl haremde ve Osmanlı topraklarında yaşamış olan Melek Hanım için misafirperverlik çok önemli bir görgü kuralıdır. Yunan misafirleri onları ziyaret ettiğinde gereken ihtimamı gösterdiklerini belirtirken tam tersi bir durumda hiç de hoş karşılanmamaları, Melek Hanım'ın Doğulu alışkanlıklarının yeni mekânının kültürel kodlarıyla çatışmasının doğal bir sonucudur. Doğu'da yüksek sınıflara ait kadınlar hayatlarını haremderinde geçirmek zorunda olduklarından hanelerine ve geleneklerine bağlı olarak misafirlerine oldukça iyi bakarlar. Bu sınıfa ait kadınların çarşı pazara çıkamayıp dış dünyayla kurdukları iletişimi asgaride tutmak zorunda kalmaları, yaşadıkları mekân üzerine titremelerine ve Doğu'nun var gelen misafirperverlik alışkanlıklarını benimsemelerine sebep olmuştur. Türkler arasında en fakir olanın bile yabancıyla elindekini paylaşması ile kıyafetleri ve mücevherleriyle göz kamaştıran Yunanlı hanımefendilerin bakımsız ev içi sefaleti arasındaki zıtlık, Melek Hanım'ın Doğulu kimliğinin aşamadığı durumlardan biridir (s. 18). Evdekini gittiği yere tercih etme hâlinin yanında Melek Hanım'ın sınıfsal bakışının da açıklayıcısıdır bu sahne.

Bu alıntıda en ilgi çekici söylemlerden biri ise Melek Hanım'ın daimî eleştirdiği ve aceleyle kaçtığı Osmanlı Devleti'nden “benim ülkem” şeklinde bahsetmesidir. Otobiyografilerinin her ikisinde de çeşitli kimlikler arasında gelgit yaşayan ve hiçbir kimliğe tam olarak tutunamayan anlatıcının ilk ve son kez sahiplendiği mekân Osmanlı topraklarıdır. Melek Hanım gittiği yerde benimsediği davranış kalıplarını bulamayınca orasıyla aidiyet kuramaz. Bu da Avrupa'daki altı yıllık deneyiminin getireceği yalnızlığın habercisidir. “At any rate, the prospect of being shut out from any kind of domestic intimacy with Greek female society had its influence in deciding me to make no prolonged stay where we were” (s. 18).¹¹ Bu

¹¹ Her durumda, Yunan kadın toplumuyla her türlü ev içi samimiyetten dışlanma olasılığı, bulunduğumuz yerde uzun süre kalmamaya karar vermemde etkili oldu.

kültürel farklılık Melek Hanım'ı o kadar etkilemiştir ki Atina'dan ayrılmaya karar verir. Doğu'dan kaçtıktan sonra ona kucak açacak yeni bir mekân, samimiyet ve dostluk arayan Melek Hanım, peki bunu Avrupa'nın diğer ülke ve şehirlerinde bulabilecek midir?

3.2.2. Paris

Paris, Melek Hanım'ın Atina deneyiminden sonra umut aradığı yerdir. Pire ve Marsilya üzerinden Paris'e geçer. Babasının Fransız kökeninden dolayı Fransa hükümetinin kendisine yardım edeceğini düşünür. Özellikle eşi Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Melek Hanım'a yıllık sabit bir gelir vermesinde ya da kızının ve kendisinin sahip olduğu mal varlığının geri alınmasında Fransız hükümetinin dostane müdahalelerine güvenir. Ancak beklentileri pek de karşılanmaz. Alışveriş yapmayı ve para idaresini bilmeyen Melek Hanım ve çocukları, kıyafetler ve eşyalar için harcama yaptıkları için ceplerinde kalan son iki frank ile Atina'dan ayrılır. Atina'dan Marsilya'ya oradan da Paris'e geçiş planı yaptıklarında yolculuk için paraları kalmamıştır. Atina'daki Fransız konsolosu, Marsilya'daki meslektaşlarına ve kralın mabeyincisine Melek Hanımların durumlarını anlatan belge niteliğinde bir mektup verir. Melek Hanım, Marsilya'ya ulaştıklarında belgelerinin, kimliğinin ve ait olduğu sınıfının gemi kaptanının yolculuk ücreti konusunda tolerans göstermesine yardımcı olacağını düşünür. Fakat kaptan yine de onlardan yolculuk masraflarını talep eder. Bu sırada kimlikleri ve hikâyeleriyle ilgilenen İtalyan Prensi ile çevirmeni onlara maddi olarak yardımcı olur. Melek Hanım'ın Avrupa macerası boyunca karşılaşacağı en büyük engellerden biri kurallarla işleyen Batılı sistemdir. İsim ve itibar sayesinde

müşkülünü aşabileceğini düşünür fakat burada bu yöntemin işlemediğini tecrübe eder. Doğulunun yaklaşımı ile Batılı yaklaşımın farkı bu örnek üzerinden keskinleşir.

Marsilya'dan trenle Paris'e geçerken bulundukları vagonda Fransız bir aileyle tanışan Melek Hanım ve Ayşe, Paris'e dair hiçbir şey bilmedikleri için yol arkadaşlarının kalacağı otele, Hôtel du Louvre'a yerleşir. Melek Hanım, kaldıkları otelin yüksek sınıfa hitap ettiğini bilmediğini ve bunun sonucunda finansal bir çıkmaz içerisinde kaldığını itiraf eder. Doğu'da haremine kapatılan, dış dünya ile asgari düzeyde iletişim kuran ve ataerki himayesinde hayatlarını sürdüren kadınların hapsedildikleri alandan çıktıklarında karşılaştıkları manzara oldukça çaresizdir. Melek Hanım Fransızca konuşabildiğini belirtse de doğduğu ve büyüdüğü coğrafyadan farklı bir yere uyum sağlamakta zorlanır. Osmanlı haremlerinden dışarı adım atmamış Ayşe'nin peçeden kurtularak daha özgür ve yepyeni bir dünyaya katılmasıysa hem kimlik karmaşasını hem de bocalamayı getirir. "Ayesha was delighted to find herself in so gay a place, and appeared to have not the remotest idea that money could possibly be needed" (s. 33).¹² Yıllarca haremde yaşamış, para idaresini bilmeyen, hizmetçilerle büyüyen Ayşe, Avrupa'ya gidince yeni çevresinden çok etkilenir. Ancak gerçekten paraya ihtiyaçları olabileceğini idrak edemez.

Melek Hanım, masraflarını azaltmak için Dauphin Caddesi'nde bir pansiyona yerleşir. Bâbîâli'nin Fransız büyükelçisi Marki De Moustiers'e başvurarak Fransız hükümetinden korunma ve arabuluculuk talebinde bulunur. Ancak bu talepler reddedilir ve İstanbul'a dönmeleri tavsiye edilir. Bu Melek Hanım'ın için yıkıcı darbedir, Fransız hükümetinden beklediği maddi ve manevi desteği alamaz; üstelik bilmediği bir yerde başının çaresine bakmak zorundadır. Marki De Moustiers'den bu

¹² Ayşe, kendini bu kadar neşeli bir yerde bulduğu için çok mutlu oldu ve paraya ihtiyacının olabileceğine dair en ufak bir fikri yoktu.

haberi getiren görevli, Melek Hanım'ın İstanbul'a dönmeme kararlılığına hayret eder ve sorar:

How will Madame live, without resources, in a city like Paris ? It is true, Mademoiselle's super beauty may serve her in lieu of a dowry, but without a dowry, it is rare for a young girl, however beautiful, to meet with an eligible husband. (Melek Hanum, 1873, s. 40)¹³

Fransız yerlisinin sorguladığı durum, Batılı mekânın dinamiklerini adeta gözler önüne serer. Paris gibi bir yer finansal yeterliliği gerektirir ve Melek Hanım'ın Doğu'da tecrübe ettiği şekilde yardıma ihtiyacı olan kimse öylece merhametli birinin hanesine alınmaz. Nitekim Melek Hanım, *Thirty Years in the Harem*'de belirttiği üzere sürgüne gönderildiği mekânlarda nüfuzlu kimselerin haremlerine sığınmış ve oralarda karşılık beklenmeden misafir edilmiştir. Bu durum, Melek Hanım'ın ayrıcalıklı konumundan ve kimliğinden kaynaklanmış olabilir fakat yine de Doğu-Batı ikililiğini gösterir. Doğu'dan gelen bu alışkanlık Batı'daki yerleşik düzenle çatışır. Görevlinin vurguladığı bir başka mekânsal pratik ise Ayşe'nin çeyizinin olmamasıdır. Uygun bir eş Ayşe'yle güzelliğinden dolayı evlenmek istese bile çeyizi olmadığı için tercih edilmez. Bu da yine, Batılı mekânda gerçekleşen sosyal ilişkilerinin ve geleneklerinin bir tezahürüdür. Gelin olacak kadında yeterli miktarda çeyize sahip olma şartı aranır (Bossen, 1988). Mekân içindeki düzenlemeler, sosyal ilişkilerin ürettiği alışkanlıklardan soyutlanamaz.

Finansal sıkıntılar çeken ve korunma/gözetilme ihtiyacı duyan Melek Hanım'ın bir sonraki adımı, kızı ve kendisinin din değiştirerek Hristiyanlığı kabul etmesidir. Avrupa ekseriyetle Hristiyan'dır ve Hristiyanlığın kurallarından, örf ve adetlerinden kopmadan siyasal, sosyal ve ekonomik temayülleri gerçekleştirir.

Aynı zamanda din; birçok coğrafyada olduğu gibi aitlik, dayanışma ve "biz" olma

¹³ Madam, Paris gibi bir şehirde kaynakları olmadan nasıl yaşayacak? Gerçekten de Matmazel'in olağanüstü güzelliği çeyiz yerine geçebilir ancak çeyiz olmadan ne kadar güzel olursa olsun, genç bir kızın uygun bir eşle karşılaşması nadirdir.

hâlinin sosyo-kültürel birleştiricisidir. Bu da mekân ile davranışın karşılıklı olarak birbirine bağımlı ilişkisini meydana getirir (Ardener,1981, s. 12). Melek Hanım da Ayşe'yle birlikte öteki olmaktan kurtulup toplum tarafından kabul görmek ve onaylanmak için mekâna uyumlu bir kimlik yaratımına başvurur. Paris'te geçirdikleri bir ayın sonunda Prenses Davidoff ve Matmazel Monroi adlı rahibeler Melek Hanım ve Ayşe'yi ziyarete gelir. Hikâyelerini dinledikten sonra zor durumda kalan bu aileye Hristiyan olduktan sonra Fransız hükümetinin yardımlarını esirgemeyeceği sözü verilir. Melek Hanım, mekânın toplumsal inşasına uyum sağlayarak ötekinin sınırından ayrılır ve çıkarları için yine mekânın gerektirdiği davranış kalıplarına sarılır. Ayşe'nin vaftiz töreni 8 Mayıs 1867'de Paris, Sèvres Caddesi'ndeki herkese açık olmayan şapelde sessizce gerçekleştirilir. Ayşe'nin yeni ismi artık Maria Isabella'dır (s. 76).

Ayşe'nin vaftizinin ardından Melek Hanım ve ailesi için gerçekten de yardım kapıları açılır, din adeta pazarlık malzemesine dönüşür. Kaldıkları pansiyonun üç bin beş yüz franklık ödemesi Prenses Davidoff tarafından karşılanır, Faubourg St. German'e taşınırlar, onları destekleyen ve yardım eden hanımlarla vakit geçirirler. Melek Hanım, bir yandan eski eşi Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Ayşe ve kendisinin sahip olduğu mal varlığını geri vermesi için uğraşsa da yardımlar ancak bir noktaya kadar yeterli olduğu için tekrar maddi sıkıntılar yaşamaya başlar (BOA MVL. 160/19, BOA A.} AMKT.NZD. 127/31). Ayşe'nin vaftizini gerçekleştiren ve artık yakın bir ahabları olan Rahip Boré, çözüm olarak Arcueil'deki Hayırsever Hanımlar Manastırı'na anne kızı yerleştirmeyi teklif eder. Ancak Ayşe manastırda kalmamak için direnir çünkü manastırın haremdeki tecrit deneyimine benzeyeceğini düşünür. Nitekim harem ve manastır deneyimleri benzeşse de Melek Hanım'ın bu iki mekân karşısındaki tutumu çok farklıdır. Çaresiz ve muhtaç bir pozisyonda manastıra

sığınmak zorunda kalan Melek Hanım ile Ayşe, yeni meskenlerinin kurallarına uyum sağlamak zorundadır. Genişlikten ve rahattan oldukça uzak bir odada, mütevazı bir perhizle geçen üç aylık manastır macerası başlar.

Our life was extremely monotonous, as might be expected, and our diet of the very plainest. *Café au lait* and dry bread in the morning. At noon, soup —as a rule very meagre indeed— dish of meat and one of vegetables, with half a pint of extra ordinary wine. The supper could be eaten without the remotest risk of nightmare. At first, the rations were absolutely insufficient, but my remonstrances led to an augmentation. The meagre days and fasts were over numerous, and honestly kept. On these occasions the flesh was unquestionably mortified, the corresponding benefit I consider doubtful. The religious exercises, in only the most essential of which we were expected to join, came in perpetual succession, and suggested rather forcibly the possibility of an excess of a good thing having its disadvantages. I know I shall be condemned as irreverent for saying so, but I am recording my true impressions. (Melek Hanım, 1873, s. 93)¹⁴

Melek Hanım Hristiyan ve Batılı okurun onu kınayacağını bile bile onlara yatacak yer ve yiyecek veren manastır düzenini eleştirir, memnuniyetsizliğini belli eder.

Ancak manastıra muhtaç olma hâlini değiştirecek bir girişimde bulunmaz. Başka bir deyişle, gelir elde etmek ya da temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çalışmaz.

Thirty Years in the Harem'de lüks içinde yaşayan, insanları kandıran, ataerkiyi yerle bir eden Melek Hanım'ın iktidarının yıkılışını temsil eder *Six Years in Europe*.

Doğu'da hırslı ve hilekâr bir otorite yaratarak benimsediği kimliği, sosyal ilişkilerin ve toplumsal kodların ürettiği Batılı mekânın dinamikleri tarafından tahrip edilir.

Manastırda oruçları tutup dini törenlere istemeseler de katılmak zorunda kalırlar.

Hatta Melek Hanım alıntıda da belirtildiği gibi ibadetlerin amaçlarını sorgular.

Hristiyan kimliğe bürünmüş olsalar da mekânın yerleşik kurallarından kaçamazlar.

¹⁴ Hayatımız beklendiği gibi son derece monotondu ve öğünler son derece basitti. Sabahları sütlü kahve ve sade ekmek. Öğlen, genellikle oldukça yetersiz bir çorba —kural olarak gerçekten yetersiz— et yemeği ve sebze yemeği, yanında çeyrek litre sıradan şarap. Akşam yemeği kâbus riski olmadan yenilebilirdi. İlk başlarda, paylaşılan yiyecekler kesinlikle yetersizdi ancak itirazlarım artışa yol açtı. Oruç ve açlık günleri çok fazlaydı ve dürüstçe tutuldu. Bu durumlarda beden açıkça küçük düşürülürdü, buna karşılık gelen faydayı ise şüpheli buluyorum. Sadece en temel olanına katılmamız beklenen dini törenler sürekli ardı ardına geliyor ve aşırı bir şeyin dezavantajları olabileceğini oldukça etkileyici bir şekilde akla getiriyordu. Bunu söylemekle saygısız olarak kınanacağımı biliyorum ancak gerçek izlenimlerimi kaydediyorum.

Çünkü Melek Hanım burada gücü elinde bulundurmayan yoksul bir Doğulu konumundadır. Bu düzene itaat etmeye mecburdur ve bu yüzden olanlar karşısında pasif kalır. Fakat Ayşe manastır hayatından bıkar ve kaçmakla annesini tehdit eder. Tekrardan dört duvar arasına hapsedilmek haremde doğup büyüyen Ayşe'nin özgürlük tecrübesini kesintiye uğratar. Doğu-Batı ayrımı inşa edilirken benzer bir mekânsal kısıtlama deneyimi yaşanır.

That the mere consciousness of not being confined within the four dead walls of a convent; of not being restricted to eat, drink, sleep, rise, and pray by the clock, should be to her [Ayşe] a supreme pleasure, may appear a paradox to many, yet not wholly so to those who will take the pains to consider what her life had been. Her wild, impulsive, restless nature, so much like what mine was at her age, rebelled against restraint of any kind ; and her long sojourn within the precincts of the harem, had been one protracted, continuous contradiction of her intense longing for perfect freedom over her own actions. (Melek Hanım, 1873, s. 106)¹⁵

3.2.3. Bretonya

Manastırdan ayrılıp İslı Caddesi'nde yeni bir eve yerleşen Melek Hanım ve Ayşe bir sabah, önceden İstanbul'da tüccarlık yapmış ama başarılı olamayıp Paris'e geri dönmüş Sayd Acha isimli bir adamdan mektup alır. Altmış yaşlarında ve hâlâ fakir olan bu tüccarın Türk Büyükelçiliği gizli servisinde bir casus olarak çalıştığını o zamanlar bilemediğini ekler Melek Hanım. Sayd Acha birkaç ziyaretinden sonra son derece zengin, Bretonya'nın en iyi soyundan gelen bir arkadaşıyla Melek Hanımları tanıştırmak ister. Otuz üç yaşlarındaki uzun boylu, hoş yüzlü, kibar tavırlı Jean-Marie Questel; Batı toplumunun iki yüzlülüğüne ve moda yaşamına alışmamış

¹⁵ Sadece bir manastırın dört duvarı içinde kısıtlanmamak, yemek yemek, içmek, uyumak, kalkmak ve ibadet etmek için saatlere bağlı olmamak, onun [Ayşe] için üstün bir zevk olması birçok insan için bir tür paradoks gibi görünebilir ancak hayatının nasıl olduğunu düşünmek için çaba sarf edenler için tamamen öyle değildir. Vahşi, dürtüsel, huzursuz doğası; benim onun yaşındayken sahip olduğum gibi, her türlü kısıtlamaya karşı isyan etti ve harem sınırları içinde uzun süreli konaklaması kendi eylemleri üzerinde mükemmel bir özgürlük özlemine sürekli bir tezatlık oluşturdu.

Doğulu saf bir kadınla evlenmek ister: Bu kadın da tabii ki Ayşe'dir (Melek Hanım, 1873, s. 109). Üstelik Questel, çok varlıklı olduğu için Ayşe'den çeyiz de istemez. Oysaki çeyiz, genelde karışık ve tabakalı toplumda ortaya çıkan Avrupa ve Asya'da yoğunlaşmış çok önemli sayılan mekânsal bir pratiktir. Çeyiz nakit para veya miras kalmış arazi şeklinde damada verilebilir, amaç gelinin ailesinin maddi yeterliliğini ispatlamaktır ve bu Avrupa'da oldukça önemsenen bir gelenektir (Bossen, 1988). Questel'in bu teklifi, çevrelerinden borç alarak yaşamaya çalışan Melek Hanım ve Ayşe için büyük bir fırsattır. Ancak Ayşe teklifi reddeder. Annesinin ısrarları, çektikleri sefaletin son bulması umudu ve Questel'in huzurlu, sükûnet içinde bir yaşam sözü Ayşe'yi ikna eder (Melek Hanım, 1873, 128).

Melek Hanım bu evliliği kazanç ve karşılıklı çıkar için yapılan bir sözleşme olarak görür ve Fransa'daki birçok evlilikten farklı olmadığını öne sürerek durumu mantıklı bir zemine oturtmaya çalışır (s. 112). Neticede bu kadınlar Paris'te parasız kalmış, Fransa'dan beklediği desteği alamamış ve sahip oldukları mal varlıklarına el konulmuş zavallı kimselerdir. Melek Hanım kendisini bu şekilde gerekçelendirir ve kızının evliliğinden “proje” diye bahseder. Yine de Melek Hanım müstakbel damadının sahip olduğu şatoyu, mülkleri, çiftliği görmek ister ve Bretonya'daki şato için yola çıkarlar. Hizmetçilerle dolu zarif döşenmiş bu ev, kurulmuş sofralar ve kendilerine gösterilen ihtimam Melek Hanım'ı memnun eder. Böylece mekânın fiziksel ihtişamına ve sınıfsal statüsüne aldanan Ayşe ile Questel'in evliliği kesinleşmiş olur.

22 Ocak 1868'de Ayşe ve Questel'in nikâhı Protestan St. James Kilisesi tarafından kıyılır (s. 133). Melek Hanım kızıyla birlikte Bretonya'ya yerleşir ancak hiçbir şey planladığı şekilde gitmez. Questel'in şatodan başka mülkü yoktur, Melek Hanımları ikna etmek için borçlar alıp hizmetçiler tutmuştur. Bu evliliği yapmasının

sebebiyse Ayşe'yi İstanbul'a geri götürmesi şartıyla Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın vereceği iki yüz bin franktır. Tüm bunları şatonun çevresinde yaptığı planlı araştırmalar sonucunda öğrenen Melek Hanım, kandırıldığını itiraf eder.

We had been duped, it was true ; but she [Ayşe] had at least a protector, bound to provide for her and for me ; and this was preferable to a fitful life of plenty and poverty ; to alternations of hope and despair. Her husband must now take the necessary steps for the recovery of her property, which, once obtained, would suffice for all. (Melek Hanım, 1873, s. 149)¹⁶

Ömrünü haremelerde insanları aldatarak geçiren Melek Hanım, bu kez kandırıldığını kabullense de krizi fırsata çevirme niyetindedir. Sonuçta Questel, Ayşe'nin mal varlığını geri almada yardım ederse herkesin çıkarları korunacaktır. Ancak mekânda nüfuz oluşturmak isteyen kayınvalide ile damat arasında otorite çatışmaları başlar. Yaşadığı yerde iktidarını ilan etmeye alışık olan ve gücü genelde elinde bulunduran Melek Hanım'ın karşısında mekânın gerçek sahibi vardır. Her ne kadar Doğu'da erkek egemen topluma bile örtük müktedir biçiminde hükmetmeyi başarsa da Batı'da otoritesini sağlayamaz. Melek Hanım, mekânsal otoriteye karşı geldikçe Questel'in iktidarına çarpar. Bir seferinde Questel, Ayşe ve Melek Hanım'ın dışarı çıkma talebini reddeder ve açıkça kayınvalidesine meydan okur: “Your mother has been exciting you to rebel against my authority — to defy it in fact” (s. 153).¹⁷

Mekân sosyal ilişkilerin ürünüdür ve pratikleri dolayısıyla bireylerin kimliklerini inşa eder (Lefebvre, 2014). Mekânı deneyimleyen bireylerse kültürel, sosyal, ekonomik ve politik etmenlerle meydana gelen bu karmaşık yapının pratiklerini, sahip oldukları kimliklere entegre etmek zorunda kalır. Doğu'daki otorite sahibi ve karar mekanizması, Osmanlı eliti Melek Hanım kimliği sekteye uğrar. Çünkü Questel erkek otorite, uzamın ilk sahibi olarak mekânın gücünü

¹⁶ Gerçekten de kandırılmıştık ancak en azından onun [Ayşe] ve benim geçimimizi sağlamakla yükümlü olan bir koruyucusu vardı ve bu, bolluk ve yoksulluk arasında düzensiz bir hayata veya birbirini izleyen umut ve umutsuzluk değişimlerine tercih edilebilirdi. Şimdi kocası, malının geri alınması için gerekli adımları atmalıydı, bir kez elde edildiğinde herkes için yeterli olacaktı.

¹⁷ Annen seni otoriteye karşı isyana teşvik etti -meydan okumaya kadar gitmek için aslında.

sembolize eder. Melek Hanım ile damadı arasındaki iktidar kavgası gün geçtikçe şiddetlenir. Questel'i harcamalarından dolayı uyaran ve ona birkaç tavsiye veren Melek Hanım sert bir tepkiyle karşılaşır. Questel kinayeli bir tavırla cevap verir:

As it seems I cannot be master in my own house, I may as well relinquish the future direction of it into Madame's hands. From tomorrow, Madame is free to act as she pleases. Has Madame anything mere to say to me ? (Melek Hanum, 1873, s. 163)¹⁸

Borçlar ve ekonomik yetersizliklerden dolayı hizmetçilerini, uşağını evden göndermeye mecbur kalır Questel. Ardından hastalanmasıyla da Melek Hanım'a yeni evinde birçok kimlik yüklenir. Kâhya, hizmetçi, çamaşırcı, aşçı, hemşire ve hatta bahçıvan olarak şatoda çalışır. Doğulu gelenekler içinde yüksek sınıftan bir kadının yeni hayatı adeta bir kimlik yitimidir. Bu sebeple de şatoda gerilim tırmanır. Tüm bunların ertesinde Questel'in Ayşe'yi Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'dan para almak için İstanbul'a götürmek istemesi yeni bir çatışmayı başlatır ve Questel her şeyi itiraf eder.

“ And what should I care, pray, Madame, for the divorced wife of a Turk ? . . . Then, turning to his wife, he continued ; “ I have no money for such as you, Madame. Do you think I married you for your beauty ? Bah ! ” . . . “ Yes, Madame, for your money I married you, not for your beauty ! ” . . . “ But your father is a Minister ! He is rich. He wants you back in Constantinople, and what, you don't know he has offered a reward of two hundred thousand francs to whoever shall deliver you up to him, that he may cherish and take care of you ! Yes, Madame, and I—I will take you to him, and get that money ! ” (Melek Hanum, 1873, 171-172)¹⁹

Questel'in gerçek niyeti ve itirafı Melek Hanım'ın yenilgisini kesinleştirir.

Doğu'daki sürgün hayatından kaçıp yeni bir başlangıç yapma hayalleri resmi olarak darbe almıştır. Batı'da düzen Melek Hanım'ın alıştığı biçimde işlemez, yeni mekânın

¹⁸ Kendi evimin efendisi olamayacağım gibi görünüyor, o halde gelecekteki yönetimimi Madam'ın ellerine bırakabilirim. Yarından itibaren, Madam istediği gibi hareket etmekte özgürdür. Madam'ın bana daha fazla söyleyecek bir şeyi var mı?

¹⁹ “Ve ben neyi umursamalıyım, lütfen söyleyin, Madam, bir Türk'ün boşanmış karısını mı?... Sonra, eşine dönerek devam etti: “Böyle kadınlar için param yok, Madam. Sizce, sizinle güzelliğiniz için mi evlendim? Ha!” . . . “Evet, Madam, paranız için sizi evlendim, güzelliğiniz için değil!” . . . “Ama babanız nazır! Zengin. Sizi İstanbul'a geri istiyor ve bilmiyor musunuz, sizi ona teslim edecek kişiye size değer verip bakması için iki yüz bin frank ödül teklif ettiğini! Evet, Madam ve ben—ben sizi ona götüreceğim ve o parayı alacağım!”

kendine has mutlak kuralları vardır. Melek Hanım, mekânın dinamiklerini kendi lehine çeviremeyeceğini anlayarak Ayşe'yi ardında bırakır ve Paris'e geri döner.

3.2.4. Viyana ve Roma

Melek Hanım Bretonya'dan Paris'e döndüğünde eski eşinin elinde bulunan kendine ait mal varlığını geri alabilmek için çalışmalarda bulunur. Çabaları hâlâ bir sonuca varmadığı için damadı Questel'in önerisi üzerine Viyana'ya giderek oradaki Türk büyükelçisi İbrahim Haydar Efendi'yi ziyaret etmeye karar verir.²⁰ Haydar Efendi'nin eski bir dostu olduğunu ekleyen Melek Hanım, damadının verdiği elli frankla Viyana'ya gider. Haydar Efendi, İstanbul'dakilerin çok kızgın olduğunu, herhangi bir yardım beklememesi gerektiğini ve Ayşe'nin evliliğinin de kızgınlıklarını körüklediğini söyler. Questel para göndermediği için Melek Hanım on beş gün Viyana'da konaklamak zorunda kalır. Haydar Efendi'den beş yüz frank alarak otel ücretini öder ve Paris'e geri döner. Paris'te Prenses Davidoff'un kalacak yer vermesi ile komşularının onu sofralarına davet etmesi Melek Hanım'ın değişken mekânlar içinde yardıma muhtaç ve yalnız konumunun kritik örneklerindendir. Doğu'da kendisini evine alan ve karşılığında hiçbir şey beklemeyen aileleri bile stratejik planlarının birer piyonu hâline getiren Melek Hanım'ın, Batı'daki düşkünlüğünün, mekânının ve mekândaki kimlikleri üreten sosyal norm farklılıklarının ispatı niteliğindedir.

Bu talihsiz yolculuktan günler sonra Questel, Fuad Paşa'nın Roma'da olduğunu ve onunla görüşürse servetini geri alabileceğini ifade eden bir mektup gönderir. Melek Hanım Viyana'daki nahoş deneyiminden sonra bu öneriyi reddeder. Ancak Questel, Ayşe'yi öne sürerek Melek Hanım'ı manipüle eder. Tekrardan yola

²⁰ *Six Years in Europe*'ta Haida Efendi ismiyle geçen şahsın 1865-1870 yılları arasında Viyana büyükelçiliği yapan İbrahim Haydar Efendi olduğu tahmin edilmektedir.

çıkan Melek Hanım Cenova'ya ulaştığında polisler tarafından pasaportu istenir ve böyle bir belgesi bulunmadığı için gitmesine izin verilmez. Melek Hanım bu “absürt” belgesi olmadığı için yaşadıklarını, uygulamayı ve kuralları eleştirir.

Perhaps no more striking illustration of the inutility of the passport-system, as a police regulation, could be furnished than my own case in the present instance exhibits. [. . .] Such facts suggest the inquiry why these “ other means ” are not made use of to the benefit of the genuine traveller ; and why to carry out a system admitted to be inoperative the latter must be subjected to the annoyances, delays, and other minor nuisances, which the non-possession of that acknowledged useless and absurd document, a passport, entails. (Melek Hanım, 1873, s. 196-197)²¹

Avrupa, talimatların sıkı sıkıya takip edildiği ve sosyal ilişkilerin kurallara tabi olarak üretildiği mekândır. Hiyerarşide kurallar yukardan aşağı doğru gelir ve her bir basamak bu kuralların yürütülmesinden sorumludur. Böylece mekânın kuralları orada yaşayanların davranış kalıplarına da yön verir. Melek Hanım'ın —birkaç kez sürgünden kaçtığı, ülke değiştirdiği düşünüldüğünde— Doğu'da bu tip hüküm ve uygulamalarla karşılaşmadığı, çıkarları için bu durumu yadsıdığı iddia edilebilir. Ancak Melek Hanım bu kez kendi yöntemlerine başvurarak Türk Konsolosluğuna Osmanlı topraklarında yaşayan bir Ermeni gibi müracaat eder. Yetkililere kendisinin olmayan ama Ermeni olduğuna emin olduğu bir isim verir ve bu gecikmenin maddi olarak onu sarsacağını belirtip konsolosluktan yüz frank alarak yoluna devam eder. Melek Hanım, Fuad Paşa'yla görüşükten sonra umudunu yeniden kaybeder. Fuad Paşa; Hayder Efendi'den farklı bir şey söylemez, Avrupa'ya kaçışları ülkede bir skandal yaratmış, üstelik Ayşe'nin Hristiyan oluşu tüm Türkleri kızdırmıştır (s. 202).

²¹ Belki de pasaport sisteminin polis düzenlemesi olarak ne kadar faydasız olduğuna dair benim durumumun örneğinden daha çarpıcı bir örnek ortaya konulamaz. . . . Bu gibi gerçekler, neden bu “diğer yöntemlerin” gerçek yolcunun yararına kullanılmadığı sorusunu akla getirir ve neden işe yaramadığı kabul edilen bir sistemi uygulamak için pasaport olarak bilinen bu gereksiz ve saçma belgenin sahip olunmaması nedeniyle seyahat edenlerin rahatsızlıklara, gecikmelere ve diğer küçük rahatsızlıklara maruz bırakıldığını sorgular.

Roma'dan eli boş ayrılan Melek Hanım, dönüş yolu için Nice'e giden bir vapura biner. Ancak şiddetli yağmur, dalgalı deniz ve kalabalığın içinde fenalık geçirir. Nice'e ulaştığında kıyafetlerini, eşyalarını ve nakit parasını koyduğu iki adet çantası kaybolmuştur. Melek Hanım, birçok açıdan yoksun duruma düşünce soluğu Türk Konsoloslukunda alır, durumunu anlatır fakat yalnızca İstanbul'a dönen yolcular için maddi yardımda bulunabilecekleri cevabıyla oradan ayrılır. Yaşadıklarından sonra ancak Marsilya'ya geçebilmek için nakdi destek alabilmiştir. Marsilya üzerinden Lyon'a, yeğeninin yanına gitmeye karar verir ve böylece Marsilya serüveni başlar. Konsolosluktan aldığı son parayla Marsilya'ya ulaşan Melek Hanım, bu kez St. Vincent de Paul Manastırı'na gider ve başrahibeye müracaat ederek yardım ister. Ancak rahibe, La Grande Miséricorde Manastırı'na gitmesi gerektiğini söylediğinde Melek Hanım hayal kırıklığıyla oradan ayrılır. Rahibenin yönlendirmesi üzerine La Grande Miséricorde'e doğru yola çıkar, başvurusu reddedilir ve oteline geri döner. Çabalamaktan vazgeçmeyen Melek Hanım, bu sefer de Marsilya piskoposunun kapısını çalar. Piskopos bir not yazarak bunu, daha önce gittiği La Grande Miséricorde'in başrahibesine götürmesini söyler. Oradan oraya savrulmak zorunda kalan Melek Hanım, notu uzattığında başrahibenin nahoş ifadesinden notun aleyhine olduğu kanısına varır. Başrahibe, çekmecesinden çıkardığı üç frankı heybetle uzattığında Melek Hanım şaşkınlığını gizleyemez ve bunu açık eder.

[I] gave utterance to my feelings without reserve, and in plain, honest language. Sister Josephine made no reply to my severe strictures upon the meanness of the Bishop's procedure, and on her own lack of feeling, further than an observation to the effect that she had no control over Monseigneur's charities, and was not herself in a position to supply the wants of such persons as myself. For my own part, I was in none to refuse a gift, how small soever. I told her so, and that I therefore accepted hers, but that I sincerely

pitied those persons whose necessities drove them to lay her charity under contribution, and so quitted her. (Melek Hanum, 1873, 213)²²

Melek Hanım, Batı'nın mekânsal kurallarını tecrübe ederken uygulamaların bir düzen ve tertip içinde sürdürülmesini bir türlü kabul etmez, bu yüzden de alışık olduğu Doğu norm ve geleneklerini Batı'da arar. Melek Hanım'ın sürekli olarak konsolosluklardan ve dini kurumlardan yardım istemesi ancak karşılık bulamaması, Doğu'da başvurduğu kimselerin denetimsizliğiyle Batı'daki kurumsallığın çatışmasının bir kanıtıdır. Melek Hanım'ın Avrupa'da bulunduğu şehirlerin ortak noktası, kişilerin inisiyatif almadan görevlerini ifa etmesi ve hiyerarşinin dikey olarak işlemesidir. Çaresiz bir kadın, başına gelen talihsizlikleri anlatmasına rağmen başrahibe kişisel bir karar alıp yardımda bulunmaz. Ancak hiyerarşinin üst basamağından emir geldiğinde (piskopostan gelen not) uygulamaya geçilir. Kurumlar kişilere bağlı kalmadan yürütme işini sürdürür, bu da Batı'nın yerleşmiş mekân kodlarından biridir. Diğer yandan Doğu'da çaldığı hiçbir kapıdan geri dönmeyen Melek Hanım için bu mekânın koşulları hâlâ çok yenidir.

Bavullarını kaybettiği için parasız kalan Melek Hanım, umduğu yardımları da bulamayınca yüzüğünü ve saatini satarak otel ücretini öder; Lyon'a, yeğeninin yanına doğru yola çıkar. Fakat yeğeninin üç ay önce eşiyle beraber İstanbul'a gittiğini öğrenir. Melek Hanım aç, yorgun, ümidini kaybetmiş bir hâldedir (s. 215). Kendine kalacak bir yer ararken yaşlı bir kadınla karşılaşır, ona durumunu anlattıktan sonra geceyi kadının evinde geçirmeye karar verir. Ancak ertesi gün ev sahibi ücret olarak iki frank talep ettiğinde Melek Hanım'ın cebinde yalnızca bir frank vardır. Ev

²² Hislerime engel olmadan ve açık, dürüst bir dil kullanarak düşüncelerimi ifade ettim. Rahibe Josephine, piskoposun tutumunun mesnetsizliği ve kendi duygusuzluğu üzerine yaptığım sert eleştirilere karşı sessiz kaldı. Tek yanıtı, Monsenyör'ün yardımseverliklerinde kontrolü olmadığı yönündeki gözlemi ve kendisinin de benim gibi kişilerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir konumda olmadığıydı. Kendi açımdan, ne kadar küçük olursa olsun herhangi bir hediye reddedemeyecek durumdaydım. Ona, bunu söyledim ve dolayısıyla onun hediyesini kabul ettiğimi ancak kendi ihtiyaçlarından dolayı onun yardımına başvuran kişilere içtenlikle acıdığımı belirttim ve ondan ayrıldım.

sahibine borçlanarak oradan ayrılmak zorunda kalır. Her ne kadar yaşlı kadın Melek Hanım’a manastıra gitmesini ve oradan yardım istemesini söylese de yakın zamanda manastırda yaşadıkları zihninde taze olduğundan Melek Hanım bu öneriye yanaşmaz.

Lyon’da ikinci akşamını neredeyse sokakta geçirmek üzereyken muhtaç kimseleri tedavi etmek için kurulan bir hastaneye sığınmaya karar verir Melek Hanım. Dermansız ve aç olduğu için hastaneye kabul edilir ve altmış kişilik bir koğuştaki kendisine bir yatak verilir. Yemek saati geldiğinde açlıktan kıvranan Melek Hanım’a yemek verilmez. Bir hemşireye sebebini sorduğunda, tesisin kuralları gereği önce doktorun hastayı görmesi gerektiği söylenir (s. 222). O akşam kurallar gereği yemek yiyemese de Melek Hanım hastanede kaldığı üç gecede temel ihtiyaçlarını karşılar. Bir vazgeçmeme ve direnme hâli vardır. Neticede buna göre de kendine bir şekilde yol bulur. Bu tecrübelerin ardından Melek Hanım arkadaşlarının gönderdiği parayla tekrar Paris’e döner.

3.2.5. Pire, Messina, Korfu, Trieste

Questel’in Bretonya’daki mülkünü satıp İtalya’ya, Messina’ya yerleşme fikri Melek Hanım için yeni bir yolculuk anlamına gelir. Arkadaşları gitmemesi yönünde telkinde bulunurken Melek Hanım kızını Messina’ya yerleştirip geleceğini söyler (Melek Hanım, 1873, s. 231). Questel, Ayşe ve Melek Hanım Paris’ten yola çıkar ancak Questel’in bavulunun olmaması Melek Hanım’ı şüphelendirir. Sebebini sorduğunda ise bagajların Bretonya’dan direkt Messina’ya gönderileceğini öğrenir. Ancak Questel yolda fikir değiştirerek Atina’ya gitmesi gerektiğini ve Atina mı yoksa Messina’ya mı yerleşeceklerine karar vereceğini belirtir. Bu nedenle Pire’de bir aydan uzun bir süre geçirirler. Ancak Questel’in niyetini açık etmesiyle üçlü

arasındaki gerilim tırmanır. Questel Ayşe'yi İstanbul'a, babasına götürmek istediğini açıkça dile getirir, Ayşe'nin itirazlarına tehdit ve şiddetle karşılık verir. Questel, Ayşe'nin kararlılığından yılsa da amacından geri dönmez. Bu kez çantaların direkt İstanbul'a gittiğini söyleyerek İstanbul'a doğru yola çıkar. Maksudı Ayşe'den aldığı vekaletle Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'dan kızının haklarını talep etmektir. Tüm bu gelişmelerin ardından Questel, anne kıza Pire'de kalacak yeni bir yer temin eder.

Banliyödeki böceklerle dolu, yağmur alan bu sefil ev; bir zamanlar en gösterişli evlerde yaşayan Melek Hanım ve Ayşe için bir başka darbedir.

If Monsieur Questel had purposely sought for us an abode where the extremes of penury and wretchedness were to be brought home to our apprehension in their most repulsive form, he could not have made a better selection. The house itself lay open to the thirty-two winds of heaven ; neither doors nor windows closed, and the rain trickled down upon us on every side from the eaves. A cane-bottomed square couch and a straw palliasse did duty for one bed my own Ayesha being somewhat better accommodated. The scanty furniture was in the last stage of decrepitude and rickets, and as for the crockery, scarcely a piece was whole, and each owned a different origin. (Melek Hanım, 1873, 244)²³

Yoksul ve yetersiz bu ev, Melek Hanım'ın yıllar içinde geldiği noktayı simgeler.

Senelerce erki tekelinde bulunduran Doğulu kadın, olduğu sınıftan geriye düşmüş ve muhtaç duruma gelmiştir. Nitekim damadıyla arasındaki otorite mücadelesini kaybetmiş, kızının çıkarları için sessizleşmiştir. Bu aşamalı ancak istikrarlı düşüş hâli Pire'deki bu evin bünyesinde adeta temsil edilir. Diğer yandan Melek Hanım ve Ayşe, Yunan halkı tarafından olumsuz karşılanır. Atina'ya ayak bastığında Yunan yetkililerin yardım tekliflerini reddettikleri için sosyal çevreleri onlarla görüşmekten

²³ Eğer Mösyö Questel, en aşağılık ve sefil halleriyle yoksulluk ve sefaletin uç noktalarının bize en çirkin şekilde hissettirileceği bir konutu kasıtlı olarak aramış olsaydı, daha iyi bir seçim yapamazdı. Ev, cennetin otuz iki rüzgârının etkisine açık bir şekilde yerleştirilmişti, ne kapılar ne de pencereler kapalıydı ve çatıdan üzerimize yağmur damlaları akıyordu. Kamış minderli kare bir koltuk ve saman bir şilte benim yatağımın yerini tutuyordu, Ayşe'm ise biraz daha iyi koşullarda konaklamaktaydı. Kısıtlı mobilya son derece yıpranmış ve hastalıklı bir durumdaydı; çanak çömlek eşyaları içinde neredeyse hiç bütün parça kalmamıştı, her biri farklı bir kökene sahipti.

kaçınır. Peşlerine takılan Pire'deki Türklerse onlara isim takarak, küfrederek, “gavur” diyerek sözlü tacizde bulunur (s. 250). Anne ve kızı bu kez Pire'den ayrılıp Viyana'ya, Türk büyükelçisi Haydar Efendi'ye gitmek üzere yola çıkar.

Melek Hanım, Mehmet Emin Âli Paşa'ya ulaşip yardım istemek adına onun himayesindeki Viyana büyükelçisi Haydar Efendi'ye başvurma kararı alır. Viyana masraflarını karşılaması adına Haydar Efendi'ye Korfu'daki Türk Konsoloslğundan telgraf çeker. Hızlıca cevap gelir ve meblağ ödenir. Yunan olan görevli, üstünün bu yanıtına şaşırıp uygunsuzluğunu farkında olsa da sessiz kalır (s. 265). Çünkü kurallar dahilinde hareket eden Batılılar, şahsi meselelerine hizmet eden pratiklerden kaçınır. Viyana'ya vardıklarında Haydar Efendi'nin arabası ve uşağı Melek Hanım ile Ayşe'yi istasyondan alarak bir otele yerleştirir. Haydar Efendi; Melek Hanım'ı Ayşe'nin yanında görmekten memnun olmaz. Melek Hanım, Mehmet Emin Âli Paşa'nın desteğine olan ihtiyaçlarını tekrar ettiğinde Haydar Efendi bunun hiç gerekli olmadığını, kendisinin onları Avrupa'da koruyabileceğini öne sürer. Bu iyiliğin bedeli ise Ayşe'nin kendisiyle evlenmesidir. Diğer taraftan Haydar Efendi'nin iddiasına göre Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa eğer Ayşe'nin kendi ırkından ve dininden biriyle evlendiğini görürse onu tekrar kızı olarak kabul edecektir. Melek Hanım; Haydar Efendi'nin onlara Viyana'da, İstanbul'da davranacağı şekilde davrandığını belirtir. İki mekân arasındaki toplumsal cinsiyet normlarını pekâlâ bilerek bu Doğulu muamelenin kaynağını masaya yatırır.

In making this proposition, Haida²⁴ Effendi who had a wife at Constantinople whom I knew had not the remotest idea he was outraging us. He treated us in Vienna as he would have treated us in Constantinople. His notions of the social relations between the sexes were strictly Oriental, and as in our country such an offer could be made and accepted without impropriety. I must candidly confess our sense of delicacy was not so much shocked by it as it ought to have been, and as it no doubt would have been, but for our Eastern

²⁴ Metinde geçen özel isimlerin okunuş şekilleriyle yazılması, hikâyenin dikte edildiğine dair izler olarak değerlendirilebilir.

education and habits : a striking illustration of the demoralizing tendency of Turkish institutions. (Melek Hanım, 1873, s. 269)²⁵

Alıntıdan hareketle Melek Hanım'ın aitlik kurduğu ve “bizim ülkemiz” diyerek bahsettiği yer, terk ettiği ve genelde eleştirdiği Doğu'dur. Altı yıl içinde Avrupa'da oradan oraya sürüklenen Melek Hanım için Batı henüz bir “yuva” olamamış ve Batı'yla mensubiyet kuramamıştır. Diğer yandan Viyana ile İstanbul arasındaki sosyal, kültürel ve toplumsal farkları bilmektedir, şaşırdığı durum Haydar Efendi'nin Doğulu kimliğinin uygunsuz teklifi değil, bu teklifi Viyana'da yapmasıdır. Çünkü mekân sosyal ilişkilerin üretiminden meydana gelir ancak Haydar Efendi'nin sosyal ilişkilere yaklaşımı tamamen Doğu'nun temayüllerine dayanır. Sonuç olarak mekân pratiklerinde bir çatışma yaşanır. Ayşe'nin evlilik teklifini nazıkçe reddetmesinin ardından Haydar Efendi'den beş yüz frank alarak Paris'e geri dönmek üzere yola çıkarlar.

3.2.6. Brüksel, Londra ve Paris

1870'te Fransa-Prusya Savaşı ilan edildiğinde Paris'te bulunan Melek Hanım ve Ayşe güvenlikleri için Brüksel'e gitmeye karar verir. Paris'i uzunca bir süre mesken tutan Melek Hanım'ın savaşa dair görüşleri oldukça eleştireldir. Savaşı Prusya imparatorunun başlattığına inanılsa da Melek Hanım karşı görüştedir. Fransız toplumunun coşkulu savaş yanlısı gösterileri ve fanatikliği bu harbin doğal sebebidir. Savaş karşıtı olanları Prusyalı ya da ajan olarak yaftalayan halk, toplumun nabzını yükselten hareketlerle harp arzusunu alevlendirerek bu düşüncüyü popülerleştirir.

²⁵ İstanbul'da bir eşi olduğunu bildiğim Haydar Efendi'nin bu teklifi yaparken bizi kızdırdığına dair en ufak bir fikri yoktu. Bize Viyana'da, İstanbul'da davranacağı gibi davrandı. Cinsler arasındaki sosyal ilişkiler konusundaki fikirleri kesinlikle Doğuluydu ve ülkemizde olduğu gibi, uygunsuz bir şekilde böyle bir teklifte bulunulabilir ve kabul edilebilirdi. Açık yüreklilikle itiraf etmeliyim ki incelik duygumuz, olması gerektiği ve şüphesiz olacağından çok Doğulu eğitimimiz ve alışkanlıklarımız tarafından sarsıldı: Türk kurumlarının moral bozucu eğiliminin çarpıcı bir örneği.

Üstelik bu popülerliği yaratanlar, hiçbir şekilde savaştan zarar görmeyecek kimselerdir (Melek Hanım, 1873, s. 299-300).

Avrupa içi yolculukları talihsizliklerle sonuçlanan Melek Hanım bu kez Brüksel'e doğru ilerlerken yeni bir problemin içine düşer. Brüksel'e giderken Valenciennes'de mola veren anne kız, Melek Hanım'ın bir şal ile beline tutturduğu mektup, belge ve eşyalarının yere dökülmesinin ardından casus olmakla suçlanarak tutuklanır. Mahkemeye çıkarılırlar, Melek Hanım net bir Fransızcayla yazılmış Haydar Efendi'yle olan mektupların incelenmesini ister. Suçsuz bulunarak serbest bırakılırlar. Bu gecikmenin ardından Fransa sınırını geçmek istediklerinde pasaportları sorulur. Pasaportu olmayan ve daha önce de hilelere başvuran Melek Hanım, gerekli belgeleri savaş yüzünden aceleyle terk ettikleri Paris'te bıraktıklarını ifade eder. Ayşe ve Questel'in evlilik cüzdanını göstererek geçiş izni elde eder. Avrupa'da kurallar oldukça sıkıdır, insanların sözlerine değil belgelere güvenilir; böylece mekânın emniyeti kişilerin inisiyatifine bırakılmaz. Savaş döneminin yanı sıra daha önce bahsedilen örneklerde olduğu gibi kurumlar gözetimlerini hükümlere biat ederek sürdürür, kadın olduğu için kimseye iltimas gösterilmez. Melek Hanım ise hâlâ Doğu'nun esnekliğinden kopmadan Batı'da hayatta kalmaya çalışır.

Ayşe ve Melek Hanım, Brüksel'de bir süre kaldıktan sonra Mösyö Alphonse'un Londra'da ağır derece hastalandığına dair bir mektup alır. Mösyö Decourdemanche Melek Hanım'ın Paris'te kaldığı pansiyonda tanıdığı, öz yaşam öyküsünü yazma fikrini veren kişidir. Alphonse ise Mösyö Decourdemanche'in oğludur, Melek Hanım'ın anılarını dikte etmeye başlamış ancak yarıda bırakmıştır (s. 293). Bu vesileyle tanışan Alphonse ve Ayşe arasında uzun süreli bir mektuplaşma başlar. Melek Hanımlar Brüksel'den Londra'ya, sağlığı tehlikede olan Alphonse'un yanına gider. Ancak Melek Hanım'ın ifadelerine göre asıl neden, Pire'deki Türk

büyükelçisi ve meslektaşları tarafından yinelenen Londra'ya gitme önerisidir. Bu tavsiyeye göre Melek Hanım eğer Londra'daki Türk büyükelçisini, eski eşiyle olan ilişkilerine müdahale etmeye ikna ederse hayatının tekrardan yoluna gireceğini düşünür. Londra'ya vardıklarında vakit kaybetmeden büyükelçinin yanında soluğu alır. Büyükelçi Ayşe'yi gördüğünde gözyaşlarına boğulur ve İstanbul'a geri dönmeleri için onlara yalvarır. Bunun sebebi Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın oldukça hasta ve ölecek olmasıdır. Büyükelçinin önerisi üzerine Ayşe babasına bir mektup yazar ancak herhangi bir cevap gelmez.

Diğer taraftan Melek Hanım'ın otobiyografilerinde nadiren yer verdiği Mustafa Cihad Papalık Devleti'ni savunmaya adanmış tabur görevinden, Venedik'ten geri dönmüş ve Londra yolculuğuna katılmıştır. Paraları azalan Melek Hanım ve ailesi, büyükelçiden de umutları kesilince Alphonse'a ait bir ev alıp odaları kiralama fikrini uygular. Bu sırada Alphonse'un sürekli Türk Büyükelçiliğine gitmesi ve İstanbul'dan haberler getirmesi Melek Hanım'da şüphe uyandırır. Yaşadığı semtte —Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın emrinde çalıştığını iddia ettiği— bir Türk tarafından takip edilmesi bardağı taşıran son damladır. Melek Hanım Londra'da güvensiz hissederek Venedik'teki ilk eşinden olan kızının yanına gitmeye karar verir. Ancak Ayşe bu karara karşı çıkar, annesinin hayali endişeler taşıdığını söyleyerek onunla alay eder.

I communicated my views and intentions to my daughter, not doubting she would be prepared to accompany me anywhere. To my utter amazement she replied to the reasons I gave her for taking this step, by ridiculing me for entertaining apprehensions purely imaginary, and by stating that if I went away she should remain. I remonstrated with her upon the impropriety of her course, and pointed out the result. She retorted that she was quite old enough to take care of herself, and people might comment upon her conduct as they pleased. In a word, a scene too painful to my feelings to describe resulted from this conversation. She was obdurate, and turned a deaf ear to reason. (Melek Hanım, 1873, s. 323)²⁶

²⁶ Bana her yerde eşlik etmeye hazır olacağından şüphe duymadan kızıma görüşlerimi ve niyetlerimi ilettim. Bu adımı atması için ona gösterdiğim gerekçelere, tamamen hayali endişeler taşıdığım için

Melek Hanım, altı yıllık Avrupa deneyiminde en ağır mağlubiyeti Londra’da alır. Batı’ya özgürlük hayalleriyle gelmiş, muhtaç bir hâlde çalmadığı kapı kalmamıştır. Fakat yanında her zaman Ayşe ona destek olmuştur. Londra’daysa Ayşe artık başkaldırır, Melek Hanım’ın kararlarının nesnesi olmaktan bıkar ve kendine bakabilecek yaşta annesinden ayrılmaya hazır hisseder. Doğu’daki mutlak iktidar yaşamından sonra Melek Hanım, Avrupa’da mağdur pozisyona düşse de elinde otoritesini tanıyan Ayşe ve annelik kimliği vardır. Ayşe’nin Alphonse’la kalması, iktidara meydana okuması Batı’nın farklı mekânlarında sürekli hırpalanan Melek Hanım için son darbedir.

Daha önce Venedik’teki kızının yanına gideceğini belirtse de Melek Hanım, kitabın son bölümünde Londra’dan ayrılıp arkadaşının yanına geri döndüğünü söyler. Böylelikle Melek Hanım’ın Paris’te olduğu anlamı çıkarılabilir. Burada, hayal kırıklıkları, pişmanlıkları ve geçmişleriyle bir hesaplaşmaya girdiğinde Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa’nın ölüm haberini ve Ayşe’nin Alphonse ile evlendiğini öğrenir. Yeni gelişmelerle sarsılan Melek Hanım kitabının son sayfalarına esasen intiharının emarelerini bırakır.

This was the last blow. The cup was full. Husband, daughter, wealth, position, prospects, gone ! I turned sick ! Hope died within me : smitten out of my heart suddenly, at once, by this final stroke. The bitterness of the hour was aggravated by the thought that my enemies had at length triumphed, and were rejoicing over my defeat. I felt that nothing now remained to me that I at all cared to live for. (Melek Hanım, 1873, s. 332)²⁷

benimle alay ederek ve gidersem kalacağını söyleyerek beni şaşırtarak cevap verdi. Onu gidişatının uygunsuzluğu konusunda azarladım ve ona sonucu gösterdim. Kendi başının çaresine bakabilecek yaşta olduğunu ve insanların davranışları hakkında istedikleri gibi yorum yapabileceklerini söyledi. Tek kelimeyle, bu konuşmadan tarif edilemeyecek kadar acı verici bir sahne çıktı. İnatçıydı ve mantığa kulak tıkamıştı.

²⁷ Bu son darbeydi. Bardak dolmuştu. Eş, kız, servet, konum, gelecek, hepsi gitmişti! Midem bulandı! Umudum öldü: bu son darbeye aniden, bir anda umudum kalbimden sökülerek yok olmuştu. Zamanın acısı, düşmanlarımın sonunda zafer kazandığını ve yenilgi üzerine sevinçle coştüğünü düşünerek daha da şiddetlendi. Artık yaşamaya değer bir şey kalmadığını hissettim.

3.3 Batı’yla Doğu arasında benliği yeniden kurmak: Melek Hanım ve kimlikleri

Kimlik; etnik köken, ırk, cinsiyet, sınıf, din gibi genelleyici aidiyet etiketleriyle ilişkilendiriliyor olsa da zaman, mekân ve deneyimden ayrı düşünülemez. Özne, çevresindeki topluma yani sosyal ilişkilere göre kendini tanımlamayarak benlik inşasını durmaksızın sürdürür. Bu durum, cemaat fikrini geliştirir ve cemaat içinde peyda olan aidiyet duygusunu pekiştirir. İnsanlar ve yerler arasındaki aidiyet duygusu, bireyler tarafından desteklenen toplulukların kimliği istikrarlı bir zemine oturttukları süreçlerle ilişkilidir. Böylece kolektif kimlik özne tarafından benimsendiğinde bireyler cemaat içinde destek ve kabul görür. Bu yeni kimlik, benlik inşasında yer alan etiketlerden yalnızca biridir. Zaman, mekân ve koşullar öznenin doğumundan itibaren kimlik deneyimini belirleyen unsurlardır.

Melek Hanım otobiyografilerinde dönemler, yerler, şartlar değiştiğinde kimi zaman yeni kimlikler kazanır kimi zamansa onları terk eder. *Thirty Years in the Harem*’de Melek Hanım’ın anlatı mekânı Doğu’dur, zamanı doğumundan başlayan otuz yıllık geçmişidir ve şartları sosyo-ekonomik olarak son derece iyidir. Bu sebeple anlatısında edindiği kimlikler bu etmenlerden bağımsız düşünülemez. *Six Years in Europe*’taysa okurun karşısına bambaşka bir Melek Hanım çıkar. Bu kez anlatı mekânı Batı, zamanı ömrünün son altı yılı, ekonomik ve siyasal durumuysa oldukça güçsüzdür. Aynı zamanda tekrar din değiştirmiş dönme bir kadındır. Melek Hanım sığındığı Avrupa’da yaygın olan dini, kültürel, sosyal kalıplara uymaya çalışsa da — nitekim bunu bulunduğu toplumla aidiyet kurmak için yapar— Doğulu geçmişinden ve elli üç yıllık kimliklerinden kopamaz. Bu bölümde Melek Hanım’ın *Six Years in Europe*’ta edindiği ve okuruna empoze etmek istediği kimlikleri anlatısında kaydettiği zaman, mekân ve imkânlar dahilinde tartışılacaktır.

3.3.1. Doğulu Müslüman'dan Batılı Hristiyan'a: Melek Hanım

Rum bir anne ile Ermeni-Fransız bir babanın çocuğu olan Melek Hanım, Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa ile evlendiğinde Müslüman olur. Otobiyografisinde direkt olarak İslam'ı kabul ettiğinden bahsetmese de Müslüman kadınlar gibi peçe takar, dini törenlere katılır. Diğer yandan İslam dininde Müslüman bir erkeğin gayrimüslim bir kadınla evlenmesi helal, tam tersi durum Müslüman kadınlar için haram kılınmıştır (Özel, 1996). Ancak Doğu'dan kaçış, Melek Hanım'ın üzerindeki dini zorunlulukları kaldırmış ve aynı zamanda yeni kimlikleri pekiştirmiştir. Melek Hanım Osmanlı topraklarından, eski eşinden Batı'ya kaçtığında Avrupalı kılığa ve kimliğe sığınır. Menfaat kaygılarıyla Hristiyan iken Müslüman olan Melek Hanım, eşinden ayrıldıktan sonra Avrupa'ya göçtüğünde bu kez Hristiyan olur. İstanbul'da yeğenin; Ayşe, Cihad ve kendisi için ayarladığı Avrupalı kıyafetleri giyerek *America* adlı gemiye bindiklerinde tanınmadan seyahat etmeyi başarırlar. Bunun sebebi, yeni bir kisve altında Batılı kimliğin fiziksel görünümüne bürünmeleridir. Bu kimlik geçişi Ayşe'nin ve Melek Hanım'ın hoşuna gider. Peçeyi bir daha takmamak üzere çıkardıklarında nefes almaya başlarlar. Peçe ile özgürlük ilişkisi oryantalist söylemin temel malzemesidir. Bu klişeye göre kadınları kısıtlayan, örten, sınırlayan, yasak hâline getiren geleneksel Doğulu kıyafetin parçası peçe, hürriyet düşmanıdır.

How thrilling was the sensation of freedom ! To be free to move whither we liked unveiled to breathe the air unveiled to gaze at the sun, at the sky, at all the bright beauties of nature at objects fast receding from view, but with which our eyes were so familiar ! (Melek Hanım, 1873, s. 6)²⁸

Bu “nefes alma” metaforu aynı zamanda Melek Hanım ile Ayşe'nin eski kimlikleriyle olan bağın kopuşunu sembolize eder. Peçe, Doğu'ya aittir, bu sebeple Batı'ya yani özgürlüğe doğru yol alırken İslam'ın izleri de silinir.

²⁸ Özgürlük hissi ne kadar heyecan vericiydi! İstedığımız yere özgürce hareket etmek, örtüsüz bir şekilde havayı solumak, güneşe, gökyüzüne, doğanın tüm parlak güzelliklerine, görüşümüzden hızla uzaklaşan ama gözlerimizin aşına olduğu nesnelere bakmak!

Nitekim Melek Hanım, Batılı okuruna peçe dayatması ve bu uygulamanın yanlışlığı hakkında oryantalist bilgiler verir. Melek Hanım’a göre peçe; Doğulu gelenek, ön yargı, inanç, hurafe hangi adla anılırsa anılsın bir kadının erkek önünde yüzünü örtmesini despotça emreder (s. 6). Bu, oryantalistlerin peçe konusundaki genel kanısıdır esasen. Sıcak ve bunaltıcı havalarda bile yüzünü örtmek zorunda kalan kadınlar, Peygamber’in buyruğunu yerine getirir. Melek Hanım bu ön bilgiyi verdikten sonra peçenin insan doğasına aykırı olduğunu belirterek Peygamber’in büyük bir hata yaptığını söyler.

May be permitted to add, that as against human nature feminine human nature at any rate consider Mahomet made grand mistake in this matter of prohibiting a woman to be unveiled in presence of the opposite sex. I am sorry to avow but cannot help, as woman, ranging myself on the side of human nature against Mahomet. He himself has said “ There only one God, and Mahomet His Prophet. ” Now, God conceived human nature before he created man wherefore human nature dates before Mahomet. I must, therefore, believe first in human nature. If the teaching of Mahomet contrary thereto, so much the worse for the Prophet. (Melek Hanım, 1873, s. 7)²⁹

Melek Hanım ve ailesi Paris’e vardığında Fransız hükümetinden ya da Türk Konsolosluklarından beklediği yardım ve korumayı göremez. Fransız toplumunda kabul görmek ve sosyal çevreleriyle bir aidiyet kurmak adına Hristiyanlığa geri dönerken Ayşe’nin de din değiştirmesini sağlar. Bu seferki din değişimi de toplumsal cinsiyetten ayrı olarak düşünülemez. Doğu’dan Avrupa’ya kaçan, muhtaç ve Müslüman kadınlara Avrupa toplumu tarafından şefkatle kucak açılmayacağı aşikardır. Melek Hanım da dolayısıyla stratejik bir hamleyle kaderinin etkin faili

²⁹ İzin verilirse eklemek istiyorum ki insan doğasına karşı -en azından kadın insan doğasına karşı- Muhammed’in karşı cinsin huzurunda bir kadının başörtüsünü açmasını yasaklama konusunda büyük bir hata yaptığı düşünülebilir. Kusura bakmayın ancak kadın olarak Muhammed’e karşı insan doğasının tarafında yer aldığımı söylemekten başka bir şey yapamam. Kendisi “Tek bir Tanrı vardır ve Muhammed O’nun Peygamberidir.” demiştir. Şimdi, Tanrı insanı yaratmadan önce insan doğasını tasarlamıştır, bu yüzden insan doğası Muhammed’den önceye dayanır. Dolayısıyla, öncelikle insan doğasına inanmalıyım. Eğer Muhammed’in öğretileri buna aykırıysa, o zaman Peygamber için ne kadar kötü.

olarak yeniden din değiştirir. Ayşe'nin Roman Katoliği olma sürecinde vaftizine ve dini eğitimine n ayak olan Başrahip Borç ve rahibeler Melek Hanım'ın hikâyesini coşkuyla dinler. Rahibeler için bu romantik öyküde Doğulu bir isme sahip Ayşe'nin atalarının dininden vazgeçip Hristiyanlığı kabul etmesi, icat edilmiş bu batıl inançtan dönmesi akıl almaz derecede ilginçtir (s. 51). Melek Hanım'ın Ayşe'le birlikte din değiştirme girişimi, kendisinin içinde bulunduğu cemaatle aidiyet kurma çabası ve onaylanma ihtiyacından kaynaklanan, teolojik değil, politik bir kimlik inşasıdır esasen. Müslüman ve Doğulu "teki" olmaktansa Hristiyan ve Batılı "biz" kimliği Melek Hanım ve ailesine yeni kapıları aralayacaktır. Bunun yanında Ayşe'nin Hristiyan oluşu onun iyi bir koca bulmasının önemli bir şartıdır (s. 25). Nitekim yle de olur, Ayşe'nin vaftizinden sonra Maria Isabella kimliğini alması ailenin yeni sosyal çevresi tarafından korunup kollanması ve Ayşe'nin evlenmesiyle sonuçlanır. Kaldıkları pansiyonun borcu ödenir, manastırda oda tahsis edilir ve bu altı yıl boyunca maddi olarak desteklenirler.

Diğer yandan Ayşe, haremde kafesinden çıkmış, kısıtlamalardan, tekdüze hayatından kurtulmuş ve kendini cennette bulmuştur (s. 24). Çok hızlı bir benlik dönüşümüne ve mekânsal, kültürel, sosyal değişime maruz kalan yirmi bir yaşındaki Ayşe afallar. Melek Hanım bu durumu öfkeli bir biçimde Doğu'nun geleneksel kodlarını ve İşlam'ı suçlayarak açıklar. Anlatı zamanından geçmişe dönerek otobiyografisini yazan Hristiyan Melek Hanım, Batılı okurun hâlihazırda doğruluğuna inandığı oryantalist fikirleri kuvvetlendirir. Ayşe'nin cehaleti haremde yetiştirilmesinden, Doğulu zihniyetten ve İşlam'dan kaynaklanır (s. 69). Bu oryantalist kimlik söylemi, otobiyografik metinler yayımlandığı zaman Batılı hedef okurun alışık olduğu ve onu tatmin edecek niteliktedir. Hristiyanlık için Hz. İşa'nın önemi nasılsa Müslümanlar için de Hz. Muhammed'in ehemmiyeti aynı

varsayıldığından Şarkiyatçı söylemini bu düşmanca kurgulanan ikilik, rakip stratejisi üzerinden yaratır (Said, 2017, 70). Böylece iki karşıtlık arasında Batı'nın Hristiyanlığı yüceltilerek bir din hiyerarşisi icat edilir. Melek Hanım ise Ayşe'nin Hristiyan olma süreçlerinden bahsederken İslam inancını tenkit ederek söylemini genişletir.

[She was] [b]rought up in the seclusion of the Harem, in the densest ignorance ; surrounded by influences of the most demoralizing and debasing kind ; having no ideas of morality save those taught in the Koran; fanatically attached to the creed founded by her ancestor ; regarding men as the absolute masters of creation, and women as mere creatures born to be subject to them in all things her instructors were as surprised to find her such a child in experience, as she was herself astonished to discover, that as a woman, she had a value in this world, that as a member of the human family, she had in God a common Father, in Christ a common Saviour, and in Heaven a, common inheritance. (Melek Hanım, 1873, s. 69)³⁰

Melek Hanım kızının Hristiyanlıkla aydınlandığını düşünse de Ayşe için süreç daha farklı işler. Ayşe, Başrahip Boré'ye neden Kur'an'a inandığını bilmediğini, sadece inanması söylendiği için Müslüman olduğunu anlatır. Bu sebeple onun için bir şey değişmediğini, yalnızca inandığı kitabın isminin Kur'an yerine İncil olduğunu söyler (s. 71). Aslında Ayşe bir inanç sorgulamasına düşer ve dinlerin dogmatikliğini fark eder. Bu Melek Hanım'ın tasarısındaki gibi feyiz yüklü bir dönüşüm değildir. Ayşe sadece inandığı sandığı şeyin isimlerinin değiştiğini kabul eder. 1867'nin Mayıs ayında Ayşe, Maria Isabella ismini alarak vaftiz edilir.

Yeni kimliklerin getirisi de farklı olur. Başrahip dostları ve yeni çevreleri sayesinde Arcueil'de Convent of the Ladies of Charity [Hayırsever Hanımlar Manastırı] tarafından kabul edilirler. Ayşe manastırda kalma fikrine oldukça karşıdır.

³⁰ Haremin izolasyonunda, en yoğun cehalet içinde yetiştirildi, en yoz ve alçaltıcı etkilerle çevriliydi, Kur'an'da öğretilenler dışında ahlaka dair hiçbir fikri yoktu, ataları tarafından kurulan inanca fanatik bir bağlılık duyuyordu; erkekleri yaratılışın mutlak efendileri, kadınları ise sadece itaat etmeleri gereken yaratıklar olarak görüyordu. Onu pratikte böyle bir çocuk olarak bulan eğitimcileri şaşkınlıkla karşıladı; kendisi de kadın olarak bu dünyada bir değere sahip olduğunu, insan olarak Tanrı'da ortak bir Baba, Mesih'te ortak bir Kurtarıcı ve Cennet'te ortak bir miras sahibi olduğunu keşfedince şaşkına döndü.

Fakat gidecek yeri ve parası olmayan bu aile için gidecek alternatif bir yer yoktur. Melek Hanım ve Ayşe için tahsis edilen tek sandalyeli, tek yataklı oda beklentilerini karşılamaz. Öğünler çok yetersizdir, sürekli oruç tutmaları gerekir, dini törenlerse sayılamayacak kadar çoktur üstelik başrahibe onları rahatsız etmede oldukça ısrarcıdır (s. 93). Manastırda geçirdikleri üç ayın katlanılamaz olduğunu ve Ayşe'yle oturup eski günlerdeki lüks yaşamlarını yâd ettiklerini söyler Melek Hanım. Ayşe'nin haremde kurtulmuşken manastırda kendini tekrardan hapiste ve kısıtlanmış hissettiğini öne sürer. Parası ve kalacak yeri olmayan Melek Hanım'ın minnetten uzak ve nahoş tavrı bilhassa muhatabı Hristiyan okuyucuyu öfkeliendireceğinden kendini garantiye almak adına bazı açıklamalarda bulunur. Bu, esasen Hristiyan kimliğini korumak ve suçlamalardan arınmak adına başvurduğu bir stratejidir.

In narrating our experiences in the convent, it must be understood that I record, with regret, any incidents which were disagreeable, and only because it is essential to the continuity of this history, that I should do so. I am grateful for all benefits received, but I feel that sentiments of gratitude ought not to cause me to conceal circumstances which influenced my course of action, notwithstanding that the revelation may not, in all cases, be flattering to individuals. (Melek Hanım, 1873, 92)³¹

Oryantalist yaklaşımıyla Doğu'yu sürekli kötüleyen Melek Hanım, Batılı ve Hristiyan kimliğine sarılsa da anlatısının bazı bölümlerinde “dil sürçmesi” yaşar. Kimlik ve aidiyet noktasında sorunlar yaşayan, “biz” dilini yalnızca Ayşe ve kendisinden bahsetmek için kullanan anlatıcı kitabın kimi yerlerinde Doğu'yu sahiplenir. Örneğin Atina'da kaldıkları zaman Yunan ahabplarının misafirperver olmamasından yakınır Melek Hanım. Doğu'da gördüğü nezaketi Atina'da bulamadığı için hayal kırıklığına uğrar. Tam bu sırada kendi ülkesindeki

³¹ Manastırdaki deneyimlerimizi anlatırken hoş olmayan olayları üzümlere kaydettiğimi ve sadece bu tarihçenin sürekliliği için bunu yapmam gerektiğini anlayabilmek önemlidir. Bu açıklama bazı durumlarda bireyleri pohpohlamayacak olsa bile istifade ettiğim tüm iyilikler için minnettarım ancak minnet duygularının eylemlerimi etkileyen koşulları saklamamam konusunda beni engellememesi gerektiğini düşünüyorum.

misafirperverliği Avrupa'dan da beklediğini söyler. “[. . .] [F]or in Turkey even the poorest share with the stranger. Indeed, was now prepared to find that in Europe must not expect to meet with hospitality upon the grand scale common in my own country” (s. 18).³²

Bu duruma örnek ve ilgi çekici bir başka durum ise anlatı boyunca Melek Hanım'ın, Maria Isabella ismini alan Ayşe'den aynı şekilde “Ayşe” diye bahsetmesidir. İslam'ın batıl ve Hz. Muhammed'in yalancı olduğunu her fırsatta dile getiren Melek Hanım'ın, Ayşe'nin yeni kimliğini benimseyemediği bu noktada öne sürülebilir. Hatta Hz. Muhammed'in eşinin ismi Ayşe olduğu için kızına Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın bu ismi verdiğini söyler Melek Hanım (s. 87-68). Her ne kadar Batı'yla bir aidiyet ilişkisi kurmak istese de Doğulu temayüllerinden ve en önemlisi yerleşik söyleminden kurtulamaz.

Diğer bir örneğe Melek Hanım'ın Başrahip Boré ile tanışmasını anlattığı sayfalardan önce gelir. Melek Hanım başına gelenleri, tecrübelerini ve hayatında geldiği noktayı kaderle açıklamaya çalışır. İradesinin dışında gerçekleşen olaylar kaderin takdirinden kaynaklanır ve bu inanış gittiği birçok ülkede karşısına çıkan bir düsturdur. Melek Hanım bu gerekçelendirmesine “Doğu'da biz kadere inanırız.” sözleriyle başlar.

IN the East we are believers in Destiny. That to which a man is born he will come to. If there be no such tiling as Fate, it is difficult, impossible indeed, to account for the vicissitudes which befall some, and others wholly escape. The end comes through a concatenation of minor events, of which we appreciate the importance only when the consummation is reached. The special Providence in the fall of a sparrow, which Christianity inculcates, is but another form of asserting Destiny, and the belief in it is embodied in more than one proverb in all the nations I have visited. I invite those who call this theory in question to follow up the incidents of my life, and mark how,

³² Türkiye'de en fakir olan kişi bile yabancıyla elindekini paylaşır. Aslında, Avrupa'da kendi ülkemde yaygın olan büyük ölçekli misafirperverliği beklemem gerektiği fikrine şimdi hazırđım.

wholly independently of my will, the force of circumstances has ruled my fate. (Melek Hanum, 1873, 49)³³

Melek Hanım hayatının son altı yılında Batılı Hristiyan kimliğine tutunmuş ve bu kimliğin sağladığı mekânlardaki avantajlarından faydalanmıştır. Ancak otuz yıldan fazlasını geçirdiği Doğu'nun alışkanlıklarından, kültürel kodlarından ve geçmişinden kurtulup tekil, homojen Batılı bir benlik kurulumunu tamamlayamamıştır. Bu sebeple de bulunduğu yerle tam bir aidiyet inşa edememiştir. Zamanla tecrübe ettiği durum, bir tür kimlik çatışmasına dönüşmüş ve belki de Melek Hanım'ın intiharının saiklerinden biri olmuştur.

3.3.2. “Fedakâr bir anne”

Melek Hanım'ın ilk eşi Julius Michael Millingen ile evliliğinden Evelyn isminde bir kızı ve Frederick adında bir oğlu vardır. *Thirty Years in the Harem*'de Melek Hanım'ın iddiasına göre kendisi, eşi tarafından bir anlaşma imzalamaya zorlanmış ve çocuklarını bu sebeple Roma'da, arkasında bırakmıştır. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'yla evlendikten sonra ise Ayşe, Muharrem ve Mustafa Cihad dünyaya gelmiş ancak Muharrem küçük yaşta vefat etmiştir (Melek Hanum, 1872, s. 59). Sonuç olarak Melek Hanım dört çocuk annesidir. *Six Years in Europe*'ta öne çıkardığı, sık sık vurguladığı ve eylemlerinin sebeplerini ilişkilendirdiği kimliği anneliktir. Bu kitapta Frederick'in adı geçmez (*Thirty Years in the Harem*'de Melek Hanım Konya'ya sürüldüğünde okurun karşısına bir karakter olarak çıkar), Evelyn'den ise Melek Hanım Roma'ya, kızının yanına gitmek istediğinde bahsedilir. Ancak Ayşe,

³³ Biz, Doğu'da kaderci bir inanca sahibiz. Bir insanın doğduğu şeye ulaşacağına inanılır. Kader diye bir şey yoksa, bazılarının başına gelen ve bazılarının tamamen kaçtığı iniş çıkışları açıklamak gerçekten zor, hatta imkansızdır. Sonuç, ulaşıldığında önemini anladığımız küçük olayların bir dizi birleşmesiyle ortaya çıkar. Hristiyanlık tarafından benimsenen serçenin düşüşündeki özel kader, Kader'i iddia etmenin başka bir şeklidir ve ziyaret ettiğimiz tüm uluslarda birden fazla atasözünde bu inanç somutlaştırılmıştır. Bu teoriyi sorgulayanları, hayatımın olaylarını takip etmeye ve nasıl olup da irademle tamamen bağımsız bir şekilde durumların kaderimi yönlendirdiğini görmeye davet ediyorum.

Six Years in Europe'un vazgeçilmez kahramanı, Melek Hanım'ın "biz" söylemi içinde yer verdiği tek evladıdır. Diğer yandan uğruna nice kanlar dökülen Cihad, otobiyografinin istenmeyen yardımcı oyuncusu gibidir. Melek Hanım'ın annelik kimliğine sığınarak Ayşe'ye olan saplantılı sevgisi ile Cihad'a karşı takındığı mesafeli yaklaşım oldukça tutarsızdır. Bu sebeple Melek Hanım'ın iki evladına karşı tutumu birbirinden bağımsız olarak incelenmelidir.

Melek Hanım ve Ayşe, evsiz ve parasız kaldığında Başrahip Boré'nin yardımıyla bir manastıra yerleştirilir. Burada sadelik ve asgari haz içinde günlerini geçirmek zorunda kalırlar. Melek Hanım'ın eline bir nebze nakit para geçtiğinde koşarak Ayşe'ye yeni kıyafetler alır ve hediyelerini gidip kızının ayağının önüne serer (s. 101-102). Geçimini sağlamak ve ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk çeken anne kızın, böyle bir alışveriş yapması mantık dışıdır. Bunu farkında olan Melek Hanım, okura seslenerek tek mutluluğunun Ayşe'nin sevinci olduğunu, anneliğin bencillikten uzak olduğunu ve "annelerin" onu anlayabileceğini iddia ederek okuru manipüle eder. Melek Hanım'ın savına göre annelik kimliğine sahip olmayan kimse onunla aynı duyguları paylaşmaz.

I know this piece of extravagance will be condemned as an unpardonable imprudence, as the very height of improvidence ; but a mother's love is unsusceptible of selfish considerations, and the delight of ministering to a beloved child's gratification outweighs all other sentiments. Many a mere momentary happiness is dearly purchased ; but what happiness greater or more legitimate than that of witnessing the delight of a child on receiving a parent's gift unexpectedly, and those, the very objects upon which its young heart is set? Such felicity is worth a sacrifice, for none brings purer joy. I appeal to mothers if this is not so. (Melek Hanım, 1873, s. 102)³⁴

³⁴ Biliyorum ki bu aşırılık örneği affedilmez bir düşüncesizlik olarak kınanacak, sorumsuzluğun doruk noktası olarak nitelendirilecektir ancak bir annenin sevgisi bencil düşüncelere kapalıdır ve sevilen bir çocuğun memnuniyetine hizmet etmenin zevki, diğer tüm duygulardan ağır basar. Birçok geçici mutluluk pahalıya mal olabilir ancak beklenmedik bir şekilde bir ebeveynin hediyesini alan bir çocuğun sevincine tanık olmaktan ve onun genç kalbinin en çok istediği nesnelerin üzerindeki mutluluğundan, hangi mutluluk daha büyük veya daha meşru olabilir? Böyle bir mutluluk, fedakârlık etmeye değer çünkü bundan daha saf bir sevinç getiren bir şey yoktur. Bu konuda annelere sesleniyorum, böyle değil mi?

Melek Hanım'ın yaptığı hataları ya da ihmalleri annelik kimliğinin arkasına saklanarak kamufle ettiği bir diğer örnekse Messina yolculuğudur. Ayşe'nin eşi Questel, Melek Hanım'a Fuad Paşa'yla görüşmesi ve mal varlığına tekrar kavuşması için Roma'ya gitmesini söyler. Ancak Questel kayınvalidesine para göndermez, Melek Hanım da Roma'dan Nice'e, Nice'ten Marsilya'ya, Marsilya'dan Lyon'a talihsizliklerle dolu yolculuklar yapar. Son olarak arkadaşlarının gönderdiği maddi yardım sayesinde Paris'e döner. Bu sefaletin sorumlusu onu yalnız ve parasız bırakan Questel'dir. Melek Hanım'ın Paris'e dönüşünden tam iki ay sonra Ayşe ve Questel ziyaretine gelir. Melek Hanım kızını gördüğü anda hayal kırıklıklarını, yorgunluğunu ve tüm dertlerini unuttuğunu belirtir (s. 230). Ayşe'nin ve damadının ziyaret sebebiyse bambaşkadır. Questel, Bretonya'daki mülkünü satıp Messina'ya taşınmaya karar verir fakat Ayşe, annesi olmadan gitmeyeceğini söyler. Melek Hanım'a yol parası gönderen, giysiler alan ve armağanlarda bulunan pansiyon arkadaşları Ayşe'yle gitmemesi için Melek Hanım'ı ikna etmeye çalışır. Ancak Melek Hanım annelik kimliğini gerekçelendirerek bu hanımlar karşısında üstünlük hiyerarşisi kurar. Kızının ve kocasının ona karşı nankörlük ve kabalık ettiğini söyleyen arkadaşlarının, anne olmadıkları için kendisiyle aynı hisleri paylaşmadığını ileri sürer. Arkadaşları, Melek Hanım'ın kızına düşkünlüğünü zayıflık olarak addeder ve iyiliği için onu korumaya çalışır (s. 231). Oysaki Melek Hanım, eylemlerini annelik kimliğini yücelterek savunur ve saplantılı bir pozisyona doğru evrilir.

Melek Hanım'ın bu zayıflığının zirveye çıktığı durum ise Ayşe'nin Alphonse'un yanında, Londra'da kalmak isteyip annesini yalnız bırakmasıdır. Melek Hanım, kitabın sonuna doğru Ayşe ve Cihad'la yardım bulma amacıyla gittiği Londra'dan dönmek ister. Ancak Decourdemanche'ın oğlu Alphonse ile gönül ilişkisi kuran Ayşe, Londra'dan dönme fikrine karşı çıkar. Melek Hanım'ın mutlak

iktidarının son kalesi de yıkılır ve yenilgiyi kabul eder. Bu son sayfalarda Melek Hanım'ın Ayşe üzerine kurduğu söylem sitemkâr ve suçlayıcıdır. Annelik şefkati karşısında Ayşe'nin nankörlük ettiğini, artık yapayalnız kaldığını ifade eder.

The predominant feeling in my heart that night was of complete abandonment. No mother ever loved daughter with an affection exceeding my own none had sacrificed more for one than had done for her. I had endured the loss of position, property, friends, consideration had undergone the excess of privation, submitted to all kinds of humiliation, to vexations of spirit without end, and for what, at the last ? ingratitude, contempt of reputation, deliberate desertion ! The struggle between my motherly love and my sense of right and propriety was terrible, but I could not bring myself to come back upon a decision my conscience approved. (Melek Hanım, 1873, s. 324-325)³⁵

Six Years in Europe'tan yapılan bu alıntı oldukça ilginçtir. Kendiyle hesaplaşmaya giren Melek Hanım; mevki, mülk, arkadaş ve itibar kaybının sorumlusunu Ayşe'ymiş gibi lanse eder adeta. Hâlbuki Melek Hanım kendi kararlarının ve eylemlerinin kurbanıdır. Avrupa'ya kaçma, bebek değiştirme planı kendisinin faili olduğu uygulamalardır, Ayşe sadece onun bir piyonudur. Otobiyografisinin sonuna doğru tüm yükü devredeceği bir sorumlu arar ve bunu yaparken de yine annelik kimliğinin ardına sığınır.

Ayşe'ye saplantılı bir şekilde düşkün olan Melek Hanım'ın Cihad'la ilişkisi anlatı boyunca asgari düzeyde tutulmuştur. Mustafa Cihad'ın adı *Six Years in Europe* boyunca on bir kez geçer, okur Cihad'ı pek tanımaz. Nitekim Cihad, Katolik genç erkeklerin oluşturduğu zuhaf piyadesi olarak başka bir şehirdedir (s. 133). Ancak Melek Hanım'ın Cihad'dan bahsederkenki söylemi epey mesafeli ve annelik vurgusundan uzaktır. Bunun sebeplerini anlayabilmek için Cihad'ın geçmişine değinmek gerekir. *Thirty Years in the Harem*'de anlatılana göre Cihad, dünyaya

³⁵ O gece kalbimde baskın olan duygu tam olarak terk edilmişlikti. Hiçbir anne, benim kendi kızıma duyduğum sevgiyi aşan bir sevgiyle sevmeyi, hiçbiri onun için benim yaptığım kadar fedakârlık yapmadı. Konumun, mülkün, arkadaşların, itibarın kaybını göğüsledim, en aşırı kısıtlamalara katlandım, sonsuz sayıda ruh ezici rahatsızlıklara, türlü türlü aşağılanmalara maruz kaldım ve sonunda ne için? Nankörlük, itibarın küçümsenmesi, kasıtlı terk ediliş! Annelik sevgimle doğruluk ve uygunluk anlayışım arasındaki mücadele korkunçtu ancak vicdanımın onayladığı bir karara geri dönmek istemedim.

geldiğinde sağığı pek yerinde olmayan bir çocuktur. Melek Hanım, —Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa’nın bilgisi dahilinde olduğunu iddia eder— Cihad’ı sağılıklı bir bebekle, ailenin soyunun devamı için değiştirme planı yapar (s. 183). Cihad iyileştiği için bu değişimin gerçekleşmediğini söylese de planı bilen kalfa ve harem ağası arasında kavga çıkar. Evinde kalfanın ağayı öldürmesiyle Melek Hanım’ın hayatı alt üst olur. Kocasından boşanır, sürgüne gönderilir, servetini ve itibarını kaybeder. Nitekim Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa Cihad’ı reddeder, Melek Hanım’sa onun gerçek oğlu olduğunu otobiyografik metinlerinde tekrar eder. Cihad’ın doğumuyla dağılan Melek Hanım’ın hayatı anne oğul ilişkisi hakkında bilgi verebilir. Yaşananların faili Melek Hanım’dır, bunu kendisi de itiraf eder ancak hâlâ iten içe olanların müsebbibini Cihan olarak görüyor olabilir. Ya da Cihan gerçekten de Melek Hanım’ın oğlu değildir ve bunu ifşa ederse suçu kabul etmiş olacaktır. Hakikat ne olursa olsun Melek Hanım’ın otobiyografilerindeki annelik kimliği, Cihad hakkındaki söylemlerini kapsamaz.

Melek Hanım, Ayşe ve Cihad’dan aynı anda söz ediyorsa Ayşe’den “kızım” diye bahseder. Bu söylem çocuklarıyla olan birebir ilişkisi bakımından anlamlıdır. Melek Hanım’ın, Paris’te Ayşe ve Cihad’la her gün yürüyüşe çıktıklarını anlattığı satırlar bu durumu rnekler. “It was my custom to walk out every day with my daughter and Djehad. We always conversed in Turkish, for the simple reason that Ayesha knew no other language” (s. 53).³⁶ Cihad ve “kızıyla” yürüyüşe çıktığını anlatırken Ayşe başka bir dil bilmediği için aralarında Türkçe konuştuklarını da ekler Melek Hanım. Üstelik Ayşe’nin dil bilmemesini vurgularken yanında bulunan Cihad’dan herhangi bir önemi yokmuşçasına bahsetmez. Diğer bir örnekse Melek Hanım’ın Paris’te kaldığı pansiyon hakkında taşıdığı endişeleri anlattığı kısımdır.

³⁶ Her gün kızım ile ve Cihad ile dışarı çıkmak alışkanlığımdı. Ayşe başka bir dil bilmediği için her zaman Türkçe konuşurduk.

“[A] mere accident might have led to the most disastrous results so far as myself and my daughter, and Djehad were concerned” (s. 64).³⁷ Bu cümlelerde de Melek Hanım “kızı” ve Cihad’ın başına gelebilecek kazalardan bahsederken iki çocuğu arasında söyleme dair bir üstünlük kurar.

Bu duruma bir diğer örnek, Ayşe ve Melek Hanım’ın Londra için yola çıkacakları anda yaşanır. Cihad, Venedik zuhaf piyadeligi görevinden üç yıl sonra dönmüştür ve tabii parası yoktur. Melek Hanım, Cihad’ın gelişiyiyle utandığını belirtse de onu yanlarına almak zorunda kaldığını söyler.

On the very day of our departure I was astounded by the sudden appearance of Mustapha-Djehad. He had come from Venice, after serving three years in the Papal Zouaves, and he, like ourselves, was without resources. I had no alternative but to take him with us, though his presence added to the embarrassment of my position. (Melek Hanum, 1873, s. 311)³⁸

Okur Melek Hanım’ın neden Cihad’ın varlığından utandığını kavrayamaz, o da açıklama gereği duymaz. Cihad’ın yirmi altı yaşında olduğu hâlde parasız bir şekilde eve geri dönmekten veya başka sebeplerden Melek Hanım’ın hicap duyduğu tahmin edilebilir. Ancak asıl mesele, Melek Hanım’ın oğluyla kurduğu ilişkinin menfi yargılar ve ifadeler üzerine kurulmuş olmasıdır. Ayşe’den bahsettiği yerlerde annelik kimliğine dikkatleri çekerek okurunu manipüle etmeye çalışan Melek Hanım, Cihad mevzubahis olduğunda bu kimliğini bir kenara bırakır. Nihayetinde anlatıcının annelik kimliği sabit ve tutarlı değildir. Bu noktada Melek Hanım’ın otobiyografisinin ilk cildinde anlattığı, hayatını değiştiren olayı hatırlamak gerekir. Mehmed Emin Paşa’nın Londra’ya elçi olarak atandığı 1848 yılında Melek Hanım, hastalıklı oğlu Cihad’ı sağlıklı bir bebekle değiştirmek ister. Plan için yardımcı olan hizmetçisi Fatma ve hadımı Beşir arasında bir rekabet başlar. Melek Hanım bebek

³⁷ Sadece bir kaza; ben, kızım ve Cihad için şimdiye kadarki en feci sonuçlara yol açabilirdi.

³⁸ Ayrıldığıımız gün Mustafa Cihad’ın aniden ortaya çıkması beni hayrete düşürdü. Papalık Zuhaf (askeri birlik) piyadesi olarak üç yıl hizmet ettikten sonra Venedik’ten gelmişti ve bizim gibi maddi kaynakları yoktu. Varlığı durumumun utancını artırsa da onu yanımıza almaktan başka seçeneğim yoktu.

takasını gerçekleştirmeden önce Cihad'ın sıhhatinin düzeldiğini ve değişimin gerçekleşmediğini iddia etse de sırrını bilen Beşir ve Fatma, Melek Hanım'ı gerçeği insanlara anlatmakla tehdit eder. Bu sebeple aralarındaki çekişmeye müdahale edemez. Bir akşam Fatma'nın Beşir'i boğarak katletmesiyle Melek Hanım için her şey altüst olur. Bebek değiştirme planı ortaya çıkar, Beşir'in ölümünde azmettirici bulunarak Konya'ya sürgüne gönderilir (Melek Hanım, 1872). Sonuç olarak Cihad'ın, hakikaten Melek Hanım'ın çocuğu olup olmadığı meçhuldür. Ancak her koşulda Melek Hanım'ın Cihad'la olan ilişkisini bu durumu dikkate alarak değerlendirmek gerekir.

3.3.3. Mağdur ve mahzun bir kadın

Melek Hanım'ın Avrupa'da geçen altı yılını aktardığı *Six Years in Europe*'ta öne çıkan tema, çaresiz dul bir kadının başına gelen talihsiz olaylardır. Metnin anlatımı, okuru Melek Hanım'la empati kurmaya teşvik eder niteliktedir. Bir tarafta Melek Hanım'ın iddialarına göre mal varlığına el koymuş kötülük timsali Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, diğer yanda kızıyla yoksul ve kimsesiz kalmış anlatıcı vardır. Ezen ve ezilen pozisyonları keskinleştirilmiş, böylece iki zıtlık arasında açılan uçurum okurun Melek Hanım'a sempati duymasını kolaylaştırmıştır. Kendisi Avrupa'da Hristiyan kimliğe sarılıp içinde bulunduğu toplumdan yardım ve kabul görse de yaşadığı sıkıntılar peşini bırakmaz. Bu noktada mekânın yani Batı'nın kuralları, alışkanlıkları ile Melek Hanım'ın Doğulu bilgisi çatışıyor gibi aksettirilse de anlatıcının başına gelenler kendi kararlarından bağımsız olarak gerçekleşmez. Doğu'da muktedir konumda yaşayan Melek Hanım aldatılarak, oyuna getirilerek ve hor görülerek mağdur pozisyonuna geriler. Aslında bu *Thirty Years in the Harem*'deki Melek Hanım'ın Osmanlı eliti kimliğinin yitimidir. Bir kimliğin kaybı

Melek Hanım ve ailesinin kaldığı pansiyon ve oteller hep birileri tarafından ödenir, kendileri büyük bir yoksulluk içindedir. Hıristiyan olduktan sonra Paris’te edindikleri yardımsever çevre altı yıl boyunca el birliğiyle Melek Hanım’a destek olur. Başrahip Boré tarafından manastıra yerleştirildiklerinde Melek Hanım; verilen yemekleri yetersiz ve kuru bulur, zorla oruç tutar ve başrahibenin tavırlarından rahatsız olur. Oradan ayrıldığındaysa manastırın dört ölü duvarında hapsolmaktan ve saate göre yemek, içmek, uyumak ve ibadet etmekten kurtulduğu için çok mutludur (Melek Hanım, 1873, s. 105). Melek Hanım, anlatısında öyle bir resim çizer ki açlıktan ölen ve manastırda baskıyla tutulan iki kadın vardır sanki. Oysa manastır anne kıza kapılarını açan tek sığınaktır.

In my own individual capacity I discharged the multifarious functions of housekeeper, cook, housemaid, washer- woman, laundress, and hospital nurse

; and, last of all, I had to undertake the office of gardener, and dig and sow, and plant, and gather. Had we retained our horses, I should probably have had to act as groom and stableman. . . . He knew we were wholly in his power, defenceless, without resources, obliged to endure his brutal insolence, and he now never any day failed to assail us with reproaches that we were a burden to him, to which he would occasionally add an intimation that it would soon end. (Melek Hanum, 1873, s. 168)³⁹

Gidecek yeri ve maddi durumu olmayan Melek Hanım; maruz kaldığı öfke nöbetlerine, verdiği hizmetlere ve aşağılanmalara rağmen Questel’e muhtaçtır.

Nitekim bir süre sonra dayanamayarak Paris’e geri döner.

Başka bir örnekte Melek Hanım’ın seçkin kimliğinin hiyerarşi basamaklarından aşağıya düşerek nasıl alt sınıf kimliğiyle çatıştığını gösterir. Melek Hanım Paris’te yaşadığı sırada resmi bir işlem için kamu görevlileri ve ileri gelenlerle tanışıklığı olan Prenses Davidoff’tan yardım ister. İmparatorluk başsavcısıyla bir görüşme ayarlayan Prenses Davidoff, heybetli tavrı ve rütbesine uygun kılığıyla yetkilinin huzuruna çıkar, Melek Hanım’ı takdim eder: “Her Highness the Princess Kibrizli-Mehemet-Pasha” (s. 189).⁴⁰ O sırada yıpranmış elbisesi ve eskimiş ayakkabısıyla Melek Hanım bir kimlik krizi yaşar. Mevcut dış görünüşüyle prenses olarak tanıtıldığı için utanır ve yerin dibine girmek ister.

I verily thought should have sunk into the earth on hearing myself thus designated. I could have done so with joy, to conceal my mortification and embarrassment, for, the consciousness of being attired in the very homeliest of apparel, very far indeed from new, was to me most painful under the circumstances. The worn places in my dress suddenly came out with awful distinctness. I had never before noticed how rusty my shoes were, how sadly my gloves needed mending with a new pair. A Princess in rags ! How I contrived to make my obeisance to the grand personage whose attention had been thus so specially directed to me, I know not. I observed him eyeing me inquisitively from head to foot, with an air which indicated a suspicion on his part of being hoaxed ; and, notwithstanding the courteous manner he

³⁹ Kendi bireysel becerimle evin işlerini, aşçılığı, hizmetçiliği, çamaşırhane işlerini, çamaşırcılığı ve hemşireliğini üstlendim; son olarak bahçıvanlık görevini üstlenmek zorunda kaldım, kazmak, ekmek, dikmek ve toplamak için çalıştım. Eğer atlarımızı korumuş olsaydık, muhtemelen seyis ve ahır görevlisi olarak da çalışmak zorunda kalırdım. . . . Tamamen onu gücü altında, savunmasız, maddi kaynaklardan yoksun ve onun vahşi küstahlığına mecbur olduğumuzu biliyordu ve artık bize her gün yük olduğumuzla ilgili suçlamalarla saldırmayı asla ihmal etmiyor, bunun sonunun yakın olduğunu zaman zaman ima ediyordu.

⁴⁰ Prenses Kıbrıslı Mehmed Paşa Hazretleri (eşi anlamında).

assumed, I did not succeed, during the whole interview, in throwing off the uncomfortable feeling his inspection of me caused. (Melek Hanum, 1873, s. 189-190)⁴¹

Birkaç yıl öncesine kadar refah ve bolluk içinde yaşayan anlatıcının şimdi müşkül duruma düşmesi oldukça ıstıraplıdır. Sahip olduğu ve fazlasıyla benimsediği kimliğin yitimi alıntıdaki sahneyle altüst olur. Sonuç olarak “çaresiz Melek Hanım” temsili empati uyandıran bir söylemle yeniden üretilir.

Kitapta bu mağdur kimlik, öz yaşam öyküsü boyunca o kadar çok pekiştirilir ki Melek Hanım tekrardan mutlu bir gün göremez neredeyse. Roma’dan dönüşte nakit parası ve eşyalarını taşıyan çantası kaybolur, Türk Konsolosluğundan yardım dilenir fakat en sonunda saatini ve yüzüğünü satarak otelinin ücretini öder. Felaketler bununla da bitmez; son parasıyla Lyon’a, yeğeninin yanına gider ancak onu bulamaz. Burada o kadar muhtaç durumdadır ki en sonunda düşkünler hastanesinden yardım ister. Hasta numarası yaparak kabul edildiği hastanede öyle acıkmıştır ki sabırsız bir şekilde yemek dağıtımını izler (s. 221). Bunun yanında öksürük ve inlemelerle dolu bir koğuştaki uyumaya çalışırken gecenin hiç bitmeyeceğini düşünür. Kıymetli mücevherlerin ve sayısız hizmetçinin içinde otuz yılını geçiren Melek Hanım Avrupa’da hem fiziksel hem de finansal olarak düşkün hâle gelir.

Son bölümde ipler kopar, Melek Hanım’ın çöküşü ve mağdur kimliğini benimsediği gözlemlenir. Eşini, kızını, sınıfının ayrıcalıklarını kaybettiği için isyan eder. Öyle çaresizdir ki yalnızca yanında arkadaşı kalır, umutlarını kaybeder. İddia ettiği mağduriyetin altında ezilir ve yaşama amacını yitirir. Delilik ve ölüm arasında asılı kaldığını eklerken aslında intiharının sinyallerini verir.

⁴¹ Böyle adlandırıldığımı duyunca gerçekten yerin dibine girmem gerektiğini düşündüm. Utancımı ve sıkıntımı gizlemek için bunu sevinçle yapabilirdim çünkü en sade hatta yeni olmaktan çok uzak giysiler içinde olma bilinci, bu koşullar altında bana çok acı veriyordu. Elbisemdeki yıpranmış yerler aniden korkunç bir belirginlikle ortaya çıktı. Ayakkabılarımın ne kadar paslı olduğunu, eldivenlerimin onarılmaya ihtiyacı olduğunu daha önce hiç fark etmemiştim. Paçavralar içinde bir prenses! Dikkatini bu kadar özel olarak bana yöneltmiş olan büyük şahsiyete saygımı nasıl sunacağımı bilmiyorum. Beni tepeden tırnağa merakla süzdüğünü gözlemledim ve sergilediği kibar tavırlara rağmen tüm görüşme boyunca beni incelemesinin neden olduğu rahatsız edici duyguyu üzerimden atmayı başaramadım.

This was the last blow. The cup was full. Husband, daughter, wealth, position, prospects, gone ! I turned sick ! Hope died within me : smitten out of my heart suddenly, at once, by this final stroke. The bitterness of the hour was aggravated by the thought that my enemies had at length triumphed, and were rejoicing over my defeat. I felt that nothing now remained to me that I at all cared to live for. Bewildered, scarcely conscious, I allowed my friend to lead me away, like a passive infant. She took me back to the sea-side, where a raging fever seized me, and where, for a period of five months, I hung between lunacy and death. (Melek Hanum, 1873, s. 332)⁴²

3.3.4. Politik bir figür: Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın eşi Melek Hanım

Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa Paris ve Londra'da eğitimler almış, Batı dillerini ve Arapçayı iyi bilen, üç farklı zaman diliminde toplam bir yıl on ay on bir gün sadrazamlık yapmış bir Osmanlı bürokratıdır. Melek Hanım'la 1840 yılında evlenir, 1850'de ondan boşanır ve Ali Rıza Paşa'nın Feride isimindeki dul kızıyla evlenir. Sadrazamlık dönemleri Feride'yle evli olduğu yıllara denk gelir. İstanbul, Akka, Kudüs, Belgrad, Londra, Halep, Edirne gibi farklı coğrafyalarda ve rütbelerde görev yapmış, Osmanlı siyasetinde aktif rol almıştır. Melek Hanım'ın iddiasına göre Ayşe'yle Avrupa'ya kaçışları Osmanlı Devleti'nde infial yaratmış ve Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın düşmanları kendisinden fayda sağlamaya çalışmıştır. Sonuç olarak Paşa'ya siyasi kariyerinde zarar vermek isteyenler Melek Hanım'a yaklaşmıştır. Diğer yandan Avrupa'ya kaçmış olması, Hristiyanlığa geri dönmesi ve Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın eski karısı olması hasebiyle birçok kesimin ilgisini çekmeyi başarmış, politik kimliğinin avantajlarını ve dezavantajlarını tecrübe etmek zorunda kalmıştır.

⁴² Bu son darbeydi. Bardak dolmuştu. Eş, kız, servet, konum, gelecek, hepsi gitmişti! Midem bulandı! Umut içimde öldü: bu son darbeyle aniden, bir anda umudum kalbimden sökülerek yok olmuştu. Zamanın acısı, düşmanlarımın sonunda zafer kazandığını ve yenilgim üzerine sevinçle coştüğünü düşünerek daha da şiddetlendi. Artık yaşamaya değer bir şey kalmadığını hissettim. Şaşkınlıkla, neredeyse bilincim yerinde olmadan, pasif bir bebek gibi arkadaşımın beni götürmesine izin verdim. Beni şiddetli bir ateşin sardığı ve beş ay boyunca delilikle ölüm arasında asılı kaldığım deniz kenarına geri götürdü.

Melek Hanım ve ailesi Atina'ya ayak bastığı anda kimlikleri sebebiyle ilgi ve merakla karşılanır. Atina'da yerleştikleri otelin ziyaretçi defterine gerçek isimleriyle kaydolmalarından dolayı Osmanlı topraklarından kaçış haberleri hızlıca yayılır. Melek Hanım'ın savına göre Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, Kıbrıs'ta doğduğu ve Kıbrıs Prensi olduğu için resmi konumu dışında da Atina'da tanınıyordur. Paşa'nın Kıbrıs Prensi olduğuna dair kayıtlarda bir bilgi olmasa da belli ki Melek Hanım eski eşinin konumunu mübalağa ederek aktarmak ister okura. Atina'da bu politik kimlikleri sebebiyle öyle ilgi görürler ki gazetelerde gelişleri haber yapılır, yüksek rütbeli kimseler tarafından sürekli ziyaret edilir ve adeta şöhret olurlar.

The news of our arrival had soon spread, and our flight probably exaggerated in its details our rank, our peculiar position, already constituted us objects of special interest to this easily moved people. Next morning the newspapers contained articles concerning us, and we at once became the celebrities of the hour. Visits from all the distinguished personages in the city poured in upon us. It became quite a rivalry who should be most courteous. The King's first equerry, amongst others, found his way to us, and inquired if we needed anything, what were our plans and intentions, and when, and how, and why we had fled from Constantinople. (Melek Hanım, 1873, 14)⁴³

Bu ilgi Atina'yla da sınırlı kalmaz, Melek Hanımların Paris'e geliş haberleri gazetelerin öne çıkan manşetlerine taşınır (s. 44).

“Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın eski eşi” etiketinin Melek Hanım'ın Avrupa hayatını birçok yönden etkilediği söylenebilir. Melek Hanım, manastırda kaldığı dönemde Türk alayında binbaşı olan Polonyalı bir beyefendiyle tanışır. Bu bey, Melek Hanım'ı Jön Türklerin bir üyesi olan eski vekil Ziya Paşa ile tanıştırır. Mustafa Fazıl Paşa'nın desteğiyle Melek Hanım'a iki yüz frank veren ve yardımlarının devam edeceğini söyleyen Ziya Paşa, daha sonra beş yüz frank daha

⁴³ Geldiğimizin haberi çok geçmeden yayılmıştı, özel durumumuz ile konumumuz bu kolayca etkilenen insanların ilgi nesnesi hâline geldi ve kaçışımız muhtemelen ayrıntılarıyla abartıldı. Ertesi sabah gazetelerde bizimle ilgili yazılar çıktı ve bir anda günün ünlüleri olduk. Şehrin bütün seçkin şahsiyetlerinin ziyaretleri üzerimize yağdı. Kimin daha nazik olması gerektiği tam bir rekabet konusu hâline geldi. Kralın emir eri diğerleri arasında yolunu buldu ve bir şeye ihtiyacımız olup olmadığını, planlarımızın ve niyetlerimizin ne olduğunu, İstanbul'dan ne zaman, nasıl ve neden kaçtığımızı sordu.

verir. Melek Hanım kitabında Jön Türklerin sisteme ve padişaha muhalif kimseler tarafından kurulduğu bilgisini verirken Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'yı kızdırmak için onlara maddi yardımda bulunduklarını, Ayşe'yi ve kendisini oyunlarına alet ettiklerini aktarır ama parayı almaktan da geri durmaz. Nitekim Kıbrıslı'nın eski eşi olarak konumsal üstünlüğünü ve politik gücünü farkındadır. Tarafların çıkarlarını ve amaçlarını gözettikten sonra eyleme geçer. "But why, it may be asked, did Zia Bey make this promise, and what was his real motive for befriending us ? The simple fact is, we were just then pivots upon which turned certain ministerial intrigues at Constantinople" (s. 98).⁴⁴

Melek Hanım'ın politik kimliğinin olumsuz yönde hayatını etkilediği durumlar da bulunur. Paris'te arkadaşlarıyla kaldığı misafirhanede Mösyö Decourdemanche ile tanışır Melek Hanım. Decourdemanche, kendini yoksullar için fon oluşturan, kilise kodamanları tarafından himaye edilen nüfuzlu biri olarak tanıtır. Kendisi Melek Hanım'la Osmanlı Devleti ve politikası, kurumları, mali durumu hakkında konuşur. Bu konulara ilgisini gösterdikten birkaç gün sonra Melek Hanım'ı Mösyö Paton'un evindeki akşam yemeğine davet eder. Melek Hanım, Mösyö Paton'un *Gaulois* gazetesinde anonim bir isimle Türk meseleleri hakkında yazdığını bilmediği gibi konuklardan biri olan Mösyö Leblond'un Paris'teki Türk büyükelçisi Mehmet Cemil Paşa ile yakın ilişkiler içinde olduğunu da farkında değildir. Melek Hanım bu davette konuştuğu şeylerden büyük zarar görmüş olmalıdır ki sonradan cehaletle bu teklifi kabul ettiğini söyler (s. 234). Türkiye ve ilişkileri üzerine iddialı ve oryantalist fikirler ortaya atan Melek Hanım, Türk büyükelçisinin ajanının onu tuzağa düşürüp bu fikirlerini patronuna rapor ettiğini ileri sürer ve ne hakkında konuştuğunu okuruna açıklar. İlk olarak Türklerin; iç yozlaşması, moral bozucu

⁴⁴ Peki Ziya Bey'in bu sözü neden verdiği ve bizimle dostluk kurmasının asıl amacının ne olduğu sorulabilir. Gerçek şu ki o zamanlar İstanbul'da bazı bakanlık entrikalarının odak noktası hâline gelmiştik.

kurumları, alçaltıcı gelenekleri, alışkanlıkları, görgüleri hakkında gerçeğin söylenmesinden hiç hoşlanmadığını belirtir. Üstelik Avrupalıların Türklere dair bilgi edinmesi hakikaten zordur çünkü gavurların (Avrupalıların) dil bilmemesi ve harem sırlarının dışarıya kapalı oluşu onların yalnızca yüzeysel bilgi edinmesiyle neticelenir (s. 235-236). Bu noktada Melek Hanım kendisinin ne kadar istisnai bir pozisyonda olduğunu, Türk hayatı deneyiminin hiçbir Avrupalı kadına nasip olmadığını, iç ve dış politikaya dair her şeyi bildiğini öne sürerek sırf bu sebeplerden dolayı Türk yetkililerin kendisinin peşinde olduğunu açıklar.

I stood in an exceptional position. My experience of Turkish life, in all its phases, was such as had fallen to the lot of no European woman. As a wife, no secrets of the inner domestic circle of Turkish society were unknown to me. As the wife of the first minister of the empire, I knew facts bearing upon and illustrative of the whole system of its policy, home and foreign. I had myself personal knowledge as a ruler ; for it was notorious that Melek-Hanum Kibrizli enjoyed the fullest confidence of her husband, and that her counsels guided him in his administration of public affairs. Bearing in mind these facts, the reader will understand why, apart from private reasons, I could not fail to be an object of suspicion to the Turkish authorities, and why they would have special motives for watching me closely, and reporting what I said and did. I have, therefore, no hesitation in avowing my belief that the dinner to which I was invited was no mere compliment to me, but had for its object to draw me into a trap, of which certain Turkish officials held the strings. The sequel will demonstrate how far I am justified in entertaining this conviction. (Melek Hanum, 1873, s. 236-237)⁴⁵

Alıntıdan hareketle Melek Hanım'ın, Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın eşi olarak kendini ne kadar kayda değer biri olarak gördüğü açıkça görülür. Bu abartılı söylem, kendisini Türk politikasında kilit bir rolde görmesi, başına gelen her şeyi bu politik

⁴⁵ Ben istisnai bir konumdaydım. Türk hayatının tüm evreleriyle ilgili deneyimim, hiçbir Avrupalı kadının payına düşmeyen bir nitelikteydi. Türk toplumunun içindeki evin gizli sırları bana yabancı değildi çünkü bir eş olarak bilgi sahibiydim. İmparatorluğun birinci bakanının eşi olarak iç ve dış politikalarının bütün sistemine ilişkin gerçekleri biliyordum. Kendi kendime bir yönetici olarak kişisel bilgiye sahiptim çünkü Melek Hanım Kıbrıslı'nın, kocası tarafından tam güvene sahip olduğu ve tavsiyelerinin kamu işlerinin yönetiminde ona rehberlik ettiği yaygın olarak biliniyordu. Bu gerçekleri göz önünde bulundurarak, özel nedenlerden bağımsız olarak Türk otoriteleri açısından şüphelenilen biri olmaktan kaçamayacağımı ve benim üzerimde yakından izleme, söylediklerimi ve yaptıklarımı rapor etme özel nedenlerinin olabileceğini okur anlayacaktır. Bu yüzden, davet edildiğim yemeğin sadece bana yapılan bir iltifat olmadığını, belirli Türk yetkililerinin iplerini elinde tuttuğu bir tuzağa çekme amacı taşıdığını ifade etmekten tereddüt etmiyorum. Sonuç, bu inancımı haklı çıkaracak kadar ileri gidecektir.

konumuna bağlaması ve sürekli izlendiğini düşünmesi gibi narsistik düşünceleri ihtiva eder. Melek Hanım politik kimliğine ve gücüne öyle düşkündür ki eski eşi Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın kamu işlerinde onun tavsiyelerini dinlediğine dair dedikoduyu burada tekrarlar. Nitekim bu davetten sonra başına gelenlerin sebebi, buradaki konuşmaları ve ona kurulan tuzaktır. Sonuç ne olursa olsun Melek Hanım'ın Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın karısı olarak taşıdığı kimliği onu politik bir figür hâline getirmiş ve bu yemeğe davet edilmesine neden olmuştur.

3.4 Sonuç

Melek Hanım'ın otobiyografik metinlerinin ikinci cildini oluşturan *Six Years in Europe* da *Thirty Years in the Harem* gibi İngilizce olarak Avrupa'da yayımlanmıştır. Bu öz yaşam öyküsünde Melek Hanım, Avrupa'nın farklı şehirlerinde hareket ettikçe değişen mekân ve kimlikleriyle bağıntılı olarak söylemini üretir. Kitabın anlatı zamanı Melek Hanım'ın Osmanlı topraklarından Avrupa'ya kaçtığı 1867 senesinden *Six Years in Europe*'un yayımlandığı 1873'e kadarki altı yıllık periyodu kapsar. Anlatıcı özne Melek Hanım'ın, Batı'yı mesken edinen ve deneyimleyen bir kadın olarak söylemini inşa ediş biçimi mekâna ve kimliklerine bağımlı olarak değişir. Hedef okurunun Avrupalı olduğunu göz önünde bulundurarak Batı tecrübesini saldırganlıktan uzak, aşırıya kaçmadan ve bu mekânın yerlilerini gücendirmeyecek şekilde aktarır. Doğu'nun ötekisi olarak gelmiş ama Batı'nın "biz" olgusuna sığınmak ve yeni mekânında kabul görmek isteyen Melek Hanım'ın söylemini oluştururken sahip olduğu değişken kimlikleri pekâlâ belirleyicidir. *Thirty Years in the Harem*'deki Doğulu, Müslüman, muktedir anlatıcı; yerini itidalle hareket eden, Batılı, Hıristiyan, mağdur bir kadın özneye bırakmıştır. Bu kimlikler Batılı mekânların gerektirdiği yeni benlikler olmakla birlikte anlatıcı Melek

Hanım'ın okurunu manipüle etmek için başvurduğu anlatı stratejileridir. Ancak yine de Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın karısı, elit Melek Hanım kimliğinden tam manasıyla uzaklaşamaz, oryantalist söyleminde ısrarcı olsa bile Doğulu alışkanlıkları yer yer Batı'nın pratikleriyle çelişir, mutlak bir kimlik anlatısı projekte edemez. Sonuç olarak Melek Hanım, öz temsilini yaratmak için araçsallaştırdığı bir diğer otobiyografik metni *Six Years in Europe*'ta hâlihazırda olan ve değişen kimliklerinden, deneyimlediği Batılı mekânın pratiklerinden müstakil bir söylem üretmez. Otobiyografi, mekân ve kimlik dinamikleri bağıntısal olarak Melek Hanım'ın söylemini birincil düzeyde etkiler.

BÖLÜM 4

SONUÇ

Melek Hanım, otobiyografik anlatısı boyunca hikâyesinde bulunduğu mekânlar değiştikçe farklı kimliklere bürünerek bu kimlikleri söylemi aracılığıyla kurar. Anılarını yayımlayan Melek Hanım, öz yaşam öyküsünü anlatırken sabit ve tekil bir “ben” kimliğine sahip değildir, öyküsü boyunca farklılaşan mekânsal pratikler dahilinde öz temsilini yeniden ve bambaşka şekillerde inşa eder. Bu manada anlatıcı “ben”in mekân ve kimlikleriyle ilişkili olarak öz yaşam öyküsünü nasıl anlattığı söylemi dolayısıyla çeşitlilik gösterir. Melek Hanım, *Thirty Years in the Harem* ve *Six Years in Europe* adlı iki ciltlik otobiyografisinde anlattığı şekliyle yaşamında Doğu-Batı arasında sürekli yer değiştirmiş, gittiği ülkelerin ve şehirlerin ekonomik, sosyal ve kültürel düzenine uyum sağlamaya çalışmıştır. Bunun bir uzantısı olarak da metinlerindeki söylem değişimi, mekânlara ve kimliklerine bağlı olarak anlatısına yansımıştır. Hafızasının hatırladıklarına sadık kalan otobiyografik anlatıcı, bulunduğu her yeni mekânda kabul görmek ve aidiyet kurmak için yeni benlikler icat etmeye çalışmış fakat bu girişimleri kimlik çatışmasıyla sonuçlanmıştır. Mekânsal farklara isnat edilen kimlik geçişlerinin temel çıkış noktasını *Thirty Years in the Harem* ile *Six Years in Europe*’taki ben anlatıcısının söylemi ve temsil biçimleri oluşturur. Öz yaşam öyküsünün birinci cildinde kendisini Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa’nın elit karısı olarak konumlandırıran, Osmanlı coğrafyasında bulunduğu yerler değiştikçe bu kimliğinden güç alan, eylemlerini bu etiket üzerinden gerekçelendiren, kaderinin asli faili, muktedir bir Melek Hanım vardır. Bu anlatıcı, ben ile öteki arasındaki karşılığı Melek Hanım ve Doğu olarak tanımlar, söylemini de bu ikilik üzerinden kurar. Anlatıcı konumsal bir üstünlük yaratarak Doğu’yu ve Doğu’nun

bileşenlerini aşağı, zararlı, mantıksız ve aciz görür. Melek Hanım'ın söylemi pekâlâ oryantalist, suçlayıcıdır ve performatiftir. *Six Years in Europe*'ta ise can güvenliği için Batı'ya sığınmış, Doğu'daki konumsal gücünü geride bırakarak yeni kimlikler kazanmış, mağdur ancak yine de fail bir Melek Hanım vardır. Bu noktada metinlerin otobiyografik özellikleri öne çıkar ve anlatı zamanı, mekânı, amacı ile anlatının tahayyül ettiği okur söylemi belirler. *Thirty Years in the Harem* ile *Six Years in Europe* isimli otobiyografik metinlerin mekân ve kimliğe bağlı olarak farklılaşan söylemleri incelendiğinde anlatıcının birinci ciltte Doğululara karşı takındığı üstün tavrın ikinci ciltte yerini mağdur bir kadın özneye bıraktığı sonucuna ulaşılır.

Birinci bölümde incelenen metinlerin genelde otobiyografik tür, özelde kadın otobiyografileri içinde nereye konumlandırıldığı izah edilmiştir. Otobiyografik yazının mekân ve kimlikle ilişkisi, bu ilişkinin anlatıdaki söylemi nasıl inşa ettiği kuramlar çerçevesinde tartışılmıştır. Georges Gusdorf'un (1980) belleğin öznelliğine atıfta bulunduğu ve öz yaşam öykülerini edebi metin olarak değerlendirdiği yaklaşım esas alınarak Melek Hanım'ın otobiyografik yazınının kurmaca olarak kabul edildiği belirtilmiştir. Bu doğrultuda *Thirty Years in the Harem* ve *Six Years in Europe*'un anlatı zamanı ile yayımlanış amacı, yeri, tarihi ve hitap ettiği okur göz önünde bulundurularak söylemi oluşturan dinamiklerin geliştirileceği belirtilmiştir. Melek Hanım'ın Doğu ile Batı arasında yer değiştirdikçe mekân pratikleri ve temsilleri de değişmiştir. “Anlatıcı Melek Hanım”ın bu değişimler içinde benimsediği davranışların ve tercih ettiği söylemin gerekçelendirilmesi amacıyla Henry Lefebvre'nin mekânsal üçlüsüne başvurulmuştur. Melek Hanım'ın yer değişimlerinin temel ayrımı Doğu-Batı zıtlığı üzerinden kurulur. Evlendikten sonra edindiği Doğulu kimliği Batı'daki çevreyle çatışırken merkezi Batılı kimliği Doğu'ya karşı üstünlük kurar. Anlatıcı özne ile şekil değiştiren öteki arasında tekrarlanan kimlik karmaşası

Melek Hanım'ın metinlerindeki oryantalist-oksidentalist söylem diyalektiğini meydana getirir. Böylece bu çalışmada kimlik ve mekân geçişlerinin, otobiyografisini kadınca yazan Melek Hanım tarafından yıkılan ve yeniden üretilen söylemleri üzerindeki tesiri gerekçelendirilir. Öte yandan kimlik, mekân ve metinlerin alımlanışı (tarih, yer, muhatap) bakımından *Thirty Years in the Harem*'in adını veren harem edebiyatı unsurları da gözetilmiş ve otobiyografik öznenin söylemini biçimlendiren bu unsurların stratejik ehemmiyeti tartışılmıştır. Bu tartışmada harem edebiyatının kökeni, gelişimi ve kaynakları hakkında özet bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde Melek Hanım'ın otobiyografik metnlerinin ilk cildi *Thirty Years in the Harem*'deki "Melek Hanım"ın Osmanlı topraklarındaki hareketli konumu ve sahip olduğu kimlikleri dolayısıyla kitabında kurduğu söylem açıklanmaya çalışılmıştır. Birinci kitapta doğumundan Avrupa'ya kaçışına (1867) kadarki periyodu aktaran anlatıcı; kendini güçlü, muktedir ve çevresindekilere göre daha akıllı olarak lanse eder. Bu durumun iki sebebi vardır. Birinci sebep mekânın Osmanlı sınırlarını işaret etmesidir. Melek Hanım oryantalist tasvirleriyle Doğu'yu ve Doğulu insanları cahil, pis ve saf addederek kendisini asil ve biricik olarak yansıtan bir öteki/ben zıtlığı kurar. İkinci sebep ise anlatıcının kimlikleridir. Melek Hanım'ın; Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın elit karısı kimliğinin yanında doğumundan gelen yarı Rum, çeyrek Ermeni ve çeyrek Fransız Katolik kimliği de vardır. Bulunduğu haremelerde hem bürokratik açıdan hem de ırksal/dini nedenlerden kendini Doğululardan üstün görür ve söyleminde "öteki"lerden ayrılan daha güçlü, daha gelişmiş benliğini ifşa eder. Melek Hanım, Doğulu insanları kandırmayı kendinde hak gören, oldukça faal bir anlatıcı sesi benimseyerek aldığı rüşvetleri, aldattığı bireyleri, kurduğu planları normalleştirerek aktarır. Bu doğrultuda Melek

Hanım'ın söylemini meydana getiren mekân ve kimlik etmenleri, otobiyografik metinlerin genel özellikleri ve alımlanış şartları dikkate alınarak açıklanmıştır. Kocasından boşanan, statü ve servetini kaybeden Melek Hanım'ın öz yaşam öyküleri intikam özelliği taşır. Osmanlı Devleti'ndeki bürokratik sırları, mahrem kabul edilen haremi kamuya sunarak yayar. Alımlanış şartları söz konusu olduğunda ise Melek Hanım'ın maddi yetersizliğini gidermek ve popülerlik amacıyla Batılı okura merak ettiği Doğu haremelerini anlattığı gözlemlenir. Muhatabının Batılı oluşu metnini Doğu geleneklerini ve kurallarını açıklayan didaktik bir anlatıya çevirir. Sonuç olarak ikinci bölümde *Thirty Years in the Harem*'de Melek Hanım'ın intikam güdüsü ve hedef okuru çerçevesinde yarattığı otobiyografik söylemin, değişen mekân ve kimliklerine bağlı kalarak farklılaştığı iddia edilir. Melek Hanım'ın "harem" vurgusuyla yayımladığı *Thirty Years in the Harem*, Doğu'ya ve Doğululara karşı kendini üstün bir statüye konumlandığı, söylemini güçten ve iktidardan alan bir öz yaşam öyküsüdür.

Üçüncü bölümde, Melek Hanım'ın hayat öyküsünün devamı niteliğindeki ikinci kitabı *Six Years in Europe*, Batılı mekân ve kimlik pratikleri açısından tahlil edilerek *Thirty Years in the Harem*'e kıyasla söylemin nasıl başkalaştığı açıklanır. *Six Years in Europe*, Melek Hanım'ın kızı Ayşe ve oğlu Mustafa Cihad ile Avrupa'ya yerleştiği 1867 yılından 1873'e kadarki dönemi kapsar. Burada anlatıcı okuru manipüle etmeye çalışan mahzun ve mağdur bir söyleme bürünür. Bunun sebepleri yine Melek Hanım'ın bulunduğu mekânlar ve çıkarları doğrultusunda kanıksadığı kimlikleridir. Bu altı yıllık sürede geçen olayların mekânı Batı'dır. Anlatıcı sığındığı Batı'yı ve Batılıları hor göremez, kolayca eleştiremez. Gücünü ve konumsal üstünlüğünü kaybeden Melek Hanım, Batı'nın uygulamaları ve mekânsal pratikleri karşısında çaresiz ve sessiz bir söyleme bürünür. *Thirty Years in the*

Harem'de kişileri aşağılayan ve onları kandırmayı kendinde hak gören özgüvenli anlatıcı ifadeleri adeta bambaşka bir pozisyona evrilir. Çünkü mekâna bağlı olarak dışarıdan gelen Melek Hanım “öteki” hâline gelmiş ve daha önce deneyimlemediği mekânın normlarıyla yüzleşmek zorunda kalmıştır. *Six Years in Europe*'taki kimlikler ise oldukça değişkendir. “Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın eşi” kimliğini yitiren anlatıcı artık elit ve yüksek sınıfa ait değil, Batı'daki tanıdıklarına maddi anlamda muhtaç vaziyettedir. Diğer yandan Katolikliğe geri dönerek Hristiyan kimliğini öne çıkaran detayları mağdur söylemine eklemeler. Okur kitlesi ve otobiyografik unsurlar bu metin bağlamında da göz önünde bulundurulmuştur. Melek Hanım'ın intikam anlatısı Batı macerasını anlattığı bu kitapta da devam eder. Bu kez Ayşe'nin ve kendisinin Hristiyan olarak Doğu'nun yasaklarını nasıl çiğnediklerine işaret ederek öcünü alır. Kitabın alımlanış sürecini belirleyen muhatap bileşeniye yine Batılıdır. Artık anlatısı didaktik değil, romantik hâle gelir. Bu minvalde Melek Hanım söylemini, Batı'yı ve Batılı kimseleri rahatsız etmeyecek dikkatli adımlarla kurgular. *Thirty Years in the Harem*'de Doğu'ya dair düşmanca oluşturulan ifadelerin tam tersi dostane bir şekilde Batı için üretilir. Nihayetinde bulunduğu yerlerle koşut olarak kimlikleri de değişen Melek Hanım, *Six Years in Europe*'ta konumsal üstünlüğünü kaybetmiş ve okurundan merhamet dileyen bir anlatıcı söylemi kurar.

Melek Hanım'ın bir yıl arayla yayımlanan otobiyografilerinin anlatı zamanı, Batılı okuru muhatap alması, İngiltere'de, İngilizce basılması ve maddi kaygılardan kaleme alınması üstelik Doğu'yu eleştiren tutuma sahip fail bir kadının intikam anlatısı olması öne çıkan ortak niteliklerindendir. Otobiyografilerinin zeminini bu unsurlar üzerine kuran Melek Hanım, tarihi bir kadın özne olarak öz yaşam öyküsünde kamuya tanıtmak istediği “ben”i yaratır ve hayatının iplerini hikâyesine

göre elinde tutar. Bireyin öznel tarih anlatısını ihtiva eden bu edebi tür içerisinde gerçeklik veya kesinlik aranamaz, yazar hayatını metinleştirirken hem kendi kişiliğini kurar hem de kurduğu kişiliği sahiplenir (Aksoy, 2009, s. 31). Bu doğrultuda Melek Hanım'ın metinlerinde temsil etmek istediği “ikinci ben” söylemleri aracılığıyla üretilir ve eyleme dayalı yani performatiftir. Bu çalışmanın amacı, Melek Hanım'ın otobiyografik anlatılarında değişken mekân (Doğu-Batı) ve kimliklere (üst sınıf, mağdur, anne, eş, Ermen, Rum, Müslüman vs.) bağımlı olarak bu söylemlerini nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktır. Sonuç olarak *Thirty Years in the Harem*'de Osmanlı coğrafyasındaki deneyimini aktaran anlatıcının güçlü ve muktedir söylemi, Avrupa'yı mesken edinen *Six Years in Europe*'ta müteessir ve muhtaç bir tona evrilmiştir.

Thirty Years in the Harem ile *Six Years in Europe* hakkında hakikat sorgulamaları bulunsa da otobiyografilerin öznelliğe ve özneye dayalı oluşu dikkate alınarak bu metinlerin edebi tür içerisinde değerlendirilmesi mümkündür.

Otobiyografik anlatılardan hareket eden bu çalışma aracılığıyla 19. yüzyılda üst sınıf olarak yaşamış ama sefalet içinde intihar etmiş olan Melek Hanım'ın öz yaşam öyküsü yeni tartışmalara ve çalışmalara önayak olacaktır.

(See Appendix A for an extended abstract.)

UZUN ÖZET (EXTENDED ABSTRACT)

Autobiography is a retrospective story of an individual's life starting from birth. In this type of retrospective narrative, the narrator is fed from the records of his memory; thus, the autobiographical text is based on subjective experience and the individual's feelings, his/her interpretation. In this sense, autobiographical texts have been evaluated within literary genres. Autobiographies are constructed through the narrator's discourse. While the discourse produces the person's self-representation, the text is shaped according to the irregular surfaces of space and identity. In autobiographical texts, the space changes depending on the margins in which the narrator is located. Identity is the self-representations that the narrator bears in these spaces. Hence, self-representations established in autobiographical narratives could not be considered separately from space and identity. In this thesis, Melek Hanım's autobiographical texts, *Thirty Years in the Harem* (1872) and *Six Years in Europe* (1873), which were published with the signature of Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa's wife, have been examined in terms of space and identity dynamics.

In the first chapter, "Introduction," theoretical discussions have presented to justify the method of this thesis. Autobiography has been discussed within literary genres, benefiting from the theories of Georges Gusdorf (1980) and Philippe Lejeune (1989). After the general framework of autobiographical texts had been drawn, the characteristics of women's autobiographies were explained. Based on Henri Lefebvre's (2014) space theory, the idea of space and the concept of "here" and "there" was exemplified. After that, identity/self-construction was detailed with the perception of being Eastern and Western. The distinction between East and West was

discussed over the contrast set by orientalist discourse. *Thirty Years in the Harem*, since it emphasizes the word “harem,” has also been explained in terms of compatibility/contradiction with harem literature. Thus, Billie Melman's (1992) thoughts were mentioned since Melek Hanım's texts carried traces of harem literature. Lastly, in this section, the historical existence of Melek Hanım has been proven with court records and newspaper reports, and the editions & translations of *Thirty Years in the Harem* and *Six Years in Europe* have been demonstrated.

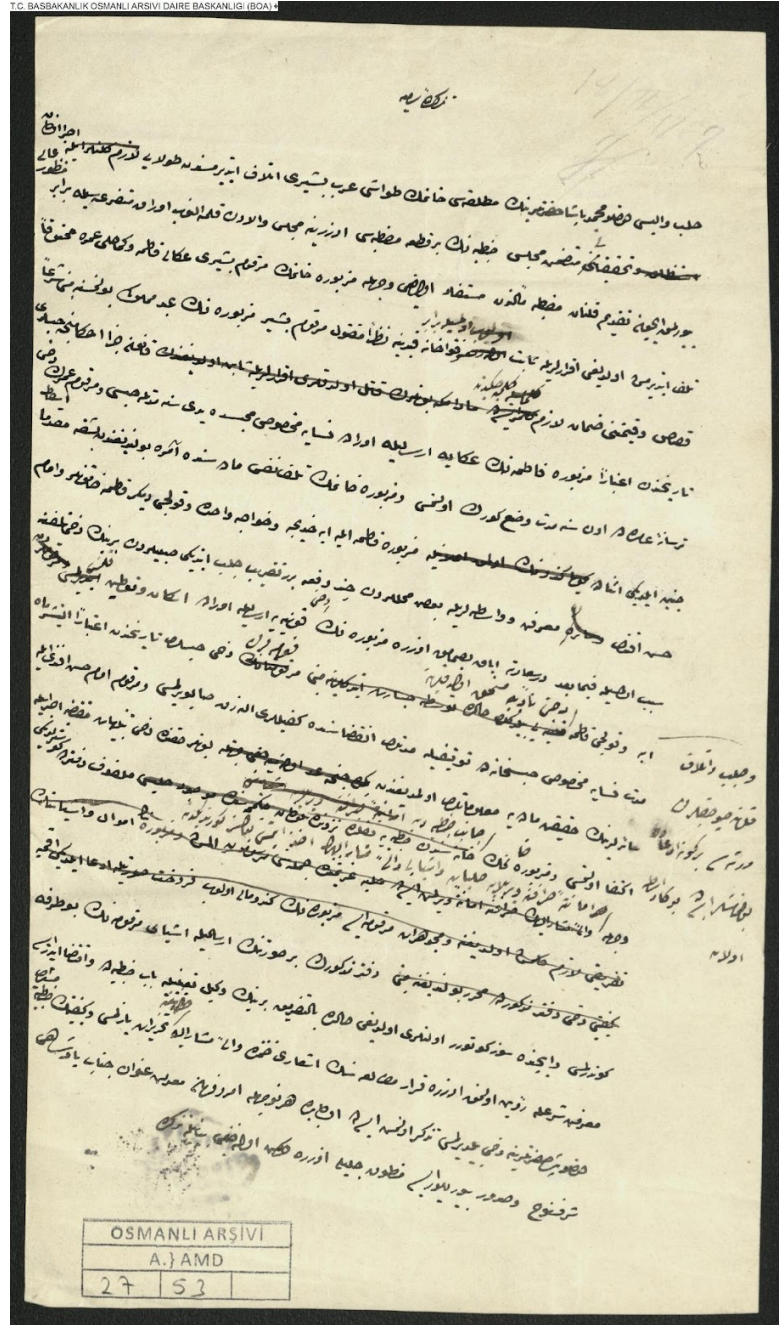
In the second part, which constitutes one of the main parts of the thesis, *Thirty Years in the Harem* (1872) has been examined in terms of space, identity, autobiography, and harem literature. According to *Thirty Years in the Harem*, Melek Hanım had lived in many territories of the Ottoman lands. As she moved between these spaces, she invented new identities and designated the discourse that formed the narrative of these identities. The construction of the discourse is mainly related to the unlimited power of the narrator at the time she narrates and the way in which she positions herself opposing to East. Therefore, the discourse of Melek Hanım in her autobiographic text was based on her preferred self-representation and the places she had located.

The other main chapter which was called “*Six Years in Europe*,” has been covered in the third part. Melek Hanım's identities have been discussed according to the changing locations in the text, and attention has been drawn to the autobiography dynamics. In this text, Melek Hanım had escaped from the Ottoman lands and took refuge in Europe. This time she had moved between switching places in various cities in Europe. Hence, her identity was transformed when she had located in different spots. Nevertheless, in *Six Years in Europe*, the location was West, and West maintained its spatial practices. Melek Hanım was bewildered when she came to

West from the East. As a result, she establishes an entirely different discourse in her narrative. In the first book, the narrator who had fed on power and despised the East, had left her discourse to the voice of a disappointed and desperate woman.

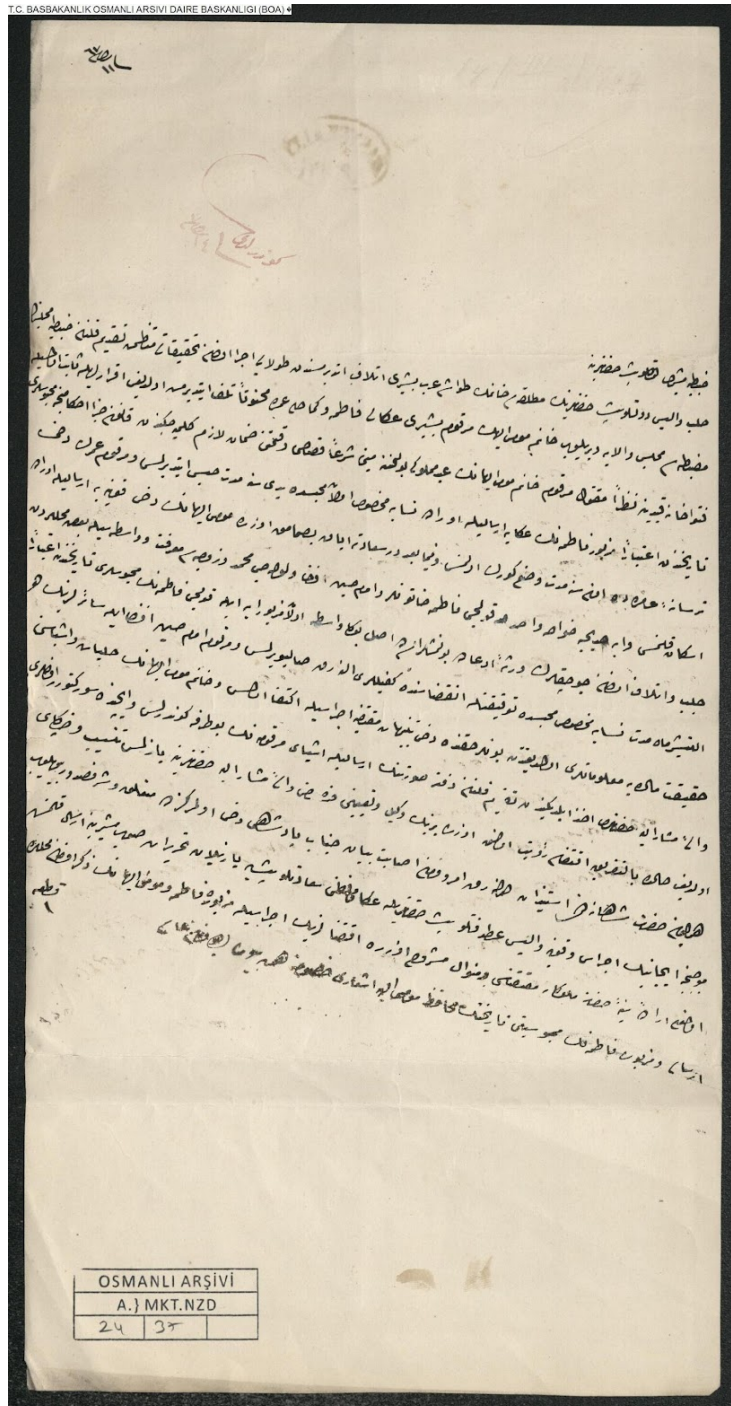
After a general framework has been outlined by explaining the thesis's purpose, method, and writing process, in conclusion, the outcomes of this study have been discussed. Melek Hanım had created a particular discourse specific to her texts, depending on the shift of location and self-identity throughout her autobiographical narratives. The basis for this is that the identity she had embraced while narrating East and the private harem of East was elite and pretentious. When the conditions altered, she lost her economic, spatial, and political power, so she transitioned to a helpless identity to evoke a sense of empathy in her reader. It is her discourse that makes this possible in his autobiographical texts. For this reason, discursive construction differences occur according to the places she had been in and the identities she had adopted in her narrative.

DAVA KAYITLARI

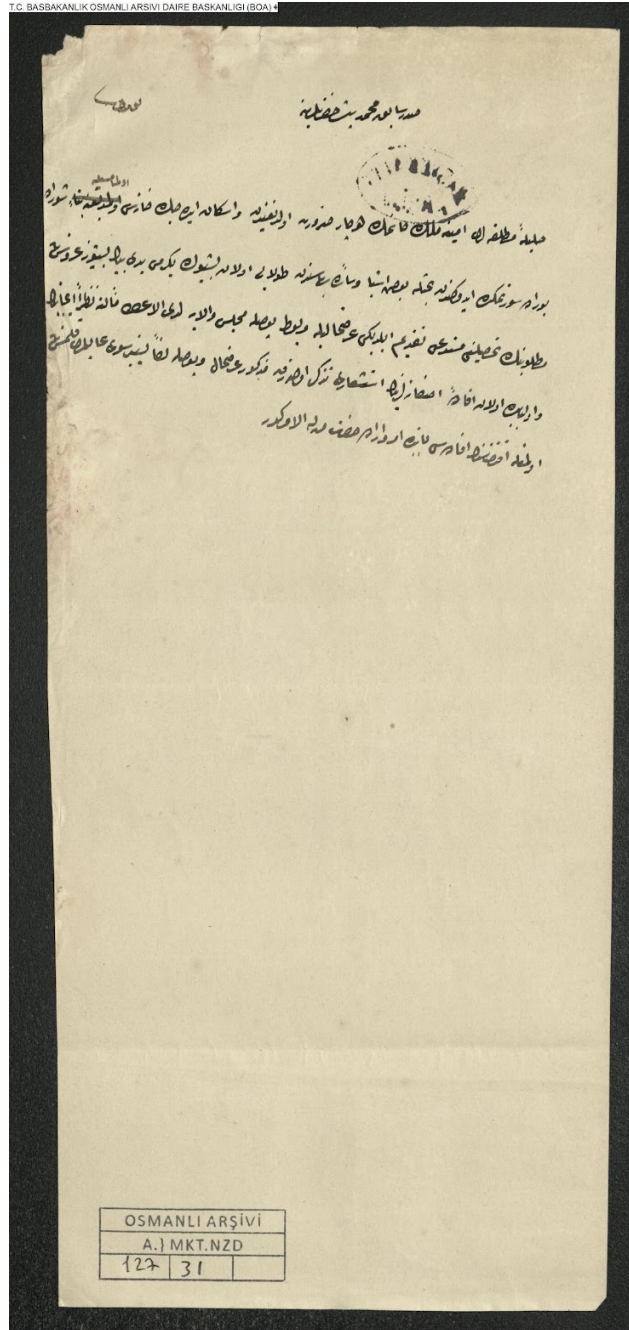
A.}AMD.00027.00053.001

Şekil 1. Halep Valisi Mehmed Paşa'nın mutallakası hanımın Tavvası Arap Beşir'i öldürmesinde yardımı görünenlere verilen ceza

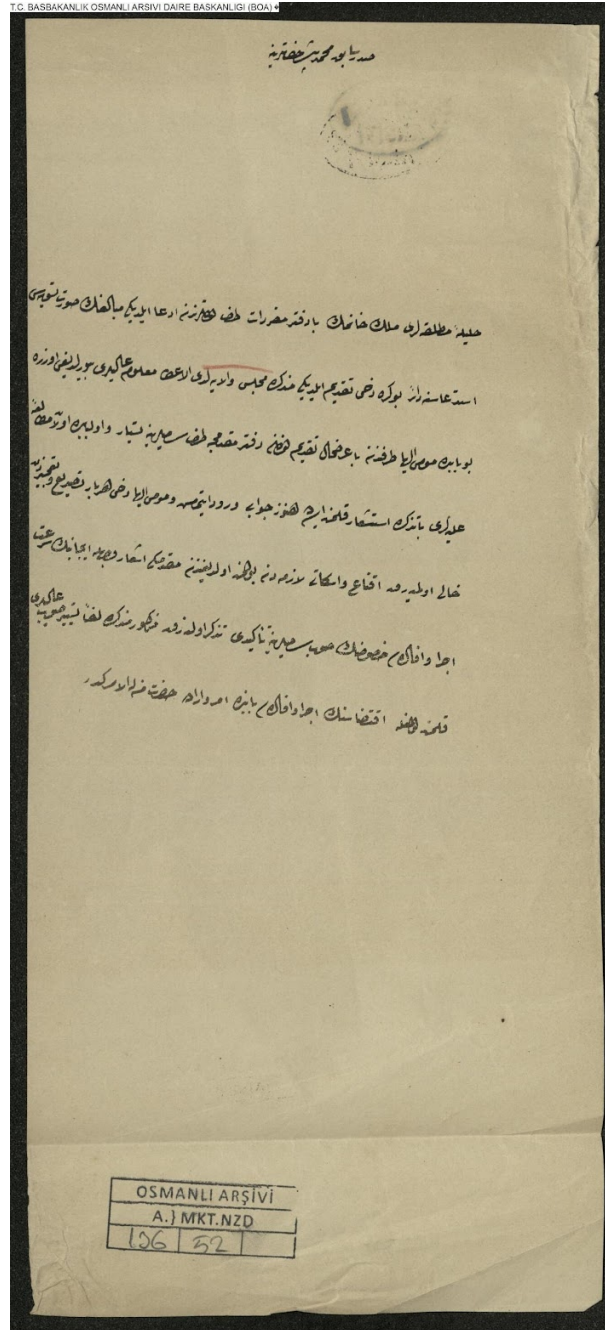
A.}MKT.NZD.00024.00037.001

Şekil 2. Halep valisinin boşandığı hanımının Tavaşa Arap Beşir'i katlettiirmesinden dolayı kısas uygulanmaması

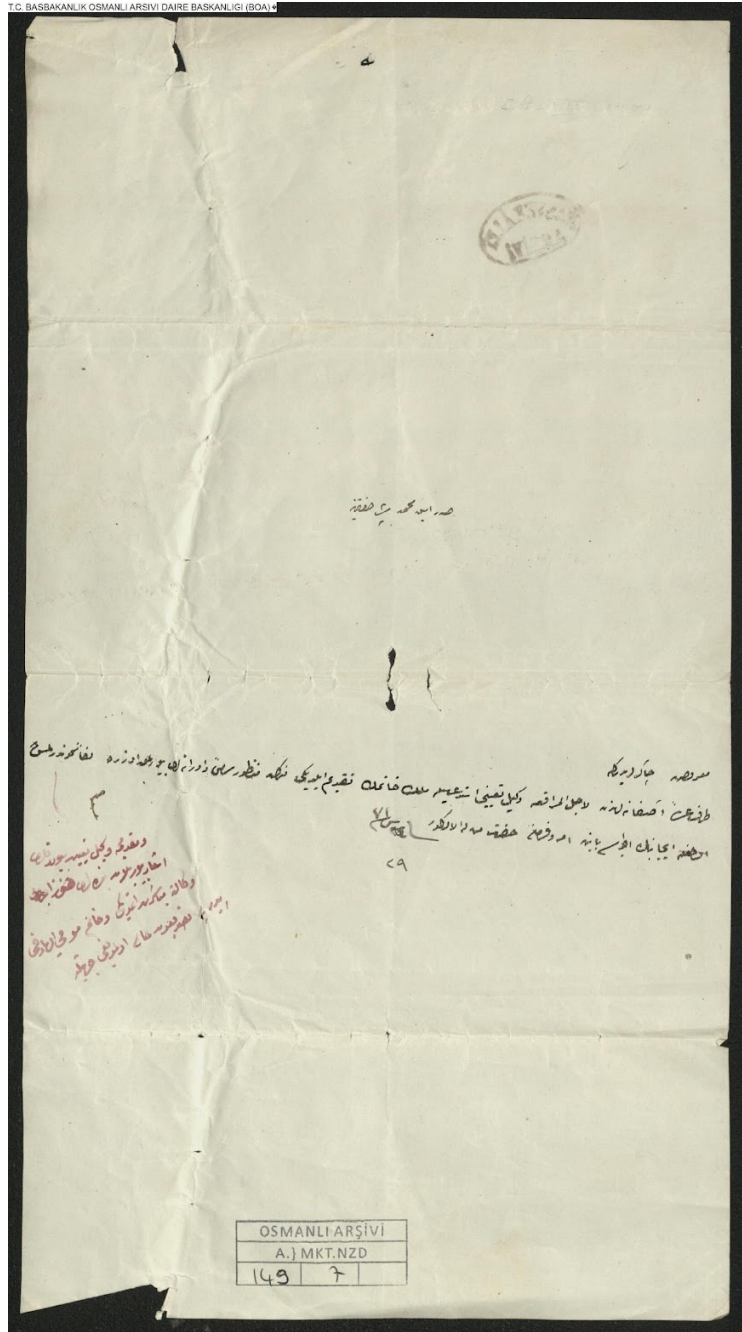
A.}MKT.NZD.00127.00031.001

Şekil 3. Eski Sadrazam Mehmed Paşa'nın boşandığı hanımı Emine Melek Hanımın alacak tahsili talebi

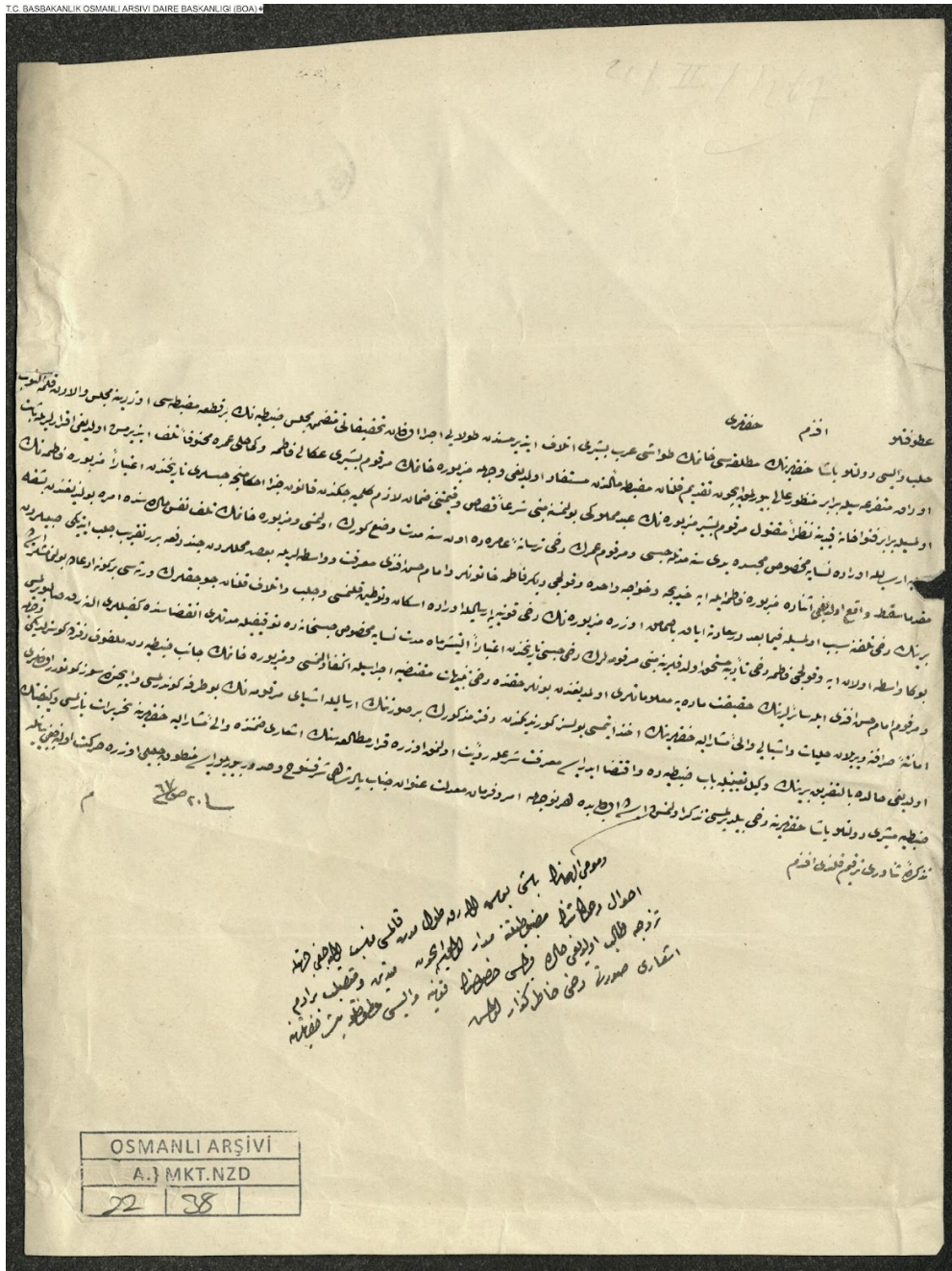
A.} MKT.NZD.00136.00052.001

Şekil 4. Eski Sadrazam Mehmed Paşa'nın boşandığı karısı Melek Hanım'ın alacak iddiasına cevap verilmesi.

A.) MKT.NZD.00149.00007.001

Şekil 5. Melek Hanım'ın murafaa için Sadaret'ce vekil tayin edilmesi talebine dair gönderdiği arzuhalin takdimi

A.}MKT.NZD.00022.00038.001

Şekil 6. Arap Beşir'i öldürenlerin hapisle cezalandırılmaları

shapes and of public opinion in regard to the encouragement of virtue and the prevention of vice, and I hope I have shown that the object is one which they can and do promote in a variety of ways, the expense of which, if, indeed, it is to be regarded as an expense at all, is by no means disproportionate to the importance of the object in view. Before taking leave of this part of the subject, I will make some observations upon a topic closely connected with it, I mean the compulsion which is continually exercised by men over each other in the sternest of all possible shapes—war and conquest. The effects of these processes upon all that interests men as such can hardly be overrated. War and conquest determine all the great questions of politics and exercise a nearly decisive influence in many cases upon religion and morals. We are what we are because Holland and England in the sixteenth century defeated Spain, and because Gustavus Adolphus and others successfully resisted the Empire in Northern Germany. Popular prejudice and true political insight agree in feeling and thinking that the moral and religious issues decided at Sadowna and Sedan were more important than the political issues. Here, then, we have compulsion on a gigantic scale producing vast and durable political, moral, and religious effects. Can its good and evil, its right and wrong, be measured by the single simple principle that it is good when required for purposes of self-protection, otherwise not? I have more than once referred in passing to this great question. I have already pointed out in general terms the practical impossibility of applying Mr. Mill's principle to it. The observations made in this and the preceding letter enable me to say something upon the moral bearings of war and conquest. First, then, I would observe with relation to them that, as has already been shown, struggles in different shapes are inseparable from life itself as long as men are interested in each other's proceedings, and are actuated by conflicting motives and views. The great art of life lies not in avoiding these struggles, but in conducting them with as little injury as may be to the combatants, who are, after all, rather friends than enemies, and without attaching an exaggerated importance to the object of contention. In short, toleration is in its proper sphere so long as its object is to mitigate inevitable struggles. It becomes excessive and irrational if and in so far as it aims at the complete suppression of these struggles, and so tends to produce a state of indifference and isolation, which would be the greatest of all evils if it could be produced. In a very large proportion of cases—it may perhaps be said in the great majority of cases—these conflicts can be carried on without resorting to physical force. In each society taken by itself the class of cases in which the use of physical force is necessary is determined by the range of criminal law, and the principle that criminal law ought to be employed only for the prevention of acts of force or fraud which injure others than the agent may be accepted as a rough practical rule, which may generally be acted upon, though, as I have shown, it is no more than a practical rule, and even in that character is subject to numerous exceptions. When, however, we come to consider the relations of independent nations to each other, a totally different set of considerations present themselves. Nations have no common superior. Their relations do not admit of being defined with the accuracy which the application of criminal law requires, nor if they were so defined would it be possible to specify or to inflict the sanctions of criminal law. The result of this is that nations always do consider for themselves in every particular case as it arises how their interests are to be asserted and protected, and whether or not at the expense of war. Even in the case of such references to arbitration as we have lately seen this is true. The arbitrators derive their whole authority from the will of the parties, and their award depends its authority from the same source.

Such being the relations between nation and nation, all history, and especially all modern history, shows that what happens in one nation affects other nations powerfully and directly. Indeed, the question what a nation is to be—how much or how little territory, how many or how few persons it is to comprehend—depends largely on the state of other nations. A territory more or less compact, inhabited by a population more or less homogeneous, is what we mean by a nation; but how is it to be determined where the lines are to be drawn? Who is to say whether the Rhine or the Voage is to divide France from Germany?—whether the English and the Welsh, the Scotch and the Irish, are or are not homogeneous enough to form one body politic? To these questions one answer only can be truly given, and that is, Force, in the widest sense of the word, must decide the question. By this I mean to include moral, intellectual, and physical force, and the power and attractiveness of the beliefs and ideas by which different nations are animated. All great wars are to a greater or less extent wars of principle and sentiment; all great conquests embrace more or less of a moral element. Given such ideas as those of the Protestants and Catholics in the sixteenth century suddenly seizing upon the nations of Europe, religious wars were inevitable, and in estimating their character we must take into account not merely the question, Who was on the offensive?—who struck the first blow? but much more the question, Which of the two conflicting theories of life, which of the opposing principles brought into collision, was the noblest, the truest, the best fitted for the development of the powers and excellences of human nature, most in harmony with the facts which surround and constitute human life? The most pointed and instructive illustration of this that can possibly be given is supplied by the great American civil war. Who, looking at the matter dispassionately, can fail to perceive the utter vanity and folly of the attempt to decide the question between the North and the South by lawyer's metaphysics about the true nature of sovereignty or by conveying subtleties about the meaning of the Constitution and the principles on which written documents ought to be interpreted? You might as well try to infer the fortunes of a battle from the shape of the firearms. The true question is, What was the real gist and essence of the dispute? What were the two sides really fighting for? Various answers may be given to these questions which I need neither specify nor

[1976]

discuss, but the answer to them which happens to be preferred, will, I think, settle conclusively the question which way the sympathies of the person who accepts that answer should go.

It seems, then, that compulsion in its most formidable shape and on the most extensive scale—the compulsion of war—is one of the principles which lie at the root of national existence. It determines whether nations are to be and what they are to be. It decides what men shall believe, how they shall live, in what mould their religion, law, morals, and the whole tone of their lives shall be cast. It is the *ratio ultima* not only of kings, but of human society in all its shapes. It determines precisely, for one thing, how much and how little individual liberty is to be left to exist at any specific time and place.

From this great truth flow many consequences, some of which I have already referred to. They may all be summed up in this one, that power precedes liberty—that liberty, from the very nature of things, is dependent upon power; and that it is only under the protection of a powerful, well-organized, and intelligent government that any liberty can exist at all. I will not insist further upon this, but I would point out that the manner in which war is conducted is worthy of much greater attention than it has received, as illustrating the character and limits of the struggles of civil life. The points to be noticed are two. In the first place, in war defeat after fair fight inflicts no disgrace, and the cheerful acceptance of defeat is in many cases the part of honourable and high-spirited men. Not many years ago an account was published of a great review held by the Emperor of Russia. Schamyl, who had so long defied him in the Caucasus, was said to have come forward and declared that as the Emperor had had no more obstinate enemy, so he should now have no more faithful subject than himself; that he saw that it was God's will that Russia should rule, and that he knew how to submit himself to the will of God. If the story was true and the speech sincere, it was the speech of a wise, good, and brave man.

In the second place, though war is the very sternest form of coercion which can be devised, and though the progress of civilization makes wars more and more coercive as time goes on, there is at all times a distinct recognition of the principle that they are not to be carried beyond certain bounds—a principle which continually tends to assert itself with increasing vigour and distinctness. The laws of war, as they are called, show that even in that extreme case of collision of interests there are ties of good feeling which lie deeper than the enmity and are respected in spite of it. War is the ultimate limitation upon freedom. From war downwards to the most friendly discussion on a question which must ultimately be decided one way or another, there is an infinite series of degrees each of which differs from the rest, and each of which constitutes a distinct shade of coercion, a definite restraint upon liberty. In most of these instances anything which can be described as self-protection plays an inappreciably small part, if it plays any—I am, Sir, your obedient servant,

F.

NEW BOOKS AND NEW EDITIONS.

"Thirty Years in the Harem; or, The Autobiography of Melek-Hanum, wife of His Highness Kibikli-Mehemet-Pasha." (Chapman and Hall.) Intrigues, flirtations, murder, and divorce, the amours of the Sultan, the life led by female slaves, and illustrations of Eastern jealousy, cruelty, and debauchery, form the staple of this volume. The writer, whose husband was formerly ambassador to the English Court, and afterwards head of the Ottoman Cabinet, is honest, however, and does not scruple to relate her own improprieties. She can bribe and receive bribes in true Turkish fashion, and confesses how, for certain considerations, she disposed in two years of more than fifteen important posts in favour of persons whom she had never set eyes on. The writer's notions of justice also are eminently Oriental. She relates that in the absence of her husband, who was at that time Governor of Jerusalem, she took the part of some rioters to avoid immediate danger, and the next morning sent them, without trial, into exile. Some of them, writes Melek-Hanum, may have been innocent, but "in the East these nice distinctions are not attended to: guilty and innocent are arrested, and chastisement inflicted upon them." The lady, in the course of her numerous adventures, visits a daughter of Mehemet Ali-Pasha, Viceroy of Egypt, and observes that she grew weary of the scenes of debauchery which she witnessed. The lady, it appears, in the absence of her husband, used to introduce a number of lovers into the harem. "She usually ensured their reticence by having them put to death; but, these murders having made some noise, she has given up that kind of pastime." And here is a horrible story about the same person which, together with some other tales, we are inclined to ascribe to invention. "During her husband's lifetime, he having once said to a slave who was passing out water for him, 'Enough, my lamb!,' his word, reported to his wife, put her into a fury. Forthwith, she ordered the poor girl to be killed; then she had the head stuffed with rice, cooked in an oven, and placed in a large dish surrounded with rice. When the Deftendar came to his dinner his wife had this strange dish served up to him, saying, 'Help yourself to a piece of your lamb.'" Melek-Hanum says she committed the crime, during her husband's absence in England, of pretending that she was enceinte, and then passing off a purchased infant as her own. This put her in the power of her servants, and, a murder taking place in her house, she was accused by her enemies, political enemies they are called, of instigating it, and thrown into prison. Her husband from "political exigencies," was induced to divorce her, and she was sent as an exile to Koniah in Cappadocia. Of course, the same exigencies compelled him to marry again, and the divorced wife amuses herself by drawing a ludicrous picture of her rival. We do not care to follow a story who is often too strange for credence. The most interesting part of the book is the author's account of her daughter's escape from matrimonial bondage.

© THE BRITISH LIBRARY BOARD. ALL RIGHTS RESERVED.

Şekil 1. *Thirty Years in the Harem* hakkında çıkan bir eleştiri yazısı

it is true, when it is said in a private house, as if it was plainly the right thing to do, and not a word more is said about it. So, again, on one occasion we find Ampère asking his wife to send him a certain volume of devotions, that he may use it for his faster meditations. In another letter it is plain that he is telling her that he is about to go to confess some sin or other of which she was cognizant. When his wife dies, after a short married life, adduced with almost constant illness and enforced absence from her husband, through the necessity of his earning a little money by teaching, he writes in his journal a prayer of resignation to the Divine will most touching and natural. Equally simple and profound is a little meditation written some fifteen months later than this. Throughout the whole story the contrast between the fanatical and the self-exhibiting religiousness of to-day, both in France and England, is in truth as striking as it can be.

Another curious illustration of the changes that have passed over French society is furnished by the details of the courtship with which Ampère wooed the girl who became his wife. It is clear that an amount of freedom of intercourse was then tolerated which now would not be endured. The propriety was extreme, and verged now and then on asceticism, as we should think it in England. But, on the whole, it was clearly the habit among the bourgeoisie, to whom Ampère belonged, to promote marriages of affection and mutual esteem, and none others. Not the least interesting of the letters in the collection are those which passed between the girl, Julia Carron, whom Ampère married, and a previous suitor, one Professor Demas, who was extremely taken with her, and urgently pressed her to marry him. There is a positive course of argument on the subject carried on between the professor, the young lady, and her mother, in which the suit is discussed. One or two of the family are for her accepting the lover, whose position was good, and who personally was not disagreeable. But Julie did not care for him, the marriage would take her away from her family, the sister was firm against it, the mother would not press it, and in the end the suitor was finally rejected.

For a time it seemed as if Ampère's love would thrive no better; and the whole story of his hopes and fears, and the doubts of the lady and the gentle rebuffs of her family, is as curious a little bit of genuine feeling as the annals of love-making can supply. From the first, indeed, the lady liked her learned suitor, notwithstanding his ungainliness, his poverty, his frightful ways of dressing himself, and his apparent want of tact in coqueting her family. But in the end his honest love prevailed; they were married on a small pittance, and the husband became the steady and affectionate *ami de la maison*. Then one child was born, but the young mother fell ill, increase in means came very slowly, and after a few years of lingering illness—large portions of which Ampère was compelled by his duties to spend away from his wife—she died, just about the time when he obtained the long-hoped-for Government appointment. It was this long separation which produced the correspondence here published, in which Ampère's sister-in-law Elise takes almost as large a part as his wife herself. To the last they all write as if the first lover's warmth was unchilled, and the simplicity of the details they delight in is as striking as their warmth itself. The philosopher is as awkward, and as absent in mind, and as anxiously economical, and as given to destroy his poor clothes, and to blacken himself with ash as ever; and the wife from her sick bed is always thinking how to spare him and help him, and send him details of the child to whom they were equally devoted. His earliest publication, which marked him out as one of the most rising mathematicians of the day, was on the probabilities involved in games of chance. The problem had haunted him for seven years, and at last he hit upon the complete solution. In the letter in which he tells this to his wife, he gives directions for its printing, being satisfied that it would gain him a mathematical chair; and thus the letter ends: "I should like two or three little shaving-cloths for wiping my hairdresser's nose. I do not know what has become of mine. I fear I have used them in my chemical experiments." Just before this she had written to him, "I hope you do not last in Lent. Remember that would vex me much, and that you have promised to listen to me." It certainly does not enter into our ordinary ideas of the life of a French savant, still sometimes using the Revolutionary calendar, that his views of life were such that it was necessary for his wife to urge him not to injure his health with fasting. Some time afterwards we have him writing, "I beg you to send me my new trousers, so that I can appear before Messrs. Delamare and Vilaz. I do not know what to do; my best clothes still smell of turpentine, and having wished to put on my best small-clothes to-day when I went to the Société d'Emulation I saw the hole which Barrat thought he had mended, getting larger than ever, and revealing a piece of another stuff which he had put underneath. I know you will fear my spoiling my good trousers, but I promise to send them back to you as clean as I receive them." And this follows immediately after a warm protestation against what she had said about the decay of her youthful good looks. "You will love me always," he writes. "That is the line in your letter which has calmed me, though it drew from me many sweet tears." He writes all this from Bourg, and the reply, written at Lyons, thus ends: "I send you everything you can require to be well dressed. I beg you not to sneeze the lining of the sleeves of your coat. Be careful to have your cravats clean, and take care of your trousers, waistcoats, and stockings. Adieu, my son. I am tired, and I love you—Your Julie." She had taken a fancy often to call him her son on account of the care she was obliged to take of him in all his little personal affairs. The end, however, was soon to come, and the journal becomes little more than a daily word or two recording the rapid approach of death. But the tone of the book remains the same to the end. Ampère himself lived till the year 1836; and for the last five-and-twenty years of his life kept up a most affectionate correspondence with the son whom his wife left to his care.

[2244]

NEW BOOKS AND NEW EDITIONS.

"The Taking of Albas, and other Poems and Translations." By Lord Francis Hervey. (Longmans.) Taste and culture are visible throughout these poems and translations. Many of the pieces, which must be regarded for the most part as scholarly exercises in verse, are highly creditable to the writer, and occasionally among the original poems we find one that seems to have been prompted by genuine feeling. Still more apparent, however, are the imitative notes of the young versifier. If Mr. Tennyson had not written "In Memoriam" Lord Francis Hervey would certainly never have pressed the following stanza, which has something more than the Laureate's metre:—

Fast in sweet converse we would end
The sun to rest behind the world,
What time he fringed the west with gold,
And sloped towards his journey's end.

"Poems. The Angel of Life, Solitude, &c." By H. R. Cotterill. (William Blackwood and Sons.) These pieces, as implied by the title, are tentative, the efforts apparently of a young writer whose culture and predilections find him to try his hand at poetry. Verses such as these, the expression of good feeling and for the most part of good taste, need not be judged of harshly by the critic; and it will suffice to say in their disparage that the writer would have done well to refrain from publication, since they contain little likely to prove of interest to the public. Mr. Cotterill is a skilful versifier, and may some day prove himself a poet, but we do not discern in this small volume any marks of genuine poetical vitality. Even a great poet like Wordsworth is mistaken in supposing that every feeble line he composes is worthy of preservation, but it would seem from a fragment, entitled "The Donkey," the whole of which we transcribe, that Mr. Cotterill suffered under the same delusion:—

And by the margin of the wood
A melancholy donkey stood;
He did not crop his grassy food,
But hark'ning to his owner's word,
And seemed as if he wished to die.
Oh, who can tell the reason why?
I cannot say: I wish I could.

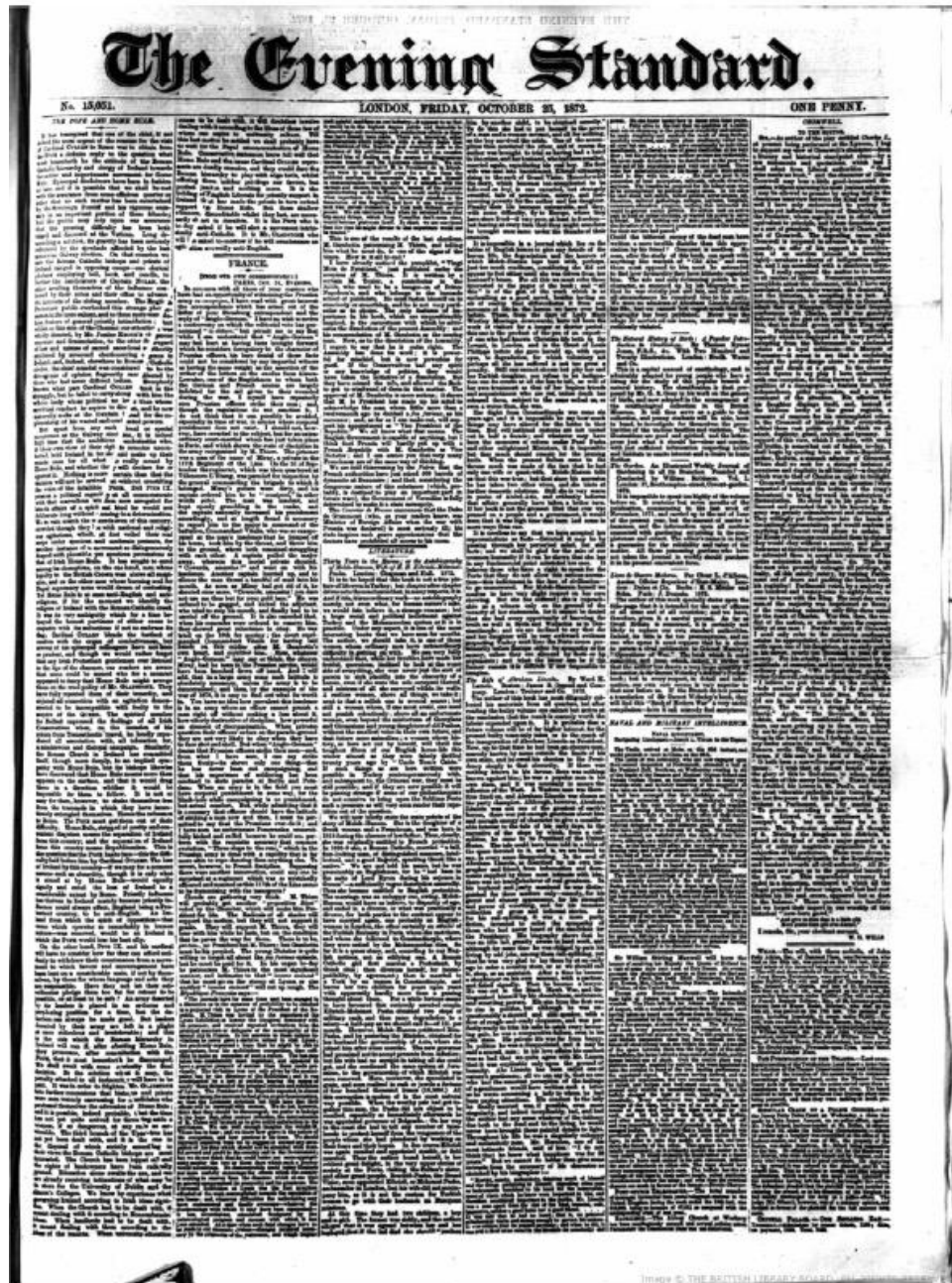
"Six Years in Europe: Sequel to Thirty Years in the Harem." The Autobiographical Notes of Melik-hannum, wife of his Highness Kihriki-Mehemet Pasha. Edited by L. A. Charnierow. (Chapman and Hall.) Many of the circumstances related in "Thirty Years in the Harem" were strange enough to demand considerable faith from the reader, and some of them appeared by no means creditable to the author. The book, however, was written with vivacity, and presented some striking although highly coloured pictures of Oriental society. If it contained much that was sensational and much that could not be readily accepted as true history, it was amusing, which many better books are not, and it was occasionally instructive. "Six Years in Europe," which narrates the adventures of Madame Kihriki and her daughter upon escaping from Turkey, is not so entertaining. The writer is in danger if more respectable society; and in lieu of Turkish intrigues, debaucheries, and murders, we have an account of the difficulties which beset two Eastern ladies of high rank while residing in France without any certain means of livelihood. The straits to which they were reduced were frequently extreme, and Madame Kihriki relates that on one occasion, although in good health, she was forced to take refuge in a hospital and submit to the rules imposed upon the patients. Flots are not wanting, and the author, we are told again and again, finds herself surrounded by Turkish spies, and is the victim of her husband's malice. Madame Kihriki, who prides herself on having saved her daughter from bondage, relates how at the latest moment her husband entered the vessel in which his wife and child were about to sail, without discovering them. Had he done so, their lot, she says, would have been incarceration for life in an underground dungeon. If the young lady escaped one snare she fell into another, and the account of her marriage to a Frenchman of the name of Quertel exhibits in almost equal measure the wretched folly of mother and daughter. The machinations of this man and the writer's little counter plots are told with great minuteness, and we should think this portion of the story may be generally accepted as veracious, since it displays in a curious degree the incapacity and the follies of the narrator. Madame Kihriki appears to be in some respects a clever woman, but, if we may judge from her own statements, she is nearly destitute of common-sense. Undoubtedly she is extremely ostentatious, and it may be hoped that her account of convent life at Anoum is exaggerated. It is the result, she says, of her experience that the vow of poverty and the renunciation of wealth degenerate into avarice of the most exaggerated type, having for its sole purpose the enriching of a particular establishment or order. "The object being pre-eminently righteous, the means to the end are meant to be sanctified. In the present instance, the Lady Superior was mortified to find we were likely to become burdens upon her establishment and to impoverish its resources by just so much as the cost of our board and lodging would lay them under contribution. . . . From the moment she made this discovery her dominant idea was to get rid of us; and to this end she brought into operation all those petty means of vexation her position afforded her the opportunity of exercising." The writer goes on to relate a number of annoying circumstances connected with convent life, but it should be added, in justice to the Lady Superior, that these Turkish ladies, although recipients of charity, seem to have shown pretty plainly their discontent with the regulations of the house and with the spare diet provided. The unsatisfactory position of Madame Kihriki was not calculated, however, to promote cheerfulness, and indeed the general impression conveyed by the book is far from agreeable. Our pity for the unhappy lot of the writer would be greater if we could feel sure that the misfortunes she describes were wholly undeserved.

Image © THE BRITISH LIBRARY BOARD. ALL RIGHTS RESERVED.

Şekil 2. *Six Years in Europe* hakkında çıkan bir eleştiri yazısı

[illegible]

169

Şekil 5. *Thirty Years in the Harem* hakkında çıkan bir eleştiri yazısı

THIRTY YEARS IN THE HAREM.

Many people remember the handsome and popular Mohammed Ali, the Egyptian, who was the Turkish ambassador in London some twenty years ago, and whose wife, the lady of the harem, was a beautiful woman, and whose children were all handsome and well educated. The lady of the harem was a beautiful woman, and her children were all handsome and well educated. The lady of the harem was a beautiful woman, and her children were all handsome and well educated.

It is a very strange story, and one which is very interesting. It is a story which is very interesting, and one which is very strange. It is a story which is very interesting, and one which is very strange.

It is a very strange story, and one which is very interesting. It is a story which is very interesting, and one which is very strange. It is a story which is very interesting, and one which is very strange.

It is a very strange story, and one which is very interesting. It is a story which is very interesting, and one which is very strange. It is a story which is very interesting, and one which is very strange.

It is a very strange story, and one which is very interesting. It is a story which is very interesting, and one which is very strange. It is a story which is very interesting, and one which is very strange.

It is a very strange story, and one which is very interesting. It is a story which is very interesting, and one which is very strange. It is a story which is very interesting, and one which is very strange.

It is a very strange story, and one which is very interesting. It is a story which is very interesting, and one which is very strange. It is a story which is very interesting, and one which is very strange.

It is a very strange story, and one which is very interesting. It is a story which is very interesting, and one which is very strange. It is a story which is very interesting, and one which is very strange.

It is a very strange story, and one which is very interesting. It is a story which is very interesting, and one which is very strange. It is a story which is very interesting, and one which is very strange.

DREADFUL RAILWAY ACCIDENTS.

A terrible accident occurred on Saturday in the London and North Western Railway, near the station of St. Pancras. A train consisting of a locomotive and several passenger coaches was derailed, and several people were injured.

The accident was caused by a defect in the track, and the locomotive was thrown off the rails. The passengers were all rescued, and the train was repaired.

The accident was a very serious one, and it is hoped that the railway company will take steps to prevent such accidents in the future.

The accident was a very serious one, and it is hoped that the railway company will take steps to prevent such accidents in the future.

The accident was a very serious one, and it is hoped that the railway company will take steps to prevent such accidents in the future.

The accident was a very serious one, and it is hoped that the railway company will take steps to prevent such accidents in the future.

The accident was a very serious one, and it is hoped that the railway company will take steps to prevent such accidents in the future.

The accident was a very serious one, and it is hoped that the railway company will take steps to prevent such accidents in the future.

The accident was a very serious one, and it is hoped that the railway company will take steps to prevent such accidents in the future.

THE CATTLE PLAGUE.

The cattle plague, which has been spreading in the north of England, has now reached the south. It is a very serious disease, and it is hoped that the government will take steps to prevent its further spread.

The cattle plague is a very serious disease, and it is hoped that the government will take steps to prevent its further spread.

The cattle plague is a very serious disease, and it is hoped that the government will take steps to prevent its further spread.

The cattle plague is a very serious disease, and it is hoped that the government will take steps to prevent its further spread.

The cattle plague is a very serious disease, and it is hoped that the government will take steps to prevent its further spread.

The cattle plague is a very serious disease, and it is hoped that the government will take steps to prevent its further spread.

The cattle plague is a very serious disease, and it is hoped that the government will take steps to prevent its further spread.

The cattle plague is a very serious disease, and it is hoped that the government will take steps to prevent its further spread.

The cattle plague is a very serious disease, and it is hoped that the government will take steps to prevent its further spread.

RAILWAY AMALGAMATION.

The report of the committee on the amalgamation of the railways has been published. It is a very long and detailed report, and it is hoped that the government will take steps to implement its recommendations.

The report of the committee on the amalgamation of the railways has been published. It is a very long and detailed report, and it is hoped that the government will take steps to implement its recommendations.

The report of the committee on the amalgamation of the railways has been published. It is a very long and detailed report, and it is hoped that the government will take steps to implement its recommendations.

The report of the committee on the amalgamation of the railways has been published. It is a very long and detailed report, and it is hoped that the government will take steps to implement its recommendations.

The report of the committee on the amalgamation of the railways has been published. It is a very long and detailed report, and it is hoped that the government will take steps to implement its recommendations.

The report of the committee on the amalgamation of the railways has been published. It is a very long and detailed report, and it is hoped that the government will take steps to implement its recommendations.

The report of the committee on the amalgamation of the railways has been published. It is a very long and detailed report, and it is hoped that the government will take steps to implement its recommendations.

The report of the committee on the amalgamation of the railways has been published. It is a very long and detailed report, and it is hoped that the government will take steps to implement its recommendations.

The report of the committee on the amalgamation of the railways has been published. It is a very long and detailed report, and it is hoped that the government will take steps to implement its recommendations.

THE CASE OF LIEUTENANT TRIBLE.

The case of Lieutenant Trible, who was charged with the murder of a woman, has been heard in court. The judge has found the defendant guilty, and he has been sentenced to hang.

The case of Lieutenant Trible, who was charged with the murder of a woman, has been heard in court. The judge has found the defendant guilty, and he has been sentenced to hang.

The case of Lieutenant Trible, who was charged with the murder of a woman, has been heard in court. The judge has found the defendant guilty, and he has been sentenced to hang.

The case of Lieutenant Trible, who was charged with the murder of a woman, has been heard in court. The judge has found the defendant guilty, and he has been sentenced to hang.

The case of Lieutenant Trible, who was charged with the murder of a woman, has been heard in court. The judge has found the defendant guilty, and he has been sentenced to hang.

The case of Lieutenant Trible, who was charged with the murder of a woman, has been heard in court. The judge has found the defendant guilty, and he has been sentenced to hang.

The case of Lieutenant Trible, who was charged with the murder of a woman, has been heard in court. The judge has found the defendant guilty, and he has been sentenced to hang.

The case of Lieutenant Trible, who was charged with the murder of a woman, has been heard in court. The judge has found the defendant guilty, and he has been sentenced to hang.

The case of Lieutenant Trible, who was charged with the murder of a woman, has been heard in court. The judge has found the defendant guilty, and he has been sentenced to hang.

Şekil 6. *Thirty Years in the Harem* hakkında çıkan bir eleştiri yazısı

THIRTY YEARS IN THE NAKEM.

such a large number of students, there were no dormitories. The students stayed in their families or in the public houses of Turkish women. The historiography of Mehmed-Fatih, with its H. 1013, Muhemmed-Pascha, is much too little researched from the private side and too much from the official side. The history of language and literature is not sufficiently researched. There is more to be said in the historical context, especially in the Ottoman.

The author, born in Constantinople, was a daughter of a Phanariote Greek mother, of a Phanariote Greek father. She was born in 1813 the next to school, where she learned the rudiments of education, and at 13 she married in a Phanariote, who had been in the service of the Levant. Her dowry was a quantity of books, which she had to read. Her husband was divided into two worlds: the world of the Phanariotes, which was his natural country, and the world of the Levant, where he was a foreigner. She went with him, where the Levant was not suitable for some women, and, leaving

[illegible]

...dramatic, and it drew better reviews than the last two, and, on the whole, it achieves the least of what would seem the reputation of a woman in this country. Since girls who have been brought to the attention of the public have been the subject of the greatest amount of gossip and scandal, and since the reputation of a woman in this country is so much more important to her than the reputation of a man, it is not surprising that the reputation of a woman in this country is so much more important to her than the reputation of a man.

[illegible][illegible]

plains. A married woman could be expected to live in the society of any other widower of her husband; the case usually a separate dwelling, and looked after by others. Divorces are very common, and the wife is not obliged to support her husband. The only man, except his relatives, from whom a Turkish woman appears married in the Nation. "He is Prophet's Vice, the Shadow of God on earth," and of him others have said: "He is the shadow of God on the earth." The Prophet is the only man in the Nation who is not married. The Prophet is the only man in the Nation who is not married. The Prophet is the only man in the Nation who is not married.

^{**}They were in the presence of approximately 60 witnesses, all of whom testified against him.

NOTES FROM NEW YORK.
(FROM OUR OWN CORRESPONDENTS.)
New York, July 15.—The addresses of Cicero at Baltimore, in its other week, have been the subject of much discussion, but greatly simplified the political picture and reduced the chances for the President to a point of strength between Grant and Sherman. The latter, however, is at Baltimore was practically a linguistic champion before the Convention met, the address of the Cincinnati speaker, the first of the year, and must have a most important influence on the future of the Union. The speaker, however, is a very powerful man, and has a very powerful voice. The Union has been a party formally and the friends of the war, based upon the issue, and entered upon a campaign of a personal and political nature. The speaker, however, is a very powerful man, and has a very powerful voice. The Union has been a party formally and the friends of the war, based upon the issue, and entered upon a campaign of a personal and political nature. The speaker, however, is a very powerful man, and has a very powerful voice. The Union has been a party formally and the friends of the war, based upon the issue, and entered upon a campaign of a personal and political nature.

[illegible]

Entreats a Win.—A Chicagoan, endeavoring to avoid a conviction was sentenced to 120 days in the charge of killing his wife, by holding her over a boiling tin.

yazısı

Şekil 9. *Thirty Years in the Harem* hakkında Fransa’da çıkan bir eleştiri yazısı

Şekil 10. *Thirty Years in the Harem* hakkında Fransa’da çıkan bir eleştiri yazısı

[illegible]

Şekil 11. Melek Hanım ve Ayşe'nin Osman ile 1867 yılında Paris'e geldiklerine dair Fransa'da çıkan bir haber

viennent, à l'heure actuelle, à l'ordre du jour.

Şekil 14. *Thirty Years in the Harem* hakkında Fransa’da çıkan bir eleştiri yazısı

Şekil 15. *Thirty Years in the Harem* hakkında Fransa'da çıkan bir eleştiri yazısı

d'une de la rue Richelieu, à l'harmonie des aspects du répertoire classique et du son timbre, à titre d'exemple de Surin Laguerre, et désigne le théâtre pour le 100% concert, et se dédier au 5000 : à l'histoire et l'histoire.

Le café-concert, de son côté, se transforme à l'endroit des grandes théâtres par les théâtres et les colonnades, pour l'histoire des musiques indiennes, par le son public, et l'histoire à l'histoire du son et des musiques, par le son de l'histoire et des musiques, et l'histoire de l'histoire, au son.

— Les petites choriques qui tiennent une plume et leur donnent la peine de pointer les hanches à la suite de ces ridicules exercices de femmes distillant le sucrose sans leur valoir plus de l'air bleu que toutes autres. Célébration ? Plainte dramatique ? Événement capital pour servir de motif à l'ÉPIGRAMME ? Des danses de diabolomanes ? Des exercices d'acrobates ? Des danses sautées ? Des exercices de maudite GYGIS, venant jurer l'Amour aux bouffes d'un même la seule critique qu'ils aient eue : devant formuler quelques-uns des éléments et nouveaux éléments.

Elle commença l'an, un jour 1867, et impatientement elle
péda; et du train où elle va, je redressai quelque instant le guidon
du Champ de Mars, qui était la grande aisance première, et
vienne à pied pour beaucoup de son intérêt.

La question de moralité n'est donc pas posée, même à un moment dans l'art dramatique où, chaque fois qu'un caractère est affecté, ouvre l'entrée des artistes à une grande tragédie, vous voulez vous mettre à prendre les âmes, je vous prie, vous avez ainsi fort à faire, n'est-ce pas ? à aiguiller au sur le p...

— Mais, de toutes ces choses, hélas ! nous devons nous dire que c'est là ce qui donne la mesure la moins de notre époque et qui ne présente et n'élève la curiosité comme les autres, chaque jour plus étranges de ce siècle auquel M. Leprieux s'ad-

— Quant aux désintéressés, qui viennent au bout de la nuit, au jour de première, assister aux débuts de la décade, au soir, vers leur résidence à des spectacles qu'il faut modifier. Nous sommes tous égaux en ce domaine, après tout. Le parti de la blâmable dans ce domaine extracurriculaire, au cours des engagements, les applaudissements et autres manifestations publiques valant de la part de la gauche, com. le plus de nous intéressés à voir un nouveau fleurir. Ajouter à la contrainte, un peu ombre d'être de tant de désastre.

— Nous nous ne tentent aux villages et nous malade le monde nous l'année. Et puis, à nous avons paré de nous même. Sans Pearl, nous nous que nous nous euille que même les laurier que nous refuse, se sont tenu tête à tête et échoué de nos points communs, la route fine à l'été d'été les yeux par l'œil avec son directeur, une série de visions représentations aux Bédouins.

1. Il faut espérer que ces efforts de s'efforcer à convaincre tous les catégories de ses administrés.

— Pour faire suite à ce courant d'émancipation féminine, nous nous en sommes donné pour tâche de faire passer le plus grand nombre de nos collègues de chez Joffé à l'état de grand ou de petit industriel ou commerçant, ayant ensuite fourni une brillante carrière place Charlot, et actuellement en état de palanquer avec son miroir dans un cadavre de petit théâtre, ou blémeu mon élue aussi, mon idéal sur les planches d'un théâtre.

— Nous avons parlé, l'autre jour, de deux femmes immenses venues à Paris pour se convertir à la religion catholique. Vous trouvez-elle autre chose, que la plus jeune, que dans, madame Aché, était la fille de l'autre, ce qui avait épousé son père, venant à la fin de son père, M. de Montemarché, et d'une autre catholique du siècle. Le fils dans une correspondance particulière, a écrit que ces deux dames s'étaient mariées de la main de l'évêque, à la suite d'une lettre de son père.

[illegible]

Madame Alché, depuis son exil, s'est remisée à un bon de sa condition et de son état de santé, qu'elle a qu

voce, que le talent de M. Syron (XX Maigres, Nereus) et l'au-

Tout ce livre chrétien, — d'un christianisme hostile au prêtre, qui y sont écrits notamment dans la personne d'un abbé timide et ridé, et qui remplace, tu vois, les pages par une femme en robe blanche, laquelle n'a été *effacée* (sic) que par une tasse de lait *donnée* au saint Eucharistie et par les fides du bonhomme débauché qu'elle a fini de faire... M. Octave Feuillet... Quant au talent, il

l'air au petit théâtre des Bouffes — ; mais Offenbach et son
sa musique n'en firent autant.

— Eh bien! pour le quart d'heure, c'est encore l'habituel d'une femme, sur une scène beaucoup plus intime, qu'un

Cette femme, d'origine et noble du monde, et elle a
telle. Cette femme, d'origine et noble du monde, et elle a

181

KAYNAKÇA

- Acar, H. İ. (2010). Talâk. *TDV İslâm ansiklopedisi* içinde. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. Alınan yer <https://islamansiklopedisi.org.tr/talak>
- Akgündüz, A. (1995). *İslâm hukukunda kölelik-câriyelik müessesesi ve Osmanlı'da harem*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Aksoy, N. (2009). *Kurgulanmış benlikler: Otobiyografi, kadın, cumhuriyet*. İstanbul: İletişim.
- Akyıldız, O. (2003). Seine'i uzaktan sevmek: Hayalde ve hakikatte Paris. *Journal of Turkish Studies* içinde, 27(1), 59–72. Alınan yer https://www.academia.edu/28910577/Seinei_Uzaktan_Sevmek_Hayalde_ve_Hakikatte_Paris
- Ardener, S. (1981). *Women and space*. New York: St. Martin's Press.
- Ataseven, A., & Şener, M. (1994). Domuz. *TDV İslâm ansiklopedisi* içinde. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. Alınan yer <https://islamansiklopedisi.org.tr/domuz>
- Bentzon, M. TH. (1874). Les harems d'Orient et d'Amerique. *Revue des Deux Mondes*, XLIV, 307–341. Alınan yer <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k870458/f310.item>
- BOA, Osmanlı Arşivi. Sadâret-âmedî kalemi evrakı [(A.) AMD.]. No. 27, gömlek no. 53.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Sadâret-deavi evrakı [(A.) MKT. DV)]. No. 80, gömlek no.10.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Sadâret-mektûbi-nezâret ve devâir evrakı [(A.) MKT. NZD)]. No. 22, gömlek no. 38.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Sadâret-mektûbi-nezâret ve devâir evrakı [(A.) MKT. NZD)]. No. 24, gömlek no. 37.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Sadâret-mektûbi-nezâret ve devâir evrakı [(A.) MKT. NZD)]. No. 127, gömlek no. 31.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Sadâret-mektûbi-nezâret ve devâir evrakı [(A.) MKT. NZD)]. No. 136, gömlek no. 52.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Sadâret-mektûbi-nezâret ve devâir evrakı [(A.) MKT. NZD)]. No. 149, gömlek no. 7.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Meclis-i vâlâ [(MVL.)]. No. 160, gömlek no. 19.

- Books of travel and adventure. (1873, 19 Nisan). *The Globe*, s. 3. Alınan yer <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0001652/18730419/019/0003>
- Booth, M. (2010). Introduction. M. Booth (yay. haz.), *Harem histories: Envisioning places and living spaces* içinde (ss. 1–19). Durham & Londra: Duke University Press.
- Bossen, L. (1988). Toward a theory of marriage: The economic anthropology of marriage transactions. *Ethnology*, 27(2), 127–144.
- Burkitt, I. (1994). The shifting concept of the self. *History of the human sciences*, 7(2), 7–28. doi:10.1177/095269519400700202
- Ceyras, E. (1867, 3 Şubat). Memento. *Le Nain Jaune*, s. 4. Alınan yer <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bd6t5104991j/f4.item.r=kibrisli1867%201867.zoom>
- Chevalier-Marescq, A. (1902). Les mariages d’Aissé. *Revue des Grands Procès Contemporains* içinde (Vol. XX, ss. 51–59). Paris: Chevalier-Marescq et Cie. Alınan yer <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6552746t/f57.item>
- Chezeaud, Art. (1875, 15 Ocak). Trente ans dans les harems d’Orient. *La Bibliographie Contemporaine*, ss. 10–11. Alınan yer <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5805139p/f2.item>
- De Lescure, M. (1874, 8 Kasım). La semaine littéraire romans et voyages. *La Presse*, s. 2. Alınan yer <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k514850j/f2.item.r=kibrizli>.
- Dursteler, Eric R. (2018). *Erken modern dönem Akdeniz’inde toplumsal cinsiyet, kimlik ve sınırlar*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Gusdorf, G., Olney, J., & Olney, J. (1980). Conditions and limits of autobiography. *Autobiography: Essays theoretical and critical* içinde (ss. 28–48). Princeton University Press.
- Hier-aujourd’hui-demain. (1877, 30 Ocak). *Le Figaro*, ss. 2–3. Alınan yer <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k270643f/f2.item.zoom>
- İnal, I. M. K. (2013). *Osmanlı devrinde son sadrazamlar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Konuk, K. (2004). Ethnomasquerade in Ottoman-European encounters: Reenacting Lady Mary Wortley Montagu. *Criticism*, 46(3), 393–414. doi:10.1353/crt.2005.0007
- La femme d’un sultan. (1874, 24 Ekim). *Le Petit Journal*, s. 3. Alınan yer <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5923558/f3.item>
- La vie des harems. (1876, 11 Haziran). *Le Figaro*, s. 100. Alınan yer <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k281834m/f2.item>

- Lefebvre, H., & Ergüden, I. (2014). *Mekânın üretimi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lejeune, P. (1989). *On autobiography*. (K. Leary, çev., P. J. Eakin, yay. haz.). Minnesota: University of Minnesota Press.
- Lers, R. D. (1875, Ocak). Auteurs féminins nouveautés littéraires. *Les Gauloises*, s. 3. Alınan yer <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1239869/f3.item>
- Lewis, R. (1996). *Gendering orientalism: Race, femininity and representation*. Londra ve New York: Routledge.
- Lewis, R. (2004). *Rethinking orientalism: Women, travel and the Ottoman harem*. Londra: I. B. Tauris.
- Literature. (1872, 25 Ekim). *The Evening Standard*. Alınan yer <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000609/18721025/006/0001?browse=true>
- Long, J. (1999). *Telling women's lives subject/narrator/reader/text*. New York: New York University Press.
- Malik-Khanam. (1876). *Trettio år i harem, eller, lifvet i Turkiet*. Norrköping: M.W. Wallberg.
- Melek Hanim, & Schick, İ. C. (2005). Introduction. *Thirty years in the harem: New introduction by Irvin C. Schick* içinde (ss. v–xxviii). Piscataway: Gorgias Press.
- Melek Hanım. (1875). *Dreißig jahre im harem autobiographie*. Jena: Castenoble.
- Melek Hanım. (1999). *Haremden mahrem hatıralar*. (İ. Yergüz, çev.). İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Melek-Hanum. (1872). *Thirty years in the harem: Or, the autobiography of Melek-Hanum: Wife of H.H. Kibrizli-Mehmet-Pasha*. London: Chapman & Hall. Alınan yer <https://archive.org/details/thirtyyearsinar00meleuoft/mode/2up>
- Melek-Hanum. (1872a). *Thirty years in the harem: Or, the autobiography of Melek-Hanum, wife of H.H. Kibritzli-Mehemet-Pasha*. Berlin: Asher.
- Melek-Hanum. (1872b). *Thirty years in the Harem: Or, the autobiography of Melek-Hanum: Wife of H.H. Kibrizli-Mehmet-Pasha*. New York: Harper & Brothers.
- Melek-Hanum. (1873). *Six years in Europe: Sequel to thirty years in the harem*. (L. A. Chamerovzow, yay. haz.). Londra: Chapman & Hall. Alınan yer <https://archive.org/details/sixyearsineurope00malirich/page/n5/mode/2up>
- Melek-Hanum. (1888). *Thirty years in the harem, or, the autobiography of Melek-Hanum, wife of H.H. Kibrizli-Mehemet-Pasha*. Calcutta: Lewis & Co.

- Melman, B. (1992). *Women's orients: English women and the Middle East, 1718-1918: Sexuality, religion and work*. Basingstoke (GB): Macmillan.
- Memoires d'un caissier. (1867, 31 Ocak). *La Petite Presse*, s. 4. Alınan yer <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k47189077/f4.item>
- Millingen, F. (1877). *Les Anglais en Orient 1830-1876, vraie version du livre trente ans au harem*. Paris: A. Sagnier.
- New books new editions. (1872, 10 Aralık). *Pall Mall Gazette*, s. 12. Alınan yer <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000098/18721210/011/0012>
- New books new editions. (1873, 16 Haziran). *Pall Mall Gazette*, s. 12. Alınan yer <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000098/18730616/014/0012?browse=true>
- New books. (1872, 10 Ağustos). *The Illustrated London News*, s. 139. Alınan yer <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0001578/18720810/087/0020?browse=true>
- Olney, J., Bruss, E. W., Brée, G., Cox, J. M., Eakin, P. J., Gusdorf, G., ... Starobinski, J. (2014). Some versions of memory/some versions of bios: The ontology of autobiography. *Autobiography: Essays theoretical and critical* içinde (ss. 236–267). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Osman Bey. (1870). *Wild life among the Koords*. Londra: Hurst ve Blackett.
- Osman Bey. (1873, 31 Temmuz). Correspondance. *Les gaulois*, s. 2. Alınan yer <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k520966m/f2.item>
- Osman Bey. (1874). *La conquête du monde par les Juifs: Essai d'histoire et d'actualité*. Basel: Krüsi.
- Osman Bey. (1878). *Les femmes en Turquie*. Paris: Calmann Lévy.
- Osman. (1868). *La Turquie sous la règne d'Abdul-Aziz (1862-1867) accompagnée d'une carte inédite de L'Arménie Orientale ou Kurdistan septentrional*. Paris: A. Lacroix, Verboeckhoven et cie.
- Osman. (1881). *Les imams et les derviches: Pratiques, superstitions et moeurs des turcs*. Paris: E. Dentu.
- Özel, A. (1996). Gayri Müslim. *TDV İslâm ansiklopedisi* içinde. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. Alınan yer <https://islamansiklopedisi.org.tr/gayri-muslim>
- Peirce, L. P. (1998). Harem-i hümayun: Osmanlı imparatorluğunda hükümlanlık ve kadınlar. (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: Tarih vakfı yurt yayınları.
- Peirce, L. P. (1993). *The imperial harem: Women and sovereignty in the Ottoman empire*. New York: Oxford University Press.

- Romantic marriage case. (1901, 25 Mayıs). *The Manchester Evening News*, s. 3.
Alınan yer
<https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000272/19010525/052/0003>
- Roucole, J. B. (1867, 11 Şubat). Faits divers. *Le Courrier du Gard: Journal politique, administratif et judiciaire*, s. 3. Alınan yer
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1479776d/f3.item.r=kibrisli#>
- Said, E. W. (1978). *Orientalism*. New York: Pantheon Books.
- Said, E. W. (2017). *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark anlayışları*. (B. Yıldırım, Çev., B. Eyüboğlu & O. Koçak, Yay. haz.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Schick, İ. C. (2002). Batının cinsel kıyısı başkalkıcı söylemde cinsellik ve mekânsallık. (S. Kılıç & G. Sarı, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Schick, İ. C. (2010). The harem as gendered space and the spatial reproduction of gender. M. Booth (Yay. haz.), *harem histories: Envisioning places and living spaces* içinde (ss. 69–84). Durham ve Londra: Duke University Press.
- Schick, İ. C. (2013). Self and other, here and there. Travel writing and the construction of identity and place. B. Agai, O. Akyıldız, & C. Hillebrand (Yay. haz.), *Venturing beyond borders: Reflections on genre, function and boundaries in Middle Eastern travel writing* içinde (ss. 13–28). Würzburg: Ergon.
- Shields, R. (2013). *Places on the margin: Alternative geographies of modernity*. Londra: Routledge.
- Smith, S., & Watson, J. (1998). *Women, autobiography, theory: A reader*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Smith, S., & Watson, J. (2001). *Reading autobiography: A guide for interpreting life narratives*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Strange story from Paris. (1901, 27 Mayıs). *The Birmingham Daily Mail*, s. 4. Alınan yer.
<https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000644/19010527/109/0004>
- Thirty years in a harem. (1901, 30 Haziran). *Civil & Military Gazette (Lahore)*, s. 6.
Alınan yer
<https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0003221/19010630/047/0006>
- Thirty years in the harem. (1872, 1 Ağustos). *The Echo*, s. 2. Alınan yer
<https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0004596/18730806/010/0002>

Thirty years in the harem. (1872, 5 Ağustos). *The Globe*, s. 3. Alınan yer
<https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0001652/18720805/013/0003>

Thirty years in the harem. (1872, 3 Ekim). *The Morning Post*, s. 3. Alınan yer
<https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000174/18721003/012/0003>

Trente ans dans les harems d'Orient. (1874, 4 Kasım). *Le Pays*, s. 4. Alınan yer
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k4670593j/f4.item>

Yavuz, S. S. (2020). Mirac. *TDV İslâm ansiklopedisi* içinde. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. Alınan yer <https://islamansiklopedisi.org.tr/mirac>